

ESKİŞEHİR OSMANGAZI ÜNİVERSİTESİ TARİH DERGİSİ
Eskisehir Osmangazi University History Journal

Cilt:7 Sayı:1

Mayıs 2024

Eskişehir

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Tarih Dergisi

Eskisehir Osmangazi University History Journal

Cilt: 7, Sayı: 1 Mayıs 2024/Volume: 7, Number: 1 May 2024

ESKİŞEHİR OSMANGAZİ ÜNİVERSİTESİ TARİH DERGİSİ

Uluslararası Hakemli Dergi

Mayıs ve Kasım aylarında yılda iki sayı hâlinde yayınlanır

Derginin kısaltması: ESOGÜTD

İmtiyaz Sahibi

Prof. Dr. Emine Gümüşsoy

İnsan ve Toplum Bilimleri
Fakültesi Dekanı

Editörler

Prof. Dr. Osman Köksal

Doç. Dr. Yunus Arifoğlu

Dr. Öğr. Üyesi Yusuf Akbaba

Editör Kurulu

Prof. Dr. Osman Köksal

Doç. Dr. Yunus Arifoğlu

Dr. Öğr. Üyesi Yusuf Akbaba

Araştırma Görevlisi Zeynep Akıl

Araştırma Görevlisi Bahar Gündoğan

Yayın Tarihi: 30 Mayıs 2024

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Tarih Dergisi, İSAM, ASOS İndeks, Acar İndeks ve GoogleScholar'da taranmaktadır.

İletişim Bilgileri

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Tarih Bölüm Başkanlığı Tarih Bölümü, F2 Blok, 3.Kat,26040, Odunpazarı/Eskişehir

Tel: +90 222 239 37 50 / 2717, e-posta: tarih.itbf@tm.ogu.edu.tr

İnternet Sayfası: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/esogutd>

e-ISSN: 2687-3842

BİLİM VE DANIŞMA KURULU

Prof.Dr. Ahmet YARAMIŞ	Afyon Kocatepe Üniversitesi, Türkiye
Prof.Dr. Ali PAJAZITI	South East European University, Makedonya
Prof.Dr. Arif BİLGİN	Sakarya Üniversitesi, Türkiye
Prof.Dr. Emine GÜMÜŞSOY	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Türkiye
Prof.Dr. Fahri YETİM	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Türkiye
Prof.Dr. Fehmi YILMAZ	İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Türkiye
Prof.Dr. H. Hüseyin ADALIOĞLU	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Türkiye
Prof.Dr. Haşim ŞAHİN	Anadolu Üniversitesi, Türkiye
Prof.Dr. Hüseyin ÇINAR	Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Türkiye
Prof.Dr. İbrahim ŞİRİN	Kocaeli Üniversitesi, Türkiye
Prof.Dr. İrfan MORINA	University of Prishtina, Kosova
Prof.Dr. Kâmil ÇOLAK	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Türkiye
Prof.Dr. Meral BAYRAK	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Türkiye
Prof.Dr. Meryem KAÇAN ERDOĞAN	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Türkiye
Prof.Dr. Mesut ERŞAN	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Türkiye
Prof.Dr. Muzaffer DEMİR	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Türkiye
Prof.Dr. Muzaffer DOĞAN	Anadolu Üniversitesi, Türkiye
Prof.Dr. Necmettin ALKAN	Karadeniz Teknik Üniversitesi, Türkiye
Prof.Dr. Necmettin AYGÜN	Aksaray Üniversitesi, Türkiye
Prof.Dr. Necmi UYANIK	Selçuk Üniversitesi, Türkiye
Prof.Dr. Numan ELİBOL	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Türkiye
Prof.Dr. Nuri KAVAK	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Türkiye
Prof.Dr. Orlin SABEV	Bulgarian Academy of Sciences, Bulgaristan
Prof.Dr. Osman KÖKSAL	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Türkiye
Prof.Dr. Rainer Maria Czichon	Uşak Üniversitesi, Türkiye
Prof.Dr. Zafer KOYLU	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Türkiye
Doç.Dr. Aşkın KOYUNCU	Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Türkiye
Prof.Dr. Erkan İZNIK	Anadolu Üniversitesi, Türkiye
Prof.Dr. Fatma Sevinç ERBAŞI	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Türkiye
Prof.Dr. Hayrettin PINAR	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Türkiye
Doç.Dr. Mustafa GENÇOĞLU	Uşak Üniversitesi, Türkiye
Doç.Dr. Oktay BERBER	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Türkiye
Doç.Dr. Volkan MARTTİN	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Türkiye
Doç.Dr. Yunus ARİFOĞLU	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Türkiye
Assoc.Prof.Dr. Esilda LUKU	Aleksander Moisiu University, Arnavutluk
Assoc.Prof.Dr. Fahd KASUMOVIC	University of Sarajevo, Bosna Hersek
Assoc.Prof.Dr. Getachew KASSA	Addis Ababa University, Etyopya
Assoc.Prof.Dr. Mujib ALAM	Jamia Millia Islamia-A Central University, Hindistan
Dr.Melinda BOTALIC	University of Tuzla, Bosna Hersek
Dr.Sedad BESLIJA	University of Sarajevo, Bosna Hersek
Dr.Fazileta HAFIZOVIC	University of Sarajevo, Bosna Hersek
DALKESEN	Dr.Öğr.Üyesi Nilgün İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Türkiye

Yazım Kuralları

ESOGÜ Tarih Dergisinin yazım kuralları, 2024 Kasım sayısıyla birlikte aşağıdaki şekilde güncellenmiştir.

Dergimizdeki bütün yazışmalar ve işlemler Dergipark sistemi üzerinden yürütülmektedir. Bu nedenle yazarlarımız, düzenli aralıklarla ilgili sisteme girerek kendilerine iletilen yazışmaları takip etmeleri sağlıklı iletişim açısından önem taşımaktadır.

ESOGÜ Tarih Dergisine yüklenen tam metin dosyasında **kişisel bilgilere** yer verilmemelidir. Kişisel bilgiler, makale kabul edildikten sonra örnekteki gibi yazılmalıdır;

Eski Türk Tarihçiliğinin Ötekisi: Kırgızlar

Yusuf Akbaba*

* Dr. Öğr. Üyesi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü, Eskişehir Türkiye, yakbaba@ogu.edu.tr, ORCID: [0210-0403-4337-8750](https://orcid.org/0210-0403-4337-8750)

Makaleler öncelikle ‘Ön Kontrol’e tabi tutulurlar, editör kurulu tarafından incelenirler. Yazıların derginin kurallarına uygun olup olmadığına bakılır, aynı zamanda metodolojik açıdan incelenirler. Düzeltmesi gereken makaleler yazarlarına gönderilir, düzeltilmeleri halinde yeniden işleme konulurlar. Üç defa düzeltmeye gönderilen yazılar, düzeltilmediği takdirde reddedilirler.

Yazılar, Microsoft Word programında yazılmalı ve aşağıda belirtilen şekilde düzenlenmelidir:

1. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Tarih Dergisi’ne gönderilen makaleler en fazla 12 bin kelime, en az 4 bin kelime olmalıdır. Kitap tanıtımı ve incelemesi ise en az 750, en fazla 1500 kelime olmalıdır.
2. Makalelerde Türkçe ve İngilizce başlıkla, Öz ve anahtar kelimeler bulunmalıdır. Metin içerisinde giriş, teorik temel bulgular, bölümler ve sonuç kısmı yer almalıdır.
3. Öz (baş harfi büyük, koyu ve paragrafla aynı şekilde hizalanmış) ve Abstract (baş harfi büyük, koyu ve paragrafla aynı hizalanmış şekilde) başlıklarının altında her ikisi de 200-250 kelime arasında 11 punto 1'er cm içeride, iki yana yaslı yazılmalı, satır aralığı 1.15 olmalıdır. Öz ve Abstractın altında beş kelimelik Anahtar Sözcükler / Keywords yer almalıdır.
4. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Tarih Dergisi’ne gönderilen makaleler, İsnad Atfı Sistemi Kılavuzuna <https://www.isnadsistemi.org/download/isnad-2-yazim-kilavuzu/> uygun olarak hazırlanmalıdır.

5. Gönderilen yazılar intihal programına tabi tutulmalı ve benzerlik raporu en fazla yüzde 20 olmalıdır.
6. İmlâ ve noktalama açısından, makalenin ya da konunun zorunlu kıldığı özel durumlar dışında, Türk Dil Kurumunun İmlâ Kılavuzu esas alınmalıdır. Ayrıca Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisine başvurulabilir.
7. Makale içerisindeki başlıkların her bir kelimesinin sadece ilk harfleri büyük yazılmalıdır. Başka biçimlendirmeye yer verilmemelidir.
8. Yazılarda sayfa numarası, üst bilgi ve alt bilgi gibi ayrıntılara yer verilmemelidir.
9. Tablolarda başlık üst kısımda ve tablo başlığının harfleri büyük olmalıdır. Şekillerde ise, başlık şeklin altında yer almalıdır ve 12 puntoyla yazılmalıdır.
10. Ana başlığın baş harfleri büyük geri kalanı küçük olmalı, koyu ve 12 punto olacak şekilde yazılıp ortadan hizalanmalıdır. İngilizce başlık ise Türkçe Öz'ün altına 11 puntoyla baş harfleri büyük, koyu ve ortadan hizalanmış şekilde yazılmalıdır. Ara başlıklar 11 punto, sadece baş harfleri büyük, koyu, iki yana yaslı ve paragraf başı (1,25 cm) ile aynı hizada olmalıdır. Öncesinde Onk, sonrasında Onk boşluk bırakılmalıdır.

Yazılar Biçim olarak;

Kâğıt Boyutu	A4 Dikey
Üst Kenar	4 cm
Alt Kenar Boşluk	2,5 cm
Sol Kenar Boşluk	3,5 cm
Sağ Kenar Boşluk	3,0 cm
Yazı Tipi	Times News Roman
Yazı Tipi Stili	Normal
Boyutu (Ana Metin)	11
Kaynakça	11 punto ve tek aralık, asılı 1.25
Boyutu (dipnot metni)	9 ve tek aralık önce ve sonra 0
Metin Satır Aralığı	1,5 önce ve sonra 0
Tablolar	10 punto ve tek aralık

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Tarih Dergisi

Eskisehir Osmangazi University History Journal

e-ISSN: 2687-3842 <https://dergipark.org.tr/tr/pub/esogutd>, 7/1

Mayıs 2024

İÇİNDEKİLER

Gökhan Dilbaş

Macar Tarihinde Yeni Bir Dönemin Başlangıcı: Augsburg
(Lechfeld) Muharebesi (10 Ağustos 955) 7-31

Erol Evcin

Türkiye’de Müzecilik ve Kültür Varlıklarını

Koruma Çalışmaları (1944-1960) 32-92

Uğur Böyükdikmen- Emine Gümüşsoy

Sicill-i Ahval Defterlerine Göre Çankırı (Kengiri) Doğumlu
Devlet Memurlarının Eğitim Geçmişleri 93-121

Merve Gencer

Digital Humanities and Women’s Studies: Perception of Women
in the Founding Years of the Turkish Republic 122-154

Osman Köksal- Yaren Şen

Seyidgazi Kazası Arapviran Karyesi’nin XIX. Yüzyıl
Ortalalarındaki Sosyo-Ekonomik Yapısı (Temettuât Kayıtları
Bağlamında) 155-211

Enes Çağiltay

Bozkurt Dergisi ve Komünizm 212-226

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Tarih Dergisi

Eskisehir Osmangazi University History Journal

e-ISSN: 2687-3842 <https://dergipark.org.tr/pub/esogutd>, 7/1, Mayıs 2024

DOI: 10.47437/esogutd.1405845

Araştırma Makalesi

Macar Tarihinde Yeni Bir Dönemin Başlangıcı: Augsburg (Lechfeld) Muharebesi (10 Ağustos 955)

Gökhan Dilbaş*

Öz

10 Ağustos 955 tarihinde Almanya'nın Baviera eyaletinin güneybatısında yer alan Augsburg şehri yakınında bulunan Lech ovasında Macar ve Alman kuvvetleri arasında gerçekleşen ve Macarların yenilgisi ile biten mücadele sonucunda Macarların batı yönündeki seferleri sona erer. Muharebenin ilk safhasında Macarlar galibiyet elde etse de ilerleyen aşamalarda gelişmeler Macarlar adına olumsuz olur ve Macarlar muharebe sahasından mağlup olarak geri çekilmek zorunda kalır. Macarların Avrupa kültürünü ve Hristiyan inancını daha yakından tanımalarının önünü açan ve yerleşik düzene geçmesini hızlandıran Augsburg (Lechfeld) Muharebesi'nin iç karışıklık sebebiyle zor zamanlar geçiren Doğu Frank Kralı I. Otto'nun da ülkesinde hâkimiyetini yeniden güçlü şekilde tesis etmesinde ve Kutsal-Roma Germen İmparatoru seçilmesinde büyük etkisi bulunmaktadır. Bu muharebenin incelenmesi, Macarların Avrupa'daki tarihlerine ışık tutarken aynı zamanda Almanya'nın kuruluş sürecinin değerlendirilmesine de katkıda bulunacaktır.

Anahtar kelimeler: Augsburg (Lechfeld) Muharebesi, I. Otto, Macar akınları, Bulcsú, Lél, Súr.

The Beginning Of A New Era In Hungarian History: The Battle Of Augsburg (Lechfeld) (August 10, 955)

Abstract

On August 10, 955, on the plain of Lech near the city of Augsburg in southwestern Bavaria, Germany, a battle between Hungarian and German forces took place, which ended with the defeat of the Hungarians and ended the Hungarian campaign in the western direction. Although the

* Doç. Dr., gokhandilbas@hotmail.com, ORCID: 0000-0003-4337-8700.

Hungarians were victorious in the first phase of the battle, later developments were unfavorable for the Hungarians and they had to retreat from the battlefield in defeat. The Battle of Augsburg (Lechfeld), which paved the way for the Hungarians to get to know European culture and the Christian faith more closely and accelerated their settlement, also had a great impact on the East Frankish King Otto I, who had a difficult time due to internal turmoil, to re-establish his rule in his country and to be elected as the Holy-Roman Germanic Emperor. The study of this battle will shed light on the history of the Hungarians in Europe and will also contribute to the evaluation of the founding of Germany.

Keywords: Battle of Augsburg (Lechfeld), Otto I, Hungarian raids, Bulcsú, Lél, Súr.

Giriş

Peçeneklere 885 yılında mağlup olduktan sonra batıya doğru çekilmek zorunda kalan Macar boyları, 892 yılında Doğu Frank Kralı Arnulf'un¹ (887-899) daveti üzerine Moravya hükümdarı I. Svatopluk (867-894) üzerine bir sefer düzenleyerek onu yenilgiye uğrattır. Bu sefer, kısa süre sonra Avrupa'nın ortasına, Karpatlar Havzası'na yerleşecek olan Macarların Avrupa topraklarını tanıma sürecinin önünü açar (Kristó, Barta, Gergely, 2002: 19; Eckhart, 2010: 11; https://honvedelem.hu/files/files/24360/1_fejezet_26_75_ol_dalak.pdf).

Peçeneklerin 895 yılındaki ikinci saldırısı sonrasında Macar boyları, 895-896 yıllarında reisleri Árpád'ın (895?-907?) önderliğinde Dinyeper, Bug, Dinyester, Prut ve Seret nehirleri arasında yer alan Eteköz diye adlandırılan bölgeden ayrılarak Karpat Dağları'nı geçerler ve Karpatlar Havzası'na yerleşerek çok geçmeden çevre ülkelere akınlar yapmaya başlarlar. Nitekim 906'da Saksonya'da, 907'de Pozsony'da, 909'da Svabya'da² akınlar gerçekleştirdikten sonra 910 yılında Lechfeld'te Doğu Frank ordusunu

¹ **Doğu Frank Krallığı (840-962):** Verdun Antlaşması (843) ile Karolenj İmparatorluğu (800-905) I. (Dindar) Ludwig'in (813-840) üç oğlu arasında paylaşılır. Oğullarından I. Lothar (814-855), Orta Frank Krallığı'nı oluşturan Alçak Ülkeler – günümüzde Hollanda, Belçika, Lüksemburg, Fransa ve Almanya'nın bir bölümü –, Alsace-Lorraine, Burgonya, Provence ve Kuzey İtalya'yı alır. II. (Alman) Ludwig (817-876), İmparatorluğun Doğu Frank Krallığı diye bilinen doğudaki topraklarına sahip olur. Bu krallık ilerleyen zamanda Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu'na dönüşecektir. II. (Kel) Karl (843-877) ise İmparatorluğun Batı Frank Krallığı adını taşıyan ve Fransa'yı oluşturan topraklarını elde eder.

² **Svabya:** Almanya'da Bavyera eyaletinin idari bölgelerinden birisi olup tarihi, kültürel ve dilsel olarak çeşitli özelliklere sahiptir.

ağır bir yenilgiye uğratmalarının ardından bir yıl sonra 911’de Ren Nehri bölgesinde, 915’te Danimarka topraklarına kadar uzanan sahada akınlar gerçekleştirirler. Macarlar; 918’de Bremen’e, 920’de İtalya’nın güneyine, 924’te Pavia’ya, 926’da Fransa topraklarında bulunan Alsace-Lorraine, Verdun, Ardenler’e ve Belçika’nın güney bölgelerine akınlar gerçekleştirdikten sonra 937’de Atlantik kıyılarına, 942’de ise İspanya’ya kadar ulaşırlar. Macarların bu akınları Avrupa’da o kadar büyük bir dehşete ve korkuya sebep olur ki İtalya, Almanya ve Fransa’daki kiliselerde “*Ab Ungarorum nos defenda jaculis!*” (Tanrım, bizi Macarların oklarından koru!) şeklinde dualar edilir (Kristó vd., 2002: 20, 23; Eckhart, 2010: 17; Şen, 2016: 31; https://honvedelem.hu/files/files/24360/1_fejezet_26_75_oldal.pdf).

Ancak Macarlar 924’ten itibaren vergiye bağladıkları Doğu Frank Kralı I. Henry (Kuş Avcısı. 919-936) komutasındaki güçlere karşı 15 Mart 933 tarihinde gerçekleşen Riade (Merseburg) Muharebesi’nde mağlup olunca yaklaşık on dört yıl Doğu Frank Krallığı topraklarına saldıracak gücü bulamazlar. Henry zamanında Doğu Frank Krallığı güçlenir ve Enns Nehri’nin ötesindeki toprakları da tehdit etmeye başlar. Rahibe Gandersheimi Hrotsvitha’ya (935 civarı-1002 civarı) göre Henry, bu zamanda Macarlar ile girdiği sınır boylarındaki mücadelelerden Almanya’ya çok sayıda ganimet ve esir ile dönmeyi başarır (Kristó, 1985: 77; https://honvedelem.hu/files/files/24360/1_fejezet_26_07). Bununla birlikte Macarlar 937 yılında İtalya, Fransa ve Almanya’ya, 943’te Balkanlara akınlar yapmaktan 947’de ise İtalya’da bir kez daha görünmekten geri durmazlar (Eckhart, 2010: 17).

Bu noktada bir parantez açarak Karpatlar Havzası’nı yurt tutan Macarların bu zamanda çoğunlukla tarım ve hayvancılıkla uğraştığını, içlerinde göçebe/yarı göçebe yaşam tarzına sahip boyların yanı sıra yerleşik bir yaşamı benimsemiş boyların da olduğunu, iç çekişmelerle mücadele etmekte olan Avrupa devletlerinin muharebe konusunda yetenekli Macarları kendi amaçları için seferlere davet ettiğini ve bunun karşılığında onlara belli bir miktar para verdiklerini vurgulamamız gerekir. Bu suretle Macarların X. yüzyılda gerçekleştirdikleri seferlerin fetih veya toprak kazanımı amacı gütmeyeceği, bunun yerine Macarların bir hükümdarın ya da bir soylunun hedeflerine hizmet

etmek için onların müttefiki olarak yer alan paralı askerler olduğunu ifade etmek yanlış olmayacaktır. Sefere çıkan Macarlar, komutası altında mücadele ettikleri hükümdar veya soylu tarafından talimatlar almakta ve bu şekilde yönlendirilmektedir. Bu tespit, Macarların Fransa'ya, İspanya'ya ve Atlantik kıyılarına ulaşmalarını açıklar niteliktedir. Macarların bu zamanda sadece batıya seferler gerçekleştirip kuzeye ve doğuya sefer yapmaması dikkat çekicidir. Bunun sebebi olarak, Macarların doğudaki hükümdarlardan davet almadıkları veya güçlü bozkır halklarından çekindikleri için doğuya sefere gitmediklerini düşünmek mantıklı bir çıkarım olabilir. Macarların batıya yaptıkları seferlerde elde ettikleri ganimeti ülkelerine getirip kazançlarına eklemeleri, bu seferlere “*yağma seferleri*” adını kazandırırken, Avrupalı devletler ve halklarla kurulan ilişkiler sonucunda yeni coğrafyaların, halkların ve kültürlerin tanınması, bu seferlere aynı zamanda “*macera seferleri*” denilmesinin en büyük sebeplerindendir. Ancak Macarların X. yüzyılda gerçekleştirdiği askeri faaliyetler, Avrupa'da krallıklar güç kazandıkça ve merkezi otoriteler kendi toprakları üzerinde hâkimiyet kurmaya başlayınca başarısız olmaya başlar ve Macarların da toplumsal bir dönüşüm geçirmeye başladığı 970'lerden itibaren sona erer (<http://szazhalom.hu/mas-szemmel-az-augsburgi-csata-es-a-kalandozas-ok-kora/>).

10

Muharebe Öncesi

936 yılında I. Henry ölünce yerine oğlu I. (Büyük) Otto (936-973) geçer. Tarihçi Johannes Aventinus (1477-1534), Macarların bu sırada Doğu Frank topraklarına girdiğini, ancak çok ilerlemeden geri döndüğünü belirtir. 950 yılında Bavyera Dükü I. Henry (919/921-955) Macar topraklarına girip ganimet ve esir elde etse de bu durum Macarların akınlarına son vermez. 952 yılında Otto'nun İtalya'yı korumasına altına alıp Macarların akınlarına bir set çekmesi Macarların batı yönündeki ilerleyişlerini kısa süreliğine durdurur. Ancak 953 yılında Almanya'da Bavyera, Svabya ve Lorraine soyluları tarafından desteklenen Otto'nun oğlu Svabya Dükü Liudolf (950-957) ve Otto'nun damadı Lorraine Dükü Conrad'ın (Kızıl. 944-953) başını çektiği büyük bir isyan çıkar ve isyan giderek bir iç savaşa dönüşür (Augsburg (Lechfeld) Muharebesi öncesi Almanya'da çıkan isyanın ayrıntısı için bkz. Veszprémy-Torma, 2015: 5-8). Gelişmeler Liudof ve

Conrad'ın 954 yılında Macarlarla ittifak kurmasını gerektirir. Bu zamanda yaşanan gelişmeleri Routger “[İsyancılar] *Macarları kendilerini baskı altında tutan tehditten tamamen kurtulacaklarına inanarak ya da tehdidi biraz olsun hafifletmek için bölünmüş krallığa saldırmaya teşvik etti*” şeklinde anlatırken kronik yazarı Merseburg’lu Thietmar (975-1018) gelişmelerden “*Krallığın yöneticileri arasında bir isyan fırtınası baş gösterdiğinde, [Conrad]...elçiler gönderdi ve Macarları çağırdı*” (Veszprémy-Torma, 2015: 8-9) şeklinde bahseder. Ren bölgesine akın yapan Bulcsú (?-955) ve Lél’in (?-955) önderliğindeki Macarlar Köln, Maastricht, Cambrai, Laon, Reims, Chalôns’ı yağmalayarak İtalya üzerinden yurtlarına dönerler. 954 yılındaki bu sefer Macarların batı yönündeki son büyük başarılı seferidir. Yaşanmakta olan iç karışıklıkların başını ağrıttığı Otto, hediyeler vermek suretiyle Macar akınlarının daha uzun sürmesini engelleyip Macarları geri dönmeye ikna etse de bu durum çok uzun sürmez (Kristó, 1985: 78-79; Babucs, 2017).

11

Bir yıl sonra, 955’te Otto, kendisine isyan edenlere karşı Mühldorf’ta galip gelse de ülke içinde duruma tam anlamıyla hâkim olamaz ve sükûneti sağlayamaz. Otto, aynı yılın temmuz başında barış için geldiklerini iddia eden ancak aslında Almanya’da yaşanan isyanın sonuçlarını görmek ve değerlendirmek için geldiklerinden şüphelenilen Macar elçilerini kabul eder ve onlara vergi ödemek yerine hediyeler vererek elçilerin ülkelerine dönmelerine izin verir. Kısa süre sonra kralın kardeşi Bavyera Dükü Henry’nin elçilerinin Otto’ya yakında başlayacak olan büyük bir Macar istilasını haberini ulaştırmaları Almanların Macar elçileri hakkındaki şüphelerinin doğru olduğunu gösterir. Nitekim Macarlar 954 yılındaki seferde Almanya’da yaşanan iç çekişmeler ve ülkenin bölünmüş durumu hakkında bilgiler edinmiş, 955 yılındaki elçilik heyetinin ziyareti ile de bu bilgileri teyit etme şansı yakalamıştır (Thatcher-McNeal, 1905: 76; Veszprémy-Torma, 2015: 23; Bowlus, 2016: 11). Gelişmeleri kronik yazarı Corvey’li Widukind (925 civarı-973 sonrası) *Res gestae Saxonicae sive annalium libri tres* adlı eserinde şu şekilde anlatır (Veszprémy-Torma, 2015: 23-24):

“[Kral], 1 Temmuz 955³ civarında Saksonya’ya döndüğü zaman Macarların bazı elçilerini kabul etti; [bunlar] eski sadakatleri ve iyilikleri sebebiyle onu ziyaret ettiklerini iddia etseler de birçok kişinin fark ettiği üzere aslında iç savaşın sonuçlarını değerlendiriyorlardı. [Kral,] onları yedi gün boyunca yanında tuttu ve sonra birtakım değersiz hediyelerle geri gönderdi; bu süre zarfında kardeşi Bavyera dukünden elçiler aracılığıyla şu haberi aldı: ‘Bakın, Macarlar dağlık gruplar halinde sınırlarınızdan içeri sızıyor ve sizinle savaşmayı planlıyorlar.’” (Wood, 1949. 389).

Augsburg (Lechfeld) Muharebesi (10 Ağustos 955)

Macarlar muhtemelen temmuz sonunda en geç ağustos başında Tuna vadisinden ayrılırlar ve ana birlikler Bulcsú’nun, Kabar⁴ kuvvetleri ise Lél ve Súr’un (?-955) önderliğinde yeniden Alman topraklarında görülürler. İller Nehri’ni geçerler, daha sonradan aziz mertebesine yükseltilecek olan Piskopos Ulrich’in (890-973) “*Tuna Nehri’nden dağlık bölgelere uzanan Kara Orman’a kadar Noricum⁵ topraklarını harap ettiler*” (Kristó, 1985: 83) şeklinde belirttiği üzere Almanya’nın çeşitli bölgelerinde yağma hareketlerinde⁶ bulunduktan sonra Lech Nehri’nin güneydoğusundaki sahada ordugâh kurarlar⁷ ve askeri varlıklarının ne kadar güçlü olduğunu göstermek için 954

12

³ Widukind’in belirttiği bu tarih düşündürücüdür. Zira temmuz ayının başında gerçekleşen Macar elçi heyetinin ziyareti sonrası heyetin Macaristan’a geri dönüp dönemin şartlarını da göz önüne aldığımız zaman Macarların orduyu toplayıp kuşatma aletleriyle birlikte yaklaşık bir ay sonra Augsburg’u kuşatmaya başlamaları zor görünmektedir (Veszprémy-Torma, 2015: 24).

⁴ **Kabarlar:** Muhtemelen IX. yüzyılda Hazarlardan ayrılarak Macar boy birliğine katılan Türkçe konuşan halk.

⁵ **Noricum:** Roma İmparatorluğu’nun Doğu Alpler bölgesini, özellikle de bugünkü Avusturya’yı içine alan eyaleti.

⁶ Macarların bu zamanda Almanya topraklarına büyük bir akın gerçekleştirdiklerini tarihçi Gyula Pauler (1841-1903) de vurgular: “*Gerçekten de temmuz ayında onlar (yani Macarlar) uzun zaman önce istila edilmiş Bavyera’yı Tuna’dan “dağlara” kadar harap ettiler, sonra Svabya’yı işgal ettiler ve... Tuna’dan İller’e kadar olan bölgeyi de mahvettiler. Günümüzde Bavyera ve Würtemberg arasında sınır olan ormanlık alanın gününe kadar her şeyi yaktılar...*” (Molitoris, 1911: 501).

⁷ Macarların ordugâhlarını tam olarak nerede kurduklarına dair net bir bilgi bulunmasa da ordugâhın büyük ihtimalle Augsburg’tan güneye doğru, bu suretle Lech Nehri ve Wertach arasında bulunan büyük bir sahada kurulduğunu düşünmek gerekir. Nitekim Macarların Augsburg şehri kuşattığını da hesaba katacak olursak ordugâhın Augsburg’tan güneye doğru kurulmuş olduğu ihtimali oldukça güç kazanır. Aynı zamanda kaynaklarda 1012 yılında Augsburg’tan güneye doğru “*Haunstetin*” adlı bir mevkiin görünmesi ve bu ismin günümüzdeki “*Haunstetten*” ile benzerlik taşıması Macar ordugâhının bu mevkiide kurulduğunun bir başka göstergesi olarak kabul edilebilir. Askeri tarihçi Lajos Négyesi de Gyula Pauler’in bütün Macar ordusunun Lech Nehri’ni geçtiğini ve ordugâhın Lech Nehri’nin doğu kıyısına Augsburg’tan güneye doğru

yılında yaşanan olaylar sırasında harap olan, Ulrich ve gerçekleşen muharebede yaşamını kaybedecek olan ağabeyi Dietpold tarafından savunulan Augsburg şehrini 8 Ağustos günü kuşatmaya başlarlar⁸. Augsburg'un kuşatılması ve şehrin Ulrich'in önderliğinde Alman ordusu yardımı gelinceye kadar dayanması Macarlar ve Almanlar arasında artık gerçekleşmesi kaçınılmaz olan bir meydan muharebesinin habercisi olur. Hafif silahlara sahip Macar birliklerinin Geç Roma devrinden kalan 2,50 m. genişliğinde ve 8-10 m. yüksekliğinde güçlü surlara sahip Augsburg şehrine iki gün boyunca yaptıkları hücumlar müdafilerin sert mukavemeti karşısında başarısız olur. Macarlar kuşatmanın ilk günü kalenin doğu kapısını sınıyıp kaleden içeri girmeye çalışsalar da kapı önünde ve civarında yapılan mücadelelerde birkaç önemli komutanlarını kaybetmenin verdiği moral bozukluğunun etkisiyle de başarısız olurlar ve geri çekilirler. Macar kronik yazarı Simon Kézai (XIII. yüzyıl) Macarların şehre gece gündüz saldırarak şehri büyük bir yıkıma uğrattıklarını yazsa da ikinci gün sabah erken saatlerden itibaren surlara yönelen Macarlar burada da müdafiler tarafından geri püskürtülür. Macarların Augsburg kuşatması devam ederken Otto da büyük bir orduyla Augsburg'a doğru ilerlemek için birliklerinin ve ordunun ağırlıklarının büyük çoğunluğunu Tuna Nehri üzerinden Alman ordusunun toplanma yeri olarak seçilen Donauwörth ve Neuburg civarına naklettirmiştir (Molitorics, 1911: 502; Kristó, 1985: 84; Delbrück, 1990: 115; Veszprémi, 2002; Négyesi, 2003; Bowlus, 2016: 9; Veszprémy, https://www.hungarianconservative.com/articles/culture_society/the-battle-of-lechfeld-and-its-remembrance/).

Macar saldırılarına artık kesin şekilde son vermek isteyen Otto, Bohemya Dükü I. Boleslaus (935-967/972), Svabya Dükü III. Burchard (954-73) ve kendisine isyan eden

kurulduğunu kabul eder. Macarlar burada da İtalya'ya gerçekleştirdikleri seferlerde olduğu gibi bir akarsuyu yine düşman birlikleri ile kendi aralarında doğal bir engel olarak kullanmışlardır (Molitorics, 1911: 501 ve aynı sayfa 1. dipnot; Négyesi, 2003).

⁸ Macarların Augsburg kuşatması, Alman ulusal tarihinde olduğu gibi Orta Çağ'ın dini motifleri ile birlikte anılması açısından da önemlidir. Nitekim 1183 yılındaki yangından sonra Piskopos Ulrich'in mezarından çıkarılan "Zafer Haçı" (Crux victorialis) önemli bir simgedir. Buna göre söz konusu haç, Piskopos, Augsburg şehrini savunurken melekler tarafından cennetten indirilmiştir. Bundan başka sefer ile ilgili önemli bir resim de Augsburg'taki eski dokumacılar loncasının (Almanca Weberhaus) duvarında bulunmaktadır. Burada Almanlar savaş bayrakları altında yürürken, Almanlardan kaçan bir Macar savaşçısı geriye dönerek ok atmaktadır. Almanların üzerinde, başmelek Mikail elinde ateşli bir kılıçla durmakta ve Macarları temsil eden bir şeytan figürü ondan kaçmaktadır (Veszprémi, 2002).

ancak sonradan affettiği damadı, “hem yaya hem de at sırtında yenilmez bir savaşı” (Pauler, 1899: 582) olan Conrad komutasındaki Frankonya Dükalığı kuvvetleri ile birlikte Widukind’in “O [Otto], *sanki bir önceki savaşta yorgun değilmiş gibi düşmana karşı yürüyüşe başladı, lakin Slavlarla olan mücadele⁹ onları tehdit ettiğinden dolayı Saksonların ancak bir kısmını yanına aldı*” (Thatcher-McNeal, 1905: 76; Kristó, 1985: 82) şeklinde ifade ettiği üzere Macarlara karşı harekete geçer¹⁰. Alman ordusu Widukind’in

“Birinci, ikinci ve üçüncü lejyonlar¹¹ Bavyeralılardan oluşuyordu ve Dük Henry’nin subayları tarafından yönetiliyordu; zira kendisi sonradan ölümüne sebep olacak bir hastalığa yakalandığından orduda değildi. Lideri ve komutanı Dük Conrad olan Franklar dördüncü lejyonu oluşturuyordu. En büyüğü olan ve

⁹ Otto, 936-937’den itibaren Elbe Nehri’nin ötesinde bulunan Slavlar ile de mücadele etmektedir.

¹⁰ Augsburg’lu keşiş Gerhard’a (X. yüzyıl. Gerhard’ın tasvirlerinin ve muharebenin bir değerlendirilmesi için bkz. Bácsatyai, 2017: 150-153) göre Lechfeld’te Alman ordusunun sayısı 10.000, Macar ordusunun sayısı ise 100.000’dir ki bu oldukça abartılı bir rakamdır ve tüm Macar ordusunun ikmal kollarını, yük hayvanlarını, atlarını dahi hesaba katacak olsak 100.000 rakamına ulaşma ihtimalimiz yoktur (Pauler, 1899: 585). Bundan başka yine gerçeği yansıtmayan şekilde Macar birliklerinin 120.000, Alman kuvvetlerinin ise 15-25.000 kişi olduğundan söz eden kaynaklar olduğu gibi Macarları 4-40.000, Alman kuvvetlerini ise 3-20.000 arasında gösteren kaynaklar da mevcuttur. Askeri tarihçi László Veszprémi (1958-), Macarların 6-8.000, Alman ordusunun ise 4.000 kişi olduğunu belirtirken (Veszprémi, 2002) yine askeri tarihçi Zoltán Babucs (1974-), Almanların yaklaşık 3-4.000, en fazla 8.000 Macarların ise biraz daha fazla sayıda, yaklaşık 10.000 civarında olduğunu söyler. Gyula Pauler, Macar ordusunu 20-25.000 kişi aralığında gösterse de muharip gücün sayısı 5-6.000’den fazla olamaz (Molitorics, 1911: 508; Veszprémi, 2006: 1091; Babucs, 2017). Ordu sayıları için yapılan değerlendirmelerden örnekler verecek olursak Henrik Marczali (1856-1940), Macarları 100.000, Almanları 15-20.000, József Breit, Macarları 35-40.000, Almanları 25.000, Gusztáv Winkler, Macarları 15.000, Almanları 12.000, Maximilian Georg Kellener, Macar ve Alman ordularının sayısının eşit olduğunu düşünerek her iki ordunun da 4-5.000 civarında, İngiliz tarihçi Regan Geoffrey (1946-), Macarları 30.000, Almanları 8.000, *Corvinus* adlı kaynak Macarları 35-40.000, Almanları 20-25.000 olarak kabul ederken András Borosy (1922-2011), Alman ordusunu 8.000, György Györffy (1917-2000), 10-20.000, Almanya doğumlu İngiliz tarihçisi Leyser Karl (1920-1992) ise 3-4.000 civarında olduğunu düşünür. Nihai olarak bir çıkarımda bulunacak olursak; Alman ordusunda yer alan Çekleri 1.000, Otto’nun birliklerini 1.000, Frank kuvvetlerini 1.000, Svabya birliklerini 1.500 ve Bavyera kuvvetlerini 2.000 kişi olarak kabul ettiğimiz takdirde Almanların sayısının yaklaşık 6.500 olduğu düşünebiliriz ki aynı şekilde Macarların da en fazla 6.500-7.000 civarında olduğunu kabul edersek bu durumda 10 Ağustos günü Lechfeld’te Macar ve Alman orduları arasında sayısal olarak bir denge olduğunu görürüz (Négyesi, 2003).

¹¹ Widukund, eserinde Alman birliklerinden “lejyon” olarak bahsetmektedir ki lejyon, Roma ordusunda süvari ve piyadenin oluşturduğu askeri birliği ifade eden bir terimdir. Alman komutanlarının sefer esnasında hem ordunun daha kolay yönetilmesi hem de arazi koşullarından dolayı orduyu bu şekilde ayırmış olduklarını düşünmek mantıklıdır. Zira 1044 yılında Kutsal Roma İmparatoru III. Heinrich’in (1046-1056) de 6.000 kişilik ordusunu Raba’nın taşkın sahasında Menfö’ye doğru yürüttüğü zaman zorlu arazi koşulları sebebiyle on yedi lejyona ayırdığını unutmamalıyım (Veszprémi, 2002; Négyesi, 2003).

Kraliyet Lejyonu olarak adlandırılan beşinci lejyonda, tüm ordudan seçilmiş binlerce asker ve enerjik gençler tarafından korunan kralın kendisi bulunuyordu; [kralın] önünde, gücünü zaferden alan Melek [Başmelek Mikail] taşınyordu ve [onun] çevresinde kalabalık askeri bir birlik bulunuyordu. Altıncı ve yedinci lejyonlar, liderleri kralın kardeşinin kızıyla evli olan Burchard'ın Svabyalılarından oluşuyordu. Sekizinci lejyonda şansa güvenmekten ziyade silah kullanımında yetenekli olan bin seçkin asker yer alıyordu” (Wood, 1949: 392).

Şeklinde anlattığı üzere önünde üç Bavyeralı birlik, onların arkasında Conrad komutasındaki Frank birliği, ortada kraliyet birlikleri ve Svabya'dan gelen iki birlik, en arkada ise ikmal kolunu koruyan Bohemya birliği şeklinde Augsburg'a doğru ilerlemektedir. Tarihçi Hans Delbrück'e (1848-1929) göre Bavyeralılar ordu, Bavyera topraklarında ilerlediğinden ve Bavyeralılar doğal olarak yaşadıkları coğrafyayı iyi bildiklerinden dolayı ilerlemede olan ordunun öncü kuvveti rolünü üstlenmişlerdir.¹² Günde yaklaşık 25 km. ilerleyen Almanlar Macarların Augsburg'u kuşatma makineleriyle sardı¹³ ve tüm güçleriyle saldırdığı 9 Ağustos'ta şehrin yakınlarına gelir.¹⁴ Macarlar, Reisenburg Dükü Berthold'dan¹⁵ Alman kuvvetlerinin Augsburg yakınlarında olduğunu

¹² Bu aslında eski bir Germen geleneğidir. Eski Germenlerde toprakları işgal edilen kabile/boy topraklarını işgal eden düşmana karşı ordunun en önünde ilerlerdi (Molitorics, 1911: 514).

¹³ Macarlar, kuşatma aletleri olmadan surlara, surlarla çevrili manastırlara ya da yerleşim yerlerine giremeyeceklerini 954 yılındaki sefer sırasında anlarlar ve 955 yılında Augsburg'a gelirken kuşatma makinelerini de getirirler. Bu görüşe karşın Lajos Négyesi, Macarların Augsburg'ta kuşatma makineleri (kuleler, mancınıklar vb.) kullanmadığını, olsa olsa surlara tırmanmak için merdivenlerden yararlandıklarını belirtir (Négyesi, 2003; Veszprémy-Torma, 2015: 23).

¹⁴ Muharebenin tam olarak nerede gerçekleştiği konusunda çeşitli değerlendirmeler mevcuttur. Bunların içinden beş tanesi daha dikkate değer olduğundan bu çalışmaya dâhil edilmiştir: 1) Hans Delbrück'e göre muharebe Augsburg şehriden doğuya doğru, Lech Nehri'nin sağ tarafında gerçekleşmiştir. 2) Simon Kézai, muharebenin Augsburg'tan güneye doğru cereyan ettiğini söyler. 3) Wyneken ve onun görüşünü takip eden tarihçiler – Dietrich Schäfer, Lajos Kropf (1852-1939), István Bóna (1930-2001), Karl Leyser, Geoffrey Regan vd. – Alman ordusunun Augsburg'a kuzeyden yaklaştığını, bu suretle muharebenin de şehrin kuzeyinde veya kuzeybatısında yaşandığını söyler. 4) Maximilian Georg Kellner, Otto'nun ordusunun Ulm'den hareket ettiğini, Tuna kıyısından değil, eski bir Roma yolunu takip ederek Lech ve İller nehirleri arasındaki tepelik bölgeden şehre yaklaştığını, muharebenin de Augsburg'un batısında gerçekleştiği iddiasında bulunur. 5) Bu görüşlere karşın Macar tarihçileri Mihály Horváth (1809-1878), Gyula Pauler, Henrik Marczali (1856-1940), askeri tarihçi Horváth Jenő Rónai (1852-1915) ise muharebenin Lech Nehri'nin sol kıyısında gerçekleştiğini düşünmektedir (Molitorics, 1911: 503; Négyesi, 2003).

¹⁵ Bu noktada bir Alman olan Berthold'un Macarları Alman kuvvetlerinden niçin haberdar ettiği sorusunu sormak gerekir. Kaynaklar bu soruya net bir cevap veremezler. Bununla birlikte Otto'nun yanında duran dönemin kronik yazarlarının 954 yılında Otto'ya karşı isyan eden Bavyeralıları kötölemek adına böyle bir

aynı günün öğleden sonrasında öğrenirler. Otto'nun ise uzakta, Magdeburg'ta olduğu ve yardıma gelemeyeceği¹⁶ ya da gelse bile bu kadar hızlı toparlanamayacağı düşünüldüğünden bir an için duraklarlar. Ancak, Bulcsú, kuşatmayı bırakarak savaş meclisini toplar ve Almanlarla bir meydan muharebesi yapmaya karar verir¹⁷. Aynı gün Alman öncü birlikleri de Macarların yakında olduğunu bildirince Otto, Augsburg'tan yaklaşık 5-7 km. uzakta durur – ki bu mevki neredeyse Augsburg'un sınırındadır – ve muhtemelen Gablingen¹⁸ civarında ordugâh kurarak hem desteğe gelmekte olan yardımcı kuvvetleri beklemeye hem de ordusunu muharebe için konuşlandırmaya başlar. Alman tarihçisi Ernst Dümmler'e (1830-1902) göre Otto, muharebe alanına Ulm üzerinden yaklaşır ki bu görüş tarihçi Dietrich Schäfer'in (1845-1929) “*bu kaynağın kullanımı oldukça sorunludur*” şeklinde belirttiği muharebeden yaklaşık üç yüz yıl sonra Simon Kézai tarafından yazılan *Gesta Hungarorum*'da da destek bulur. Buradan hareketle Otto'nun ordusunun 9 Ağustos gecesi Tuna'nın güney kıyısında bulunduğu ve aynı gece güneydoğuya doğru hareketlendiğini düşünmemiz gerekir. Bu görüşe karşın XII. yüzyılda yazılmış bir Orta Çağ yıllığı olan *Annales Palidenses* ise muharebenin Agosta'dan (Augsburg) 25 km. ötede kuzey-kuzeydoğu yönlü, Schmutter isimli dere boyunca uzanan tepelik bir arazinin doğu sınırında gerçekleştiğini belirtir. Bu görüşten hareket edersek Macarların Augsburg kuşatmasını kaldırması ve şehir önlerinden çekilmesinin ardından Alman ordusuyla şehrin hemen yakınında değil, Lech Nehri'nin kuzeyinde, Schmutter isimli derenin batısında bir mevkide karşılaştıklarını düşünmemiz gerekir. Macarların kuşatmayı bırakarak meydan muharebesine hazırlanması, bu suretle Augsburg önlerinden askeri güçlerini çekmeleri ayın 9'unu 10'una bağlayan gece Augsburg'ta Widukind'in “*şehirden bulunan diğerleriyle*” (Kropf, 1906: 158) şeklinde ifade ettiği, yani Ulrich ve

gelişmeyi yazmış olmalarını ve bu suretle Berthold'u “*hain*” olarak göstermeleri ihtimalini değerlendirmek gerekiyor olsa da Berthold'un 954 yılında Otto'ya karşı isyan eden ve bedelini hayatıyla ödeyen Bavyera kral naibi Arnulf'un oğlu olduğu da unutulmamalıdır. Bundan başka Macar keşif birliklerinin ilerlemekte olan Alman ordusunu fark edip Macar ordugâhına haber vermiş olabilecekleri seçeneği de değerlendirilmelidir (Molitoris, 1911: 502; Veszprémy, 2006: 1089-1090).

¹⁶ Magdeburg-Augsburg arası yaklaşık 500 km'dir.

¹⁷ “*Bu halde muzaffer bir şekilde geri döndüklerinde şehri ve tüm ülkeyi hâkimiyetleri altına alabileceklerdi*” (Molitoris, 1911: 502 ve aynı sayfa 1. dipnot).

¹⁸ **Gablingen:** Almanya'da Bavyera eyaletinde bulunan bir yerleşim yeri.

Dietpold komutası altında bulunan askerlerin gece karanlığından da yararlanarak muhtemelen 20:00-22:00 arasında Otto'nun ordusuna katılmasına ve bu suretle Almanların sayısının artmasına fırsat tanır (Kropf, 1906: 160; Molitorics, 1911: 505-507; Beeler, 1971: 229; Kristó, 1985: 87; Veszprémy, 1985: 467; Delbrück, 1990: 118; Négyesi, 2003; Bowlus, 2016: 10-12, 120, 170; Babucs, 2017). Widukind gelişmeleri,

“Augsburg yakınlarında ordugâh kurulduğunda, Franklardan ve Bavyeralılardan oluşan bir ordu ordugâha doğru yürüyüşe geçti; Dük Conrad da kalabalık bir atlı grubuyla ordugâha geldi ve onun gelişiyile askerlerin morali düzeldi, zira artık muharebenin fazla gecikmeyeceğini düşünüyorlardı. Çünkü doğası gereği cesur bir mizaca sahipti ve cesur adamlar arasında nadiren görülen sağduyulu bir adamdı ve hem yaya hem de at sırtında yenilmez bir savaşçı iken düşmana karşı yürüdüğünde hem yurdunda hem de muharebe meydanında yoldaşları tarafından seviliyordu. Bu suretle her iki ordunun öncü birlikleri orduların birbirlerinden uzakta olmadıklarını biliyorlardı. Ordugâhta oruç tutulması ve ertesi gün muharebeye hazır olunması için emir verildi” (Thatcher-McNeal, 1905: 76; Molitorics, 1911: 505-506; Wood, 1949: 391) şeklinde anlatır.

Alman ordusu, 10 Ağustos sabah erken saatlerde – o gün güneş, 04:30 civarında doğmuş ve 05:09'da ise yükselmeye başlamıştır – Widukind'in de *“Ordu, düşmanın çok iyi şekilde kullandığı oklarla saflarına saldırma fırsatı vermemek için zorlu ve engebeli arazi boyunca ilerledi ve ağaçların sağladığı korumadan yararlandı”* (Wood, 1949: 392) şeklinde belirttiği üzere kendilerini *“Macarların mükemmel şekilde kullandığı”* oklardan korurken aynı zamanda Macarların onları görmesini engelleyen *“güçlükle geçilebilen ormanlık alan”* (Molitorics, 1911: 506) boyunca ilerlemeye başlar. Bu sırada Bulcsú'nun komutasındaki ana birlikler Otto'nun Augsburg'a gidiş güzergâhını kapatır. Büyük olasılıkla şafak vakti, saat 06:00 civarında harekete geçen eski bir Roma yolunu takip ederek Macarları arkadan çevirmek amacıyla onlara yaklaşmak isteyen Almanlar, muhtemelen 07:00-08:00 sıralarında Augsburg'un batısından gece boyunca Lech Nehri'ni geçen Lél'in komutasındaki atlı okçu birliklerinden oluşan Macarların saldırısına uğrar.

Almanların beklemediği şekilde gelişen Macar saldırısı sonucunda Alman kuvvetlerinin artçısı konumunda bulunan Bohemya birlikleri ağır bir mağlubiyete uğrar ve geri çekilir. Macarlar ileri hareketlerine devam ederek Svabya birliklerini de geri çekilmeye mecbur bırakırken bir yandan da gelişmeleri Lech Nehri'nin güneydoğusunda kurulmuş olan ana ordugâhlarına bildirirler. Birbiri ardına gelen bu mağlubiyetler sonrası Almanların bir daha toparlanamayıp dağılacağını düşünen, ancak sık ağaçlarla kaplı ormanlık arazi içinde ilerlemekte olan Alman birliklerini göremeyen Macarlar bu aşamada ana ordugâhtaki birlikleri mücadeleye dâhil etmeye gerek görmezler. Hatta Bulcsú, Almanlara saldıran ve onları mağlup eden birlikleri ordugâha geri çekmeye karar verir (Thatcher-McNeal, 1905: 77; Vesprémy, 1985: 467; Négyesi, 2003; Bowlus, 2016: 12-13). Widukind, bu dakikalarda Macar ve Alman kuvvetleri arasında yaşananları,

“Ancak olay beklenenden farklı şekilde gelişti; çünkü Macarlar gecikmeyip Lech Nehri'ni geçerek ordumuzu kuşattılar ve arkadaki lejyonu oklarıyla taciz etmeye başladılar; büyük bir gürültü ve hiddetle saldırdılar ve bazı adamlarımız öldürülürken ya da esir alınırken, yüklerimizi ele geçirdiler ve bu lejyonun geri kalan askerlerini kaçmaya mecbur bıraktılar. Aynı şekilde yedinci ve altıncı lejyonlara da saldırdılar ve çok sayıda adam öldürdükten sonra onları da kaçmaya zorladılar” şeklinde anlatır (Wood, 1949: 393).

Macar ordugâhında bu karar alınırken Almanların artçı birliklerini mağlup etmiş ve “bütün” Alman ordusunun geri çekilmiş olduğunu düşünen Macarların atlı okçu birlikleri daha ileri hareket etmezler ve ordunun arkasında bulunan, Wertach Nehri'ne kadar uzanan ikmal kollarını yağmalamak için dururlar. Bu fırsatı değerlendiren Otto, hemen Conrad'ı Macarların üzerine gönderir. Conrad, yağmaya başlamış¹⁹ olan Macarlara ani bir hücum yaparak onları mağlup eder ve geri çekilmeye zorlayıp ele geçirdiği Macar sancaklarıyla birlikte Otto'nun yanına döner. Otto'nun aldığı karar ve Conrad'ın başarılı

¹⁹ Macarların Augsburg Muharebesi'nde yağmaya başlayıp Alman birliklerine mağlup olması durumunun bir benzeri 1526'da Mohaç Muharebesi'nde de yaşanmış olabilir. Bu konuda çeşitli görüşler bulunsada Mohaç'ta Osmanlı ordusuna hücum eden Macar sağ kanadının Osmanlıları geri çekilmek zorunda bıraktığını düşünerek Rumeli ordusunun ordugâhını yağmalamaya başlaması sonucu arkadan gelen Osmanlı kuvvetlerinin hücumu karşısında tutunamayıp mağlup olduğuna dair görüşler mevcuttur.

girişimi sonucunda tüm Alman ordusunun Macarlar tarafından kuşatılması engellenmiş olur. Ancak Conrad, yerine döndükten kısa bir süre sonra sıcağın bunalmış olduğu için zırhını ve miğferini gevşettiği sırada Macar tarafından atılan bir okun boğazına saplanması sonucu hayatını kaybeder (Molitorics, 1911: 510; Bowlus, 2016: 12-13, 170; Babucs, 2017). Widukind muharebenin dönüm noktasını teşkil eden Conrad'ın Macarları mağlup etmesini net şekilde anlatır:

“Bu haber [Macarların Almanlara saldırdığı haberi] krala ulaştığında, muharebenin aleyhine geliştiğini ve en arkadaki safların bile tehlikede olduğunu anlayınca, Dük'ü [Conrad] dördüncü lejyonla birlikte gönderdi; Dük, esirleri kurtardı, ganimeti ele geçirdi ve düşman saflarını dağıttı. Düşmanın bu paralı askerleri her yerde mağlup edildikten sonra Dük Conrad zafer sancaklarını alarak kralın yanına döndü...” (Wood, 1949: 393)

Bu sırada gerek Conrad'ın kazandığı mücadele gerekse Otto'nun Romalı tarihçi Gaius Sallustius Crispus'un (M.Ö. 86-M.Ö. 34) eserlerinde görülen Almanların Macarlardan daha iyi silahlara sahip olduğu şeklinde bir konuşma yapması gerekse de 10 Ağustos gününün Aziz Lörinc²⁰ (Lawrence) Günü'ne rastlaması dolayısıyla Almanların zafer için büyük umuda sahip olması askerleri cesaretlendirir ve ardından ormanlık alanda konuşlanmış olan tüm Alman ordusu Macarların üzerine yürüyerek onları mağlup eder. Ancak Widukind her ne kadar “[Otto] kalkanını ve kutsal mızrağını²¹ eline alarak, cesur bir askerin ve en iyi komutanın görevini yerine getirerek atını düşmana karşı çeviren ilk kişi oldu” (Babucs, 2017) şeklinde yazsa da Otto'nun ordusunun Macarları ne şekilde mağlup ettiği belirsizdir. Bunun sebebi muharebeden bahseden Widukind'in²² anlatımının son derece kısa ve ayrıntıdan yoksun olmasıdır. Widukind'in Almanların en önemli hasımları olan Macarları mağlup ettiği asıl muharebeden eserinde bu kadar kit

²⁰ **Aziz Lörinc (225-258):** Roma İmparatoru Valerian (253-260) döneminde, 258 yılında Hristiyanlara yönelik eylemler sırasında öldürülen Papa II. Sixtus (257-258) yönetimindeki Roma şehrinin yedi diyakozundan birisi.

²¹ **Kutsal Mızrak (Aziz Longinus'un Mızrağı veya Kader Mızrağı):** İsa'nın çarmıha gerilmesinden sonra çarmıhta asılı olduğu sırada bedenini delen mızrak. Bu mızrağa I. Otto zamanından itibaren Kutsal Roma imparatorlarının sahip olduğuna inanılmaktadır.

²² Muharebeden bahseden üç önemli kaynak mevcuttur: 1) Augsburg'lu Gerhard 2) Corvey'li Widukind 3) Simon Kézai (Négyesi, 2003).

şekilde bahsetmesi ilginçtir. Bu sebeple tarihçilerin büyük çoğunluğu yaşamı hakkında hiçbir şey bilinmeyen Romalı yazar Publius Flavius Vegetius Renatus'un *De re militari* olarak da bilinen *Epitoma rei militaris* adlı eserinde kaleme aldığı ve Otto'nun Augsburg Muharebesi'ndeki stratejisini büyük ölçüde etkilediği düşünülen stratejik anlatımlara dayanarak muharebenin gelişimi konusunda ancak çeşitli yorumlarda bulunmak zorunda kalmıştır. Bu yorumlar içinde gerçeğe en yakın olanı; Alman piyadelerinin Macar ordusunun merkezine hücum ederken Conrad'ın Macar okçularının menzilinin dışında kalan sol kanatta bulunan süvarilerinin Macarları taciz ettiği sırada Otto'nun komutasındaki kraliyet birliklerinin sağ kanattan hücum ederek Macarlarla temas sağladığı, kraliyet birliklerinin Macar okçularının atışlarıyla ağır zayıt vermiş olsa da bu saldırının Macarların alışkın olmadığı yakın dövüş için Almanlara fırsat sağladığı, mücadeleye Conrad'ın kuvvetleri de dâhil olunca Macar ordusunun kuşatılma ve yok edilme tehlikesi karşısında Macarların Lech Nehri'ni geçerek doğuya doğru geri çekilmeye başladığı, ancak yağmakta olan sağanak yağış yüzünden Macarların geri çekilmeye başladığı ve bu sebeple zayıtlarının fazla olduğu şeklindedir. Yağışa ve zor arazi koşullarına rağmen Almanlar geri çekilen Macarları takip eder, Macar ordugâhını ele geçirerek esirleri serbest bırakır ve Macarlar tarafından yağmalanmış olan yüklerini geri alırlar (Négyesi, 2003; Bowlus, 2016: 13, 17 119-121, 128).

20

Muharebe esnasında yağmaya başlayan sağanak yağış, Macar okçularının yaylarını istedikleri gibi kullanmalarını engellerken Macarların bundan önceki muharebeleri kazanmalarında büyük pay sahibi olan düşman ordusunu küçük gruplara ayırarak yok etme taktiklerini Alman ordusunun bir anda ve bütün şekilde cepheden hücum etmesi sonucu uygulamamaları da Macarların yenilgisini hazırlayan bir diğer etkidir. Bundan başka Macarların sefer planını yaklaşık iki yıl boyunca iç mücadelelerle uğraşmış Otto'nun kısa zamanda bir ordu toplayıp da kendilerine karşı ilerleme ihtimalini hesaba katmadan yapmaları da yenilgilerinin bir başka sebebi olarak düşünülebilir. Oysaki X. yüzyılın ortalarından itibaren Avrupa'da bir sefer durumunda asker toplamak ve birlikleri muharebe meydanlarında konuşlandırmak nispeten kolaylaşmıştır. Zira seferin başında Otto'nun emrindeki görece az sayıdaki Sakson askerine yolda, ayrıca Ulm'de ve

Augsburg yakınlarında diğer birliklerin de katılması Macarların öngöremediği bir gelişmedir. Bundan başka Macarların ordularını ikiye ayırıp – önce bir kısım Macar kuvveti Alman ordusunun gerisinde bulunan ikmal koluna saldırır, bu kuvvet Conrad tarafından mağlup edilir, ardından Macarlar tüm Alman ordusu ile karşı karşıya gelir – Almanlar ile mücadele etmesi de bir hatadır. Zira tüm Macar ordusu Alman birliklerine cepheden kuvvetli bir hücum gerçekleştirseydi Macarların muharebede üstün duruma gelmemeleri için hiçbir sebep mevcut değildir. Zira 934 yılında Macar-Peçenek ordularının Bizans İmparatorluğu ve Birinci Bulgar İmparatorluğu (681-1018) kuvvetleri arasında muhtemelen Belgrad civarında gerçekleşen Arap tarihçisi Al Mesûdî'nin (896-956) ifadesiyle “*göçebe muharebe taktiklerinin en önemli öğelerinden birisinin*” uygulandığı Valandar Muharebesi'nde galip gelen Macarların yaklaşık yirmi yıl sonra benzer koşullara sahip Augsburg Muharebesi'ni kaybetmesi göçebe muharebe taktiklerini uygulamadıklarını gösterirken Otto'nun geri çekilen Macarları pusuya düşmeden dikkatli ve ısrarlı şekilde takip etmesi Almanların Macarların muharebe taktiklerini artık çözmüş olduklarını göstermektedir (Pauler, 1899: 591-592; Molitorics, 1911: 511-512; Veszprémi, 2002; Négyesi, 2003).

21

Macarların mağlubiyetini Alman halk geleneği bir zafere dönüştürmüş olsa da Alman kroniklerinde bu galibiyetten uzun uzadıya söz edilmez. Bundan başka muharebede Macarların çok kayıp verdiği, Macar ordusunun neredeyse imha edildiği, muharebeden Macaristan'a sadece “*yas tutan yedi Macar*”²³ın geri dönebildiği şeklindeki anlatımlar doğru değildir. Macar askeri tarihçisi László Veszprémy (1958-), Augsburg'ta alınan yenilgiyi “*Macaristan'ın ağır yenilgisi süslenerek Macar tarihi hafızasına bir tür zafer olarak yerleştirildi*” (Veszprémi, 2002) şeklinde tasvir ederken Macarlar Lech Ovası'nda gerçekleşen mücadelede ve mücadele sonrası Almanların iki

²³ **Yas Tutan Yedi Macar:** Macar halk geleneğine göre Augsburg Muharebesi'nden muharebede yaşananları anlatmak için kulakları kesilmiş halde ülkeye sadece yedi Macar dönebilmiştir. Ancak bu yedi kişi de muharebede yiğitçe mücadele edip ölmedikleri için onlar ve onların soyundan gelenler dilenmeye mahkûm edilmişlerdir (<http://lexikon.katolikus.hu/G/gy%C3%A1szmagyarok.html>). Gerçeklerle örtüşmeyen bu anlatıyı Henrik Marczali de vurgular: “*Anlaşılan o ki daha sonradan iyi bir Hristiyan olma anlayışı, çadırdan çadıra gezerek şarkılar terennüm edenleri, bunları [yedi Macar] cesarettin yoksun olanların çocukları olarak göstererek küçümsediklerini hissettirmek zorunda bırakmıştır*” (Pauler, 1899: 594).

gün süren takibi esnasında kayıplar vermiş olsa da askerlerin birçoğu Enns Nehri'ni karşıya geçmeyi ve yurtlarına dönmeyi başarır (Kropf, 190).

Almanlar muharebe sonrası geri çekilen Macarları zayıfları ağır olsa da takip etmiştir. Zira ikmal kolunun arkasını koruyan üç birlik neredeyse yok edilmiş, bundan başka Macarlara göre daha ağır zırha sahip olan Alman askerleri ağustos sıcağı altında mücadele etmiş ve oldukça yorulmuştur. Otto, Macarların düşmanlarını sahte bir geri çekilişle açık alanlara çektikten sonra geri dönerek onlarla mücadele etmeye devam ettiğini²⁴ ve Doğu Frank kuvvetlerinin 910 yılında aynı yerde²⁵, Macar tarihçisi Henrik Marczali'nin (1856-1940) “*Agosta'nın²⁶ batısında ve güneybatısında geniş, büyük bir düzlük olan Lechfeld'in yer yer otlaklar ve geçitler tarafından kesintiye uğratan yükseltileri kilometrelerce uzanmaktadır. Büyük bir süvari muharebesi için doğuda Lech Nehri ve güneyde Alplerin etekleri ile sınırlanmış, o zamanlar pek az nüfusa sahip olan bu mevkiiden daha uygun bir alan nadiren bulunur*” (Kropf, 1906: 156-157) şeklinde tasvir ettiği Lechfeld'te Macarların bu taktiği başarılı şekilde kullanması sonucunda mağlup olduklarını bildiğinden 11 Ağustos günü tüm nehir geçitlerinin tutulmasını emreder ve

²⁴ Macarların muharebe taktikleri hakkında Bizans İmparatoru IV. (Bilge) Leo'nun (886-912) kayıtları önemlidir: “*Ana ordunun dışında korunmasız duran düşmanı cezbetmek ya da zor durumda kalan birliklere yardım etmek için muharebe sahasına gönderdikleri ihtiyat kuvvetleri mevcuttur. [...] Esas itibariyle uzak mesafeli çatışmalarda, pusularda, düşmanı çembere almada, sahte şekilde geri çekilerek geri dönmeleri ve dağılık halde gerçekleştirdikleri muharebe düzenleri vardır. Düşmanlarını bozguna uğrattıklarında her şeyi bir kenara bırakıp kendileri amansız bir şekilde düşmanın peşinden giderler ve sadece düşmanı takip etmekten başka hiçbir şey düşünmezler.*” Macar atlıları seferlerde birbirlerini yakından takip ederler ve hangi koşulda olursa olsun her zaman ok atmaya hazır halde beklerlerdi. Yanlarında bulunan çok sayıda yedek at ordunun görünüşünü daha heybetli hale getirirdi. Muharebelerde düşmanı mağlup etmek için kullandıkları yöntem önce saldırı, ardından sahte bir geri çekiliş ve geriye dönerek düşmanı kanatlardan çevirmek suretiyle bertaraf etmektir (https://honvedelem.hu/files/files/24369/1_fejzet_26_75_oldalok.pdf).

²⁵ Doğu Frank Kralı IV. (Çocuk) Lajos'un (899-911) döneminde yaşanan bu olayı Lombardiya'lı Liudprand (922?-972), *Antapodosis* adlı eserinde anlatır. Buna göre Macarlar şafak vakti Alman ordugâhına saldırıp birçok askeri öldürürse de Almanlar çabuk toparlanarak mücadeleye dâhil olur. Ancak Macarlar yakın mücadeleden uzak durur ve uygun bir zamanda geri çekiliş yapar. Akşam saat 19:00 civarında Almanlar zafer kazandıklarını düşünerek pusuya düşürüldüklerini bilmeden Macarları takip etmeye başlar ve Macarlar tarafından her yönden sarıldıkları zaman Macarlar saldırıya geçerek Almanları mağlup eder (Négyesi, 2003).

²⁶ Henrik Marczali de *Annales Palidenses* gibi Augsburg şehrini “*Agosta*”, muharebeyi de “*Agosta Muharebesi*” olarak isimlendirir (Kropf, 1906: 157).

halka bu yönde çağrıda bulunulur. Aynı gün Macar reisleri Bulcsú, Lél²⁷ ve Súr Almanlar tarafından yakalanır. Almanların geri çekilen Macarları takibi 12 Ağustos günü de devam eder ve bölgedeki nehirlerin taşması sebebiyle geri çekilmekte çeşitli güçlüklerle karşılaşan birçok Macar Almanlar tarafından esir alınır. Yakalanan üç Macar reisi Regensburg'a götürülür ve 15 Ağustos 955 tarihinde çağdaş bir kronik yazarının "*Hak ettikleri şekilde, berbat bir halde darağacında öldüler*" (Pauler, 1899: 590) şeklinde tasvir ettiği üzere Regensburg'da idam edilir²⁸. Ele geçirilen diğer Macarlar ise ya reisleriyle aynı kaderi paylaşır ya da kulakları ve burunları kesilerek Macarların yöneticisi Taksony'a (955-972) gönderilir. Otto, bu hareketi ile Macar akınlarına artık müsamaha etmeyeceğini ve akınlar devam ederse Macarların sonunun bu şekilde olacağını duyurmuştur. Widukind gelişmelerden şu cümlelerle bahseder:

"Düşmanın savaşçıları ilk başta direndiler, ancak yoldaşlarının kaçtığını görünce kendileri de korktular ve bizimkilerin saflarına girerek katledildiler.

23

²⁷ Ernst Dümmler'e (1830-1902) göre Lél, Çekler tarafından yakalanır. Kézai ve diğer Macar kronik yazarları Lél'in muharebe sırasında Çeklerle ve Moravyalılarla mücadele ettiğini ve onları Vág ırmağı yanından sürdürdüğünü belirtir (Pauler, 1899: 593).

²⁸ Macar kronik yazarı Mark Kálti (XIV. yüzyıl) *Képes krónika* (Resimli Kronik) adlı eserinde Augsburg Muharebesi'ni ve Macarların yenilgisini hafifleterek muharebeyi Macar ulusal hafızasında bir zafere dönüştüren "*Lél'in Boynuzu Efsanesi*"ni canlı bir üslupla anlatır: I. Conrad [I. Otto olacak. Bununla beraber bir ihtimal Macarlar tarafından o zamanlar tüm Almanların Conrad olarak adlandırılıyor olması da mümkündür] İskenderiye'de [Yazarın burada İskenderiye'yi anması ilginçtir] hüküm sürerken, on sekizinci yılında Macarlar istila edip Teutonia'nın [Almanya] bazı bölgelerini tahrip ettikten sonra Augusta [Augsburg] şehrine geldiler. Piskopos Urricus [Ulrich], halk ve Suevia'nın [Svabya] baş yargıçlarıyla birlikte direndi, ancak Macarlar geri çekilmeyerek şehri kararlı bir şekilde kuşatmaya devam ettiler; bu nedenle müdafiler, şehir halkının yardımına acilen koşması için yukarıda adı geçen Conrad'a elçiler gönderdiler; o da bunu yapmaktan geri durmadı. Macarlar şehri kuşatırken dikkatsiz davrandıkları için, Alman ve İtalyan [İtalyan ?] orduları tarafından gafil avlandıklarından artık isteseler de kaçamazlardı; bir yandan o günlerde kollarının taşıdığı Lyh [Lech] Nehri tarafından engellenirken diğer yandan da söz konusu ordular onları çembere almışlardı. Böylece düşman tarafından kuşatıldılar, bazıları esir alındı, diğerleri acımasızca öldürüldü. Ün salmış komutanlar Leel ve Bulchu [Lél ve Bulcú], burada ele geçirildiler ve imparatorun [imparator değil, Kral Otto] huzuruna çıkarıldılar. İmparator onlara Hristiyanlara karşı neden bu kadar acımasız olduklarını sorduğunda, "*Biz Yüce Tanrı'nın intikamıyız, bizi size kirbaçlanmanız için gönderdi, eğer size zulmetmeyi bırakırsak bizi yakalayıp öldüreceksiniz*" diye cevap verdiler. Bunun üzerine imparator, "*Kendiniz için istediğiniz ölüm şeklini seçin/Nasıl ölmek istiyorsanız öyle ölün*" dedi. Leel, "*Bana borumu getirin, üfler üflemez cevap vereceğim*" diye karşılık verdi. Ona borusunu getirdiler, çalmaya başladığında imparatora yaklaştı ve boynuzla imparatorun alınına o kadar sert vurduğu söylenir ki, imparator bu tek darbeyle öldü. [Leel] ona, "*Benden önce gideceksin ve öbür dünyada benim hizmetkârım/kölem olacaksın. Çünkü İskitler [Efsanede İskitlere vurgu yapıyor olması dikkate değerdir] hayatları boyunca kimi öldürürlerse, bunların öteki dünyada onlara hizmet etmek zorunda olduklarına inanırlar*" dedi. Hemen yakalandılar ve Ratispona'da [Regensburg] darağacında idam edildiler (Babucs, 2017; Vesprémy, 2022).

Geriye kalanlardan bazıları atları yorulunca en yakın köylere sığındı ama bu yerlerde de silahlı halk tarafından etrafları kuşatıldı ve sığındıkları evlerle birlikte yakıldılar. Diğerleri kaçmak için nehri yüzerek geçmeye çalıştılar, ancak nehrin karşısındaki sarp kıyıya ulaştıklarında geri düştüler ve nehrin akıntısı tarafından yutuldular.” (Babucs, 2017)

Simon Kézai de Augsburg Muharebesi’ni Bulcsú ve Lél’in bir gemiyle kaçma girişimi dışında yaklaşık olarak aynı şekilde anlatır. Buna göre Macarlar, Lech Nehri’nin yukarısında ordugâh kurarlar ve Augsburg şehrini kuşatmaya başlarlar. Piskopos Ulrich, o sırada Ulm’de bulunan Otto’yu yardıma çağırır. Otto, Macarların konumunu öğrenerek sağanak yağmurun altında Macarlara hücum eder ve onları yenilgiye uğratar. Macar reisleri Bulcsú ve Lél, durumu görerek geri çekilir ve Tuna üzerinde bulunan bir gemiyle yurtlarına dönmeye çalışır. Ancak Regensburg’ta Almanlar tarafından yakalanırlar ve Otto’nun emriyle idam edilirler (Négyesi, 2003).

24

Muharebeyi genel bir şekilde değerlendirecek olursak (Pauler, 1899: 591; Molitorics, 1911: 510-511; Négyesi, 2003; Bóna, 2000);

1. Macar ana ordusu Lech ve Wertach nehirleri arasında, Augsburg’un güneyinde, günümüzdeki Haunstetten’de konuşlanır.

2. Daha küçük bir birlik ise Lech Nehri’nin sağ kıyısında ordugâh kurar ve Augsburg’u kuşatır. Nitekim Widikund’un tasviri de sadece bu Macar birliği için geçerlidir: “*Zira Macarlar Lech Nehri’ni gecikmeden geçtiler ve büyük bir lejyon kuvvetini sardılar...*”

3. Macarların Augsburg kuşatması, 8 Ağustos sabah saatlerinde başlar ve 9 Ağustos akşam saatlerine kadar şiddetli şekilde devam eder.

4. Alman ordusunun birlikleri 8 Ağustos sabahı Tuna’nın sol kıyısında, Hier ve Lech nehirlerinin ağzı civarında toplanmaya başlar.

5. Augsburg Muharebesi iki safhadan oluşur:

a) Lech Nehri'nin sağ kıyısındaki²⁹ Macar ordusu Augsburg'un kuzeybatısındaki Alman ordusunun arkasında bulunan ikmal birliklerine saldırıp 6. ve 7. lejyonları bozguna uğratar. Ancak Macarların beklemediği bir zamanda hücumla geçen Conrad, galip geldiklerini düşünerek yağmaya başlamış olan Macarlar üzerine yürür ve onları mağlup eder. Ardından Otto'nun komutasındaki birlikler ana Macar ordusunu Augsburg'un kuzeybatısında sıkıştırır. Bu noktada Macarlar Almanlarla bir meydan muharebesi yapmaya karar vermiş olsa da Macarların muharebe planlarının 10 Ağustos günü Alman ordusunu kuşatmak ve imha etmek üzerine kurgulanmadığını, o gün sadece ikmal kollarına saldırarak ve birlikleri taciz ederek Almanları zayıflatmak ve bu suretle geri çekilmeye zorlamak, esas muharebeyi ise iyice hazırlandıktan sonra akşama doğru gerçekleştirmek veya bir sonraki güne bırakmak istedikleri de düşünülmelidir.

b) Gerçekleşen mücadelede Macarlar yenilgiye uğrar ve Lech Nehri'ni karşıya geçerek geri çekilmeye başlarlar. Widikund'un da "*Macarlar... Lech Nehri'ni geçtiler*" şeklinde belirttiği üzere Macar ordugâhının Lech Nehri'nin sağ kıyısında olduğuna ve bu suretle Macarlar hızlı bir şekilde geri çekilmek istemiş olsa da bu durumun nehir ve nehrin taşkın arazisi sebebiyle gerçekleşemediğini düşünmek gerekir.

25

6. Muharebe sonunda Macarlar artık bir daha Avusturya'daki *Ober Enns (Óperencia)*³⁰ bölgesinden daha öteye geçmeye cesaret edemedikleri gibi olası bir Alman saldırısına karşı Tuna vadisinde hendekler kazmak ve kazıklı istihkâmlar hazırlamak suretiyle bölgeyi geçilmez hale getirmeye çalışırlar.

Sonuç

Macarlar, Peçeneklerin baskısı sonucunda 895-896 yıllarında Karpat Dağları'nda bulunan Verecke Geçidi'ni aşarak nihai yurtları olan Karpatlar Havzası'na geldikten sonra Avrupa'da yaklaşık elli yıl boyunca on üçü İtalya'ya, on biri ise Alman topraklarına olmak

²⁹ Hans Delbrück'e göre, eğer savaş Lech Nehri'nin sol kıyısında olsaydı tarihçi Harry Bresslau (1848-1926) haklı olurdu; öte yandan eğer Otto, doğu yönünden Augsburg'a doğru ilerlemişse, Augsburg Muharebesi bir kahramanlık örneği olmasının haricinde aynı zamanda Otto için mükemmel bir başarıdır (Molitorics, 1911: 512).

³⁰ **Ober Enns (Óperencia):** Enns Nehri'nin yukarı bölgesi.

üzere toplam otuz üç sefer yaparlar, bu seferlerde büyük miktarda ganimet ve esir elde ederler, bazı ülkeleri vergiye bağlarlar.

Ancak Macarların 10 Ağustos 955 tarihinde Augsburg yakınlarındaki Lech Ovası'nda yaşanan ve Yüksek Orta Çağ'da Avrupa'da gerçekleşen muharebelerde kilit konumda bulunan atlı şövalyelerin, Orta ve Doğu Avrupa'da Erken Orta Çağ'da yaşanan muharebelerde önemli bir role sahip göçebe hafif süvarilere karşı kazandığı sembolik bir zaferi de ifade ettiği kabul edilen muharebe Macarların batıya doğru yaptıkları seferlerin sonunu getirir.

Augsburg Muharebesi'nin gerek Macar gerek Alman, genel olarak düşünülecek olursa Avrupa tarihinde büyük bir kırılma noktası olduğu kuşkusuzdur³¹. Bu muharebe ile Avrupa tarihinde bir dönem kapanırken Macarlar, aldıkları mağlubiyet sonrası Karpatlar Havzası'na çekilir, göçebe/yarı göçebe yaşam tarzını bırakarak yerleşik düzene geçmeye başlarken aynı zamanda Orta Çağ Macar Krallığı'nın, bu suretle Macaristan devletinin de kurulma süreci başlamış olur³². Ayrıca Macarlar yaklaşık elli yıl sonra, 1000 yılında Hristiyan inancını kabul ederek Avrupa'ya katılırlar ve Avrupa kültürünün asli bir parçası olurlar. Zaten Macarların Avrupa'nın ortasında eriyerek yok olmak istemiyorlarsa bir süre sonra Hristiyan inancını kabul ederek Avrupa kültürünü benimsemeleri kaçınılmazdı. 955 yılında yaşanan muharebe bu süreci hızlandırmıştır. Macarların batı yönünde yaptıkları seferlerin ve Augsburg Muharebesi sonrası yaşanan Avrupa'ya uyum sürecinin Macar topraklarını yaklaşık seksen yıl, Kutsal Roma İmparatoru II. Conrad (1027-1039) tarafından 1030 yılında yapılan sefere kadar koruduğuna şüphe yoktur³³.

Muharebenin sonuçları Macar iç siyasetinde de ciddi değişikliklere yol açar. Bu muharebe ile Macarlar, Avrupa ile ilişkilerini yeniden gözden geçirme ve Avrupa'da

³¹ Bu noktada Macar tarihçileri Gyula Kristó (1939-2004) ve Ferenc Makk'ın (1940-2018) “Eğer bu muharebe önemsizse, Macarların yüzyıllardır süregelen Batı Avrupa'ya akın geleneğini neden bu muharebeden sonra aniden sona erdirdikleri sorulabilir” şeklindeki değerlendirmesi önem kazanır (Kristó, Makk, 1996: 23).

³² Askeri tarihçi Paul K. Davis (1952-) Augsburg (Lechfeld) Muharebesi'ni şu sözlerle değerlendirir: “Macar mağlubiyeti, Macarların Batı Avrupa'ya 90 yıldan fazla yağmalamalarına son verdi ve hayatta kalanları yerleşik düzene geçmeye ikna ederek Macaristan devletinin temelini oluşturdu” (Davis, 1999: 110).

³³ Tarihçi András Borosy de aynı görüştedir: “Seferler... uzun bir süre boyunca ülkenin batıdan saldırıya uğramasını engelledi...” (Veszprémy, 1985: 469).

varlıklarını devam ettirmek istiyorlarsa bundan sonra hangi adımları atmaları gerektiğini düşünme fırsatı yakalarken Macar reisi Falicsi (947-955) tahttan indirilir ve yerine Taksony geçer.

Augsburg'ta alınan yenilgi sonrası Bizans İmparatoru VII. Konstantinos Porfirogennetos (913-959) 948 yılında Macarlarla yapmış olduğu anlaşma uyarınca Macarlara vergi vermek zorunda olsa da bu zamandan sonra vergi vermeyi reddeder. Ancak Macarlar bu duruma rağmen 970 yılında, İmparator I. Ioannis (969-976) zamanında Arcadiopolis'te (Lüleburgaz) Bizanslılara mağlup oluncaya kadar doğu yönündeki seferlerine devam ederler³⁴.

Macarlar karşısında alınan bu galibiyet, I. Otto'nun ülke içindeki otoritesini ve hâkimiyetini arttırırken 962 yılında Roma'da Augsburg sonrası elde ettiği “*Büyük*” sıfatıyla Papa XII. Ioannes'in (955-964) elinden Kutsal Roma-Germen İmparatoru olarak taç giymesine ve ileride Almanya'ya dönüşecek olan Kutsal Roma İmparatorluğu'nun temellerini sağlam şekilde atmasına büyük katkıda bulunurken Otto, bu zaferi Merseburg ve Magdeburg piskoposluklarını kurarak taçlandırma fırsatını da kaçırmaz.

Savaş tarihinde sonuçları itibariyle hem galiplerin hem de mağlupların amaçlarına hizmet eden ve ilerleyen yıllarda her iki tarafın da memnuniyetle hatırladığı Augsburg (Lechfeld) Muharebesi gibi çok az muharebe vardır. Almanlar 900 yılından beri tüm Avrupa'yı çiğneyen göçebe Macarları 955'te kesin bir mağlubiyete uğratıp Avrupa'nın rahat bir nefes almasını ve Kutsal Roma İmparatorluğu çatısı altında birleşik bir Avrupa oluşturma gayretlerinin hayata geçirilmesini sağlarken muharebeden yaklaşık yirmi yıl sonra, 973'te Macar-Alman ilişkileri düzelir³⁵, hatta Macarların Hristiyan inancını kabul

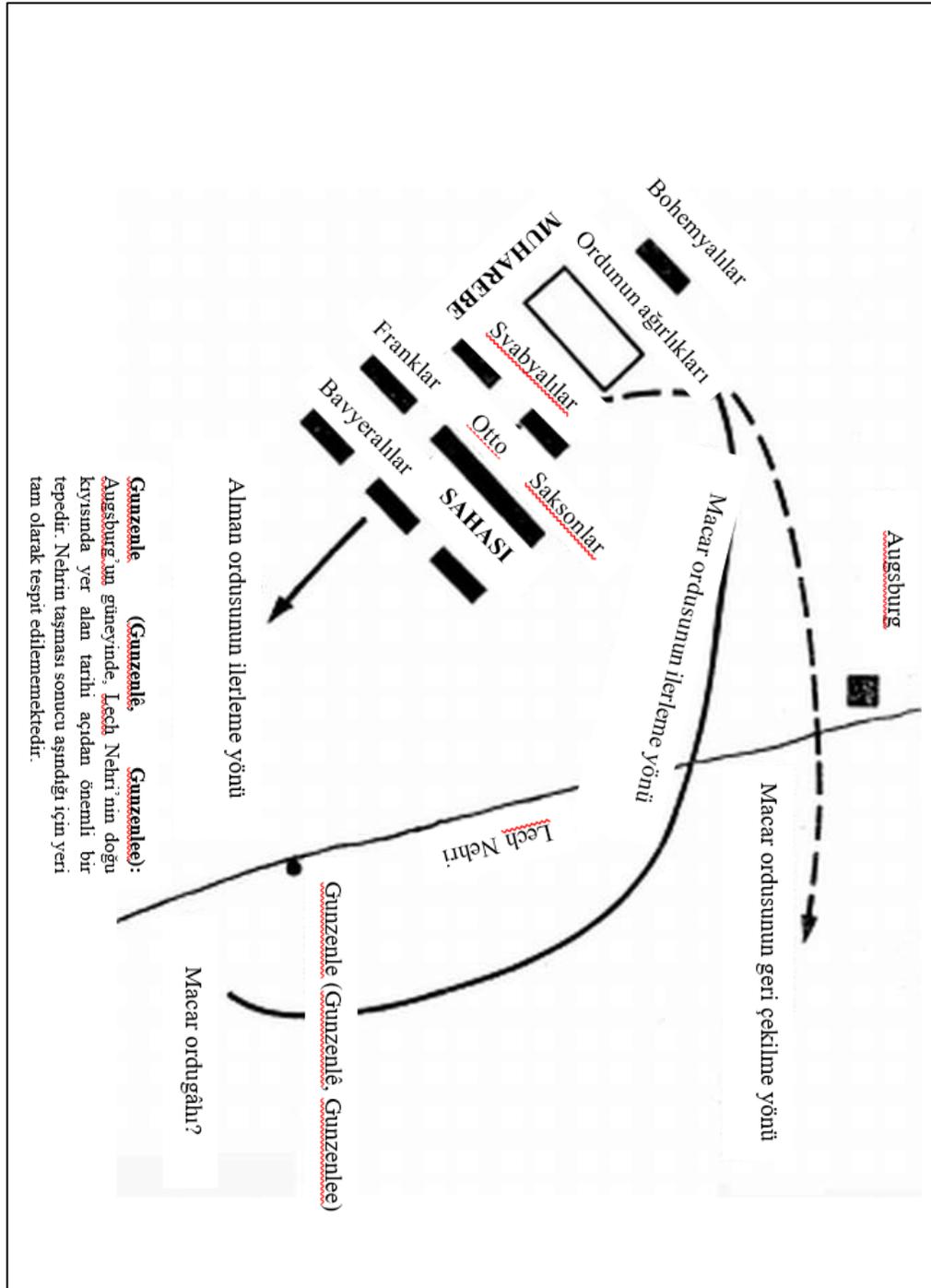
³⁴ Bu noktada “*Botond Efsanesi*”nden bahsetmek gerektiğini düşünmekteyiz. Macar kroniklerine göre Konstantinopolis'e yaklaşmış olan Macar ordularının karşısına iri yapılı bir Bizans askeri çıkar ve iki Macarın onu yenmesi halinde Bizans İmparatoru'nun Macarlara vergi vereceğini söyler. Bunun üzerine söz konusu Bizans askerinin karşısına Botond isimli bir Macar çıkar ve Macar ordularının komutanı Apor'un emriyle Bizans'ın altın kapısını baltasıyla/gürzüyle parçalayarak bir yarık açar, ardından yapılan mücadelede de Bizans askerini yener. İmparator ise Macarlara vergi vereceğini söylediği halde vergi vermeyi reddeder, bu durum üzerine Macarlar Bizans'ı yerle bir eder (<http://lexikon.katolikus.hu/B/Botond-monda.html>).

³⁵ Macar reisi Géza (970-997), Kutsal Roma İmparatorluğu ile barış yapmaya karar verince I. Otto tarafından gönderilen Bruno adındaki bir keşiş 972 yılında Macaristan'a gelir, ardından 973 yılında bir Macar heyeti Leh hükümdarı I. Mieszko (960-992) ile Bohemya yöneticisi I. Boleslav'ın (935-967/972) yanı sıra çok

etmelerinin ardından ilk Hristiyan Macar Kralı olan I. (Aziz) István (997-1038) Kutsal Roma İmparatoru II. Heinrich'in (1002-1014) kız kardeşi Bavyeralı Gizella'yı (997-1038) eş olarak alır ve Macarlar, XI. yüzyıldan sonra Avrupa'da Hristiyan inancının en ateşli savunucularından olurken doğudan gelen ve Avrupa'nın varlığını tehdit eden Moğollar ve Osmanlılar gibi güçlerin önünde bir kalkan gibi durarak günümüz Avrupası'nın oluşumuna büyük katkı sağlarlar.

sayıda Bulgar ve Bizans soylusunun da katıldığı 973 yılında Almanya'nın Quedlinburg şehrinde yapılan toplantıya davet edilir.

Kristó, Gyula, *Az augsburgi csata [The Battle of Augsburg]* (in Hungarian), Szakály, Ferenc (ed. Vol. Sorsdöntő történelmi napok 8, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1985, s. 89).

Kaynakça

- Babucs, Zoltán, “A nyugati kalandozások vége: az augsburgi csata”, *Felvidek*, 2017, (<https://felvidek.ma/2017/08/a-nyugati-kalandozasok-vege-az-augsburgi-csata/>) (Erişim Tarihi: 28.10.2023)
- Bácsatyai, Dániel, A kalandozó hadjáratok nyugati kútfoi, HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2017.
- Beeler, John, “Military Feudalism in Germany”, *Warfare in feudal Europe. 730–1200*, Cornell University Press, 1971, 215–244.
- Bóna, István, “A kalandozó magyarság veresége. A Lech-mezei csata valós szerepe”, *História*, 22. évf., 3. sz., 2000, 5-7.
(<https://web.archive.org/web/20110721110056/>) (Erişim Tarihi. 21.10.2023)
- Bowlus, Charles R., *The Battle of Lechfeld and its Aftermath, August 955: The End of the Age of Migrations in the Latin West*, Routledge, London, 2016.
- Davis, Paul K., “Lechfeld”, *100 Decisive Battles: From Ancient Times to the Present*, Oxford University Press, New York, 1999.
- Delbrück, Hans [1923], “II: The Battle on the Lechfeld, 10 August 955”, *History of the Art of War. Vol. 3 Medieval Warfare*, Translated by Renfroe, Walter J. Lincoln: University of Nebraska Press, 1990.
- Eckhart, F., *Macaristan Tarihi*, Macarcadan çeviren: İbrahim Kafesoğlu, 2. Baskı (Tıpkı basım), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2010.
- Kristó, Gyula, *Az augsburgi csata [The Battle of Augsburg]* (in Hungarian), Szakály, Ferenc (ed.), Vol. Sorsdöntő történelmi napok 8, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1985.
- Kristó, Gyula-Makk, Ferenc, *Az Árpád-ház uralkodók [Rulers of the House of Árpád]* (in Hungarian), 1996.
- Kristó, Gyula-Barta, János-Gergely, Jenő, *Magyarország Története Előidőktől 2000-ig*, Pannonica Kiadó, 2002.
- Kropf, Lajos, “Die Ungarnschlacht von 955. Von Dietrich Schäfer. Berlin, 1905. (Különlenyomat a Sitzungsberichte der kön. preussischen Akademie der Wissenschaften 1905 évi XXVI. számából)”, *Századok*, (szer.) Nagy Gyula, 40. évf., 2. sz., 1906, 156-161.
- Molitoris, Károly, “A Lechmezei csata 955-ben”, *Hadtörténelmi közlemények*, 12. évf., 1. sz., 1911, 497-518.
- Négyesi, Lajos, “Az augsburgi csata”, *Hadtörténelmi közlemények*, 116. évf., 1. sz., 2003 (<https://epa.oszk.hu/00000/00018/00023/17.htm>) (Erişim Tarihi: 06.11.2023)
- Pauler, Gyula, “A magyarok 954 és 955 évi hadjárata”, *Századok*, (szer.) Szilágyi Sándor-Nagy Gyula), 33. évf., 7. sz., 1899, 581-594.
- Şen, Muzaffer, *Yurt Tutuştan Trianon'a Macaristan*, Çizgi, Konya, Kasım 2016.
- Thatcher, Oliver James-McNeal, Edgar Holmes, “Otto I and the Hungarians”, *A Source Book for Medieval History: Selected Documents Illustrating the History of Europe in the Middle Age*, C. Scribner's Sons, New York, 1905, 75-77.
- Wood, Raymond F., *The Three Books of the Deeds of the Saxons*, unpublished doctoral dissertation, University of California, Berkeley, 1949.
- Veszprémy, László, “Kristó Gyula-Az augsburgi csata”, *Hadtörténelmi közlemények*, 32. évf., 2. sz., 1985, 467-469.
- Veszprémi, László, “Az augsburgi csata”, *Rubicon*, 2, 2002.
(<https://mult-kor.hu/cikk.php?id=10454>) (Erişim Tarihi: 27.10.2023)
- Veszprémy, László, “Bowlus, Charles R.-The Battle of Lechfeld and its Aftermath, August 955. The End of the Age of Migrations in the Latin West”, *Hadtörténelmi közlemények*, 119. évf., 4. sz., 2006, 1089-1093.
- Veszprémy, László-Torma, Béla Gyula, “A Lech Mezei Csatahoz Vezető Út. Magyar Kalandozók Német Földön 954-ben”, *Hadtörténelmi közlemények*, 128. évf., 1. sz., 2015, 3-30.
- Veszprémy, László, *The Battle of Lechfeld and Its Remembrance*, 27.10.2022
(https://www.hungarianconservative.com/articles/culture_society/the-battle-of-lechfeld-and-its-remembrance/) (Erişim Tarihi: 20.10.2023)
- https://honvedelem.hu/files/files/24360/1_fejezet_26_75_oldal.pdf
(Erişim Tarihi: 27.10.2023)

<http://szazhalom.hu/mas-szemmel-az-augsburgi-csata-es-a-kalandozasok-kora/>
(Erişim Tarihi: 31.10.2023)
<http://lexikon.katolikus.hu/G/gy%C3%A1szmagyarok.html>
(Erişim Tarihi: 03.11.2023)
<http://lexikon.katolikus.hu/B/Botond-monda.html> (Erişim Tarihi: 11.11.2023)
https://honvedelem.hu/files/files/24369/1_fejezet_26_75_oldalak.pdf
(Erişim tarihi 15.11.2023)

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Tarih Dergisi

Eskisehir Osmangazi University History Journal

e-ISSN: 2687-3842 <https://dergipark.org.tr/tr/pub/esogutd>, 7/1, Mayıs 2024

DOI: 10.47437/esogutd.1426099

Görüntü Sunumu

Türkiye’de Müzecilik ve Kültür Varlıklarını Koruma Çalışmaları

(1944-1960)*

Erol Evcin**

Öz

Bu çalışmada Türkiye’de 1944’te Millî Eğitim Bakanlığı’na bağlı olarak teşkil edilen “Eski Eserler ve Müzeler Umum Müdürlüğü (EEMUM)”nın öncülüğünde 1960’a kadar icra edilen müzecilik ve kültür varlıklarını koruma çalışmaları tarihsel bağlamında incelenmiştir. Bu doğrultuda söz konusu süreci şekillendiren idari ve yasal düzenlemeler, müzecilik, hafriyat, tamir, restorasyon, bakım, çevre düzenleme ve tanıtım çalışmaları inceleme konusu içinde yer almıştır. Konu ile bağlantıları çerçevesinde gönüllülük esasına dayanan sosyal ve kültürel kuruluşların faaliyetleri incelenmiştir. Müzecilik ve kültür varlıklarını koruma hususunda görülen sorunları çözmek üzere gerçekleştirilen idari faaliyetlerin yanı sıra bu konuya hassasiyetle eğilen aydınların görüş ve önerileri de ele alınmıştır. Ayrıca müzeciliğe ve kültür varlıklarına yönelik çalışmaların turizm ve bayındırlık faaliyetleriyle ilişkileri değerlendirilmiştir. Çalışma, ortaya koyduğu özgün bilgi ve belgelerle alan yazınına katkı sağlayacak mahiyettedir. Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı’ndan elde edilen belgeler, Resmî Gazete, dönemin önde gelen basın organları, Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Belleteni gibi süreli yayımlar ile muhtelif telif ve tetkik eserler çalışmanın başlıca kaynaklarını teşkil etmiştir.

Anahtar Kelimeler: Müzeler ve Müzecilik, Kültür Varlıkları, Eski Eserler ve Müzeler Umum Müdürlüğü, Millî Eğitim Bakanlığı, Turizm.

* Bu çalışma; Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Türkiye ICOM, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Kültürel Mirası Koruma ve Araştırma Derneği iş birliğiyle 11-12 Mayıs 2023 tarihleri arasında Ankara’da düzenlenen Kültürel Mirası Koruma ve Araştırma Sempozyumu’nda sunulan bildirinin genişletilmiş şeklidir.

** Doç. Dr. / Kültür ve Turizm Uzmanı, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, erol.evcin@ktb.gov.tr, ORCID: 0000-0002-2433-5134.

Museology and Cultural Property Protection Studies in Turkey (1944-1960)

Abstract

In this study, the works of museology and the protection of cultural property carried out until 1960 under the leadership of the “General Directorate of Antiquities and Museums”, which was established in 1944 under the Ministry of National Education, were examined in the historical context. In this direction, administrative and legal regulations, museology, excavation, repair, restoration, maintenance, landscaping and promotion activities that shape the process in question are included in the subject of study. The activities of social and cultural organizations based on volunteerism were examined within the framework of their connection with the subject. In addition to the administrative activities carried out to solve the problems seen in museums and the protection of cultural property, the opinions and suggestions of the intellectuals who are sensitive to this issue are also discussed. In addition, the relations of the studies on museology and cultural property with tourism and public works activities were evaluated. The study will contribute to the literature with its original information and documents. The documents obtained from the Presidency of the State Archives of the Presidency of the Republic of Turkey, Official Gazette, the leading press organs of the period, periodicals such as the Belleten of the Turing and Automobile Association of Turkey, and various copyright and investigation works constituted the main sources of the study.

Keywords: Museums and Museology, Cultural Heritage, General Directorate of Antiquities and Museums, Ministry of National Education, Tourism.

Giriş

Osmanlı Devleti'nin son yüzyılı içinde Batı medeniyetindeki örneklerinden mülhem olarak kültür varlıklarını çağdaş bir anlayış çerçevesinde keşfetmeye, ortaya çıkarmaya, toplamaya, teşhir etmeye ve korumaya yönelik muhtelif faaliyetler görülmektedir. 19. yüzyıldan itibaren yapılan kazı çalışmaları (Şapolyo, 1936: 56-66) ve eski eserlerin “hıfz ve teşhiri” için 1869'da İstanbul'da “Müze-i Humâyun”un kurulması Osmanlı Devleti'nde çağdaş müzecilik yolunda atılan önemli birer adım olmuştur (Abdülhak Şinasi, 1933: 134-137).

Kültür varlıklarını koruma sürecinin önemli gelişmeleri arasında 1899'da Konya'da ve 1904'te Bursa'da açılan müzeler, İstanbul'da 1914'te açılan Evkâf-ı İslâmiyye Müzesi (Türk ve İslâm Eserleri Müzesi), Adana, Ankara, Bergama, Kayseri,

Sivas, Aydın, Biga, Selanik, Halep, Kudüs, Musul'da teşkil edilen müze veya müze depoları (Koşay ve Diğerleri II, 2013: 174 vd.) ile ilk olarak 1869'da yürürlüğe girerek 1874, 1884 ve 1906 yıllarında güncellenen "Âsar-ı Âtîka Nizamnameleri" önemli bir yer tutmuştu. 1973'e kadar yürürlükte kalan 1906 Âsar-ı Âtîka Nizamnamesi'ne göre: "*Hükümet-i Osmaniyye'nin tasarrufunda bulunan arazide vaktiyle sakin olan ale'l-umûm akvam-ı kadimenin sanayii nefise ve ulûm ve edebiyat ve edyan ve hurfete müteallik bilâistisna kâffe-i muzaheret ve her türlü mamulâtı âsar-ı âtîkadan mahduttur.*" denilmiştir. Camiler, hayratlar, mabetler, kümbetler, hanlar, hamamlar, kale ve burçlar, surlar, haneler, tiyatrolar, köprüler, sirkoslar (Circus), statlar, hipodromlar, amfi tiyatrolar, rıhtımlar, kuyular, sarnıçlar, höyükler, şoseler, suyolları, lahitler, tasvir ve nikaplar, kabartmalar, steller, heykeller, papirüsler, el yazmaları, her türlü eşya ve alet "âsar-ı âtîka" yani "eski eser" kapsamında idi. Nizamnamede taşınır veya taşınmaz bütün eski eserlerin devletin malı olduğu ve bunların keşfi, korunması, toplanması ve müzelere konulması hakkının da Hükümete ait olduğu ifade edilmişti. Tespiti durumunda haber verme zorunluluğu gayrimenkul eserler için 15, menkuller için ise 7 gün olarak belirlenmişti. Eski eserleri barındıran arazinin gerekli görülürse istimlak edilebileceği belirtilmişti. Mülkü olsun olmasın eski eseri bulanlara eserin yarı değerinin nakdi olarak ödeneceği hükme bağlanmıştı. Eski eserlerin yurt dışına çıkarılması yasaklanmıştı. Bunlardan müze koleksiyonları için önemli olanlar bedeli karşılığında satın alınabiliyor, kalanların da kayıtları yapılmak şartıyla gümrük vergisinden muaf olarak ihraç ve nakillerine izin veriliyordu. Kazılardan elde edilmekle birlikte müzelerde korumaya değer görülmeyen eserler arazi sahibine verilebiliyordu. Benzer şekilde ata yadigârı veya daha önceki nizamnameler gereğince özel mülkiyete geçmiş eserlerin ülke içinde alım satımı izne bağlanmıştı. Eski eserleri bir meslek olarak alıp satanlara ruhsat alma zorunluluğu getirilmişti. Ruhsatsız eski eser ticareti yapanlar, bunları tahrip edenler veya bulduğu hâlde haber vermeyenler için nakdi ceza ile hapis cezası uygulanıyordu. Müzayedelerde tellaklık harcı alınmıyordu (Âsar-ı Atîka Nizâmname, 1906: 1-16). 1912'de "Muhafaza-ı Abidât Hakkında Nizâmname"nin (Muhafaza-ı Âbidât Hakkında Nizâmname, 1912: 599) yayınlanması, 1917'de ise Müze-i Humayun'da İstanbul Âsar-ı Âtîka Müzeler Müdürlüğü'ne bağlı olarak "Muhafaza-ı Âsar-ı Atîka Encümen-i Daimîsi"nin faaliyete geçmesi koruma sürecinin önem arz eden gelişmeleri arasında yer almıştı.

Encümen, İstanbul'da bulunan eski eserleri, abideleri ve tarihî mevki ve binaları kaydetmek, bunlar hakkında eserler yayınlamak üzere görev yapıyordu. Ayrıca bu eserlerin tamir, tadil, nakil ve bakım işleri için de izin mercii durumundaydı (Muhafaza-ı Âsâr-ı Atîka Encümen-i Daimîsi, 1920).

TBMM'nin açılışıyla MEB bünyesinde “*âsâr-ı atîkayı muhafaza, tarihî abideleri tespit etmek ve Türk etnografyasına ait vesikaları toplamak*” görevini de üstlenmiş olan “Hars Müdürlüğü”nün idaresi altında “Türk Âsâr-ı Atîkası Müdürlüğü” teşkil edilmiş, bu müdürlük takiben “Âsâr-ı Atîka ve Müzeler Müdürlüğü” adını almıştı (Arık, 1953: 7) Bu idari birim ise 1933'te “*tarihî ve bedîî kıymeti haiz eserlere mahsus müzelerin idare, tesis ve idameleri, tarihî âbidelerin muhafaza ve tamiri işleri ile iştiğal, arkeolojik hafriyat için vaki müracaatları tetkik ve hafriyata nezaret etmek*” görevi ile “Müzeler Müdürlüğü” (RG, 22/6/1933: 2434), 1935'te “Öntükler ve Müzeler Direktörlüğü” (RG, 15.06.1935: 3029), 1937'de “Antikite ve Müzeler Direktörlüğü” (RG, 23.06.1937: 3638) adını alarak faaliyetlerine devam etmişti. Abidelerin tamiri, korunması ve tescili işleri için bahse konu müdürlüklerin bünyesinde 1933'te “Anıtları Koruma Kurulu”nun, takiben de “Rölöve Bürosu”nun teşkili dönemin önem arz eden gelişmeleri arasında yer almıştı (Ayas, 1948: 504).

1924'te Hilafetin ilgası ve Osmanlı hanedanının ülke dışına çıkarılması neticesinde başta Topkapı Sarayı olmak üzere Osmanlı Dönemi saray ve kasırları müze hâline getirilmeye veya özel komisyonlar marifetiyle buralardan seçilen eski eserler müzelere taşınmaya başlanmıştı (BCA, 30.18.1.1.15.58.20; BCA, 30.18.1.1.16.66.7). Aynı yıl çıkarılan “Tevhid-i Tedrisat Kanunu” ile çoğu tarihî değere sahip medrese ve mektep MEB'ye intikal etmişti. 1925'te yürürlüğe giren “Tekke ve Zaviyelerin ve Türbelerin Seddine Dair Kanun” bu yapılardaki sanat ve tarih açısından özel değeri bulunan ve taşınabilir eşyanın müzelere nakledilmesinin yolunu açmış (BCA, 180.9.0.0.1.7.1; BCA, 51.0.0.0.2.13.17), bu suretle tarihî değeri bulunan bir kısım cami, medrese ve türbe müze binası olarak kullanılmak üzere MEB'ye devredilmişti (Gerçek, 1999: 146-147). Benzer şekilde Cumhuriyetin ilk yıllarında yürürlüğe giren “Türk Medeni Kanunu” (1926), “Türk Ceza Kanunu” (1926), “Tuğra Medhiyelerin Kaldırılması Hakkında Kanun” (1927), “Belediye Kanunu” (1930), “Belediye ve Yapı Yolları Kanunu” (1933), “Basma Yazı ve Resimleri Derleme Kanunu” (1934), “Müze ve Rasathane Teşkilatı Kanunu” (1934),

“Cami ve Mescitlerin Tasnifi Hakkında Kanun” (1935), “Müzeleri ve Ören Yerlerini Ziyaret Edenlerden Alınacak Ücret Hakkında Kanun” (1938), “Âbidelerin Esaslı Tamiri İçin Vakıf Paralar İdaresinden İstikraz Akdi Hakkında Kanun” (1939) gibi doğrudan ya da dolaylı yönden müzelerin işleyişine ve kültür varlıklarını korumaya yönelik yasal düzenlemeler görülmektedir. Bunun yanı sıra “Müzeler ve Âsar-ı Atıka Hakkında Nizamname” (1922), “Âsâr-ı Atıka Hafriyatı ve Harabe Mevakii Bekçilerine Ait Talimatname” (1924), “İstanbul’da Müteşekkil Muhafaza-ı Âsar-ı Âtîka Encümeninin Teşkilat ve Vezâifine Dair Talimatname” (1924), “Kıymettar Eserlerin Harice İhracının Men’i Hakkında Kararname” (1925), “Muhtelif Suretlerle Müzelerimize Hariçten Gelen Âsarı Âtîkanın Gümrüklerden Serbestçe Geçirilmesi Hakkında Kararname” (1934), Müze Müdürlerinin Müze Binalarında İkametleri Hakkında Kararname” (1934), “Müze Eserleri Yayım İşleri Mütedavil Sermayesi Talimatnamesi” (1941) ve bunları tamamlayıcı nitelikte birçok genelge ve şartname ile de kültür varlıklarının korunması ve teşhir edilmesi konusundaki yasal zemin kuvvetlendirilmişti (1943-1944 Yılları Eski Eserler, 1945: 7-9).

1931’de “Türk Tarihini Tetkik Cemiyeti”nin, 1934’te İstanbul Üniversitesi’ne bağlı “Türk Arkeoloji Enstitüsü”nün, 2 yıl sonra da Ankara’da “Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi”nin kurulması ile arkeolojik çalışmalar ve tarihî araştırmalar hız kazanmış, bu bilim kurumlarından yetişen uzmanların bir kısmı da müzelerde istihdam edilmişti (Arık, 1953: 32). Bu dönemde açılan Halkevlerinin bir şubesinin de eski eserleri korumak ve tanıtmak amacıyla sergiler ve müzeler açmak üzere “Tarih ve Müze Kolu” olarak faaliyet gösterdiğini biliyoruz (Çavdar, 1983: 881). Bütün bu gelişmeler ışığında MEB ile Türk Tarih Kurumu (TTK)’nun iş birliğiyle girişilen kazı çalışmaları neticesinde Anadolu medeniyet tarihine ışık tutan birçok tarihî alan ve eser ortaya çıkarılmıştı. Bu eserler İstanbul ve Ankara Arkeoloji Müzelerinde veya buldukları alanlarda teşhir edilmeye başlanmıştı (Şapolyo, 1971: 74). Diğer yandan birçok tarihî abide tamir ve bakım çalışmaları ile gelecek nesillere taşınmak üzere ayakta tutulmuştu (CHP On Beşinci Yıl Kitabı, 1938: 204, 485-486).

1944’e gelindiğinde Ankara’da Arkeoloji ve Etnografya Müzesi, İstanbul’da Arkeoloji, Ayasofya, Topkapı Sarayı, Çinili Köşk ve Türk ve İslâm Eserleri Müzesi’nin yanı sıra Adana (Arkeoloji&Etnografya), Afyon (A&E), Antalya (A&E), Bergama (A&E), Bursa (A&E), Erzurum (A&E), Gaziantep (A&E), Hatay (A), İzmir

(A&E), Kastamonu (A&E), Konya (A&E) ve Manisa (A&E)'da olmak üzere toplam 19 Müze Müdürlüğü bulunuyordu. Ayrıca Diyarbakır (A&E), Edirne (A&E), Efes (A&E), Kayseri (A&E), Niğde (A&E), Sivas (A&E), Tokat (A&E) ve Van (A&E)'da toplam 8 Müze Memurluğu faaliyet halindeydi. Buna ek olarak Alaca, Amasya, Çanakkale, Denizli, Eskişehir, Isparta, İznik, Kırşehir, Kütahya, Samsun, Sinop, Silifke ve Tire'de olmak üzere toplam 13 Müze Deposu bulunuyordu. Sayısı 40'ı bulan müze ve müze depolarında birçoğu yeni yapılan kazılar neticesinde ortaya çıkarılmış ilkçağdan hâlihazıra Anadolu ve çevre bölge tarihlerine ait toplam 759.807 eser mevcuttu. Müzelerin idaresi ve abidelerin tamiri için tahsis edilen yıllık ödenek ise 531.169 liraya çıkmıştı (1943-1944 Yılları Eski Eserler, 1944: 5-6, 11). Birçok soruna ve eksikliğe karşın bu hızlı gelişmede başta Atatürk olmak üzere devlet yetkilileri tarafından eski eserlere ve tarih araştırmalarına gösterilen ilgi ve bu yönde yapılan şuurulu çalışmalar önemli bir rol oynamıştı.

1. Eski Eserler Müzeler Umum Müdürlüğü'nün Kuruluşu

Türkiye'nin geniş çaplı bir arkeolojik alan ve açık hava müzesi olma özelliği Antikitele ve Müzeler Müdürlüğü'nün yoğun bir iş yükü ile hemhal olmasını gerektirmişti. Diğer yandan söz konusu müdürlük Topkapı Sarayı, Türk ve İslâm Eserleri Müzesi ile Ayasofya Müzesi'nin MEB'ye bağlanması, tekke ve türbelerdeki eserlerin müzelere taşınmaya başlanması, TTK ile yürütülen kazı çalışmaları, kazıların denetimi, çıkan eserlerin müzelere taşınması, teşhir faaliyetleri, abidelerin tescili ve tamiri gibi çok yönlü ve her geçen gün artan bir çalışma programı ile karşı karşıya kalmıştı. Bu nedenle bu idari birim elindeki dar kadro ve kısıtlı bütçe imkânları içinde görevlerini yerine getirmek hususunda zorlanıyordu (1943-1944 Yılları Eski Eserler, 1944: 4). Bu münasebetle ortaya çıkan sorunları hızlı bir şekilde çözmek ve yapılan çalışmaları daha etkin kılmak üzere Antikitele ve Müzeler Müdürlüğü'nün yerine 1944'te yine MEB'ye bağlı olarak "Eski Eserler ve Müzeler Umum Müdürlüğü" (EEMUM) kurulmuştu (RG, 22 Temmuz 1944: 5763). Böylece eski eserlere ve müzelere ilişkin çalışmalar artık bir genel müdürlük statüsü ve seviyesinde ele alınmaya başlamıştı. Birimin müdürlüğüne hâlihazırda Antikitele ve Müzeler Müdürlüğünü yapmakta olan Hamit Zübeyr Koşay getirilmişti (BCA, 30.11.1.0.168.20.18). EEMUM 1989'da yerini "Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Başkanlığı" alana kadar faaliyetlerine devam etmişti (RG, 23 Mart 1989: 20117).

EEMUM, ülke sathında yeni müzelerin tesisi ve ilmi usullerle tanzimi, müzecilerin yetiştirilmesi, kazı faaliyetlerinin düzenlenmesi, abidelerin muhafazası ve tescili, bu alanlarda neşriyat yapma gibi görev ve sorumluluklara sahipti (BCA, 030.01.0.0.91.568.11). EEMUM idari olarak “Müzeler”, “Kazı ve Yayın”, “Anıtlar” Şube Müdürlükleri ile Türk halk kültürüne dair incelemelerde bulunmak üzere “Etnografya Mütahassıslığı”ndan oluşuyordu. Müdürlüğe, müzelerin ve tarihî alanların dışında Ankara merkezli “Abideleri Muhafaza Heyeti” ile İstanbul Sultan Mahmut Türbesi’nde faaliyet gösteren “Rölöve Bürosu Şefliği” de bağlı idi (EEMUM Teşkilat, 1955: 6). Buna ilerleyen süreçte “Fotoğraf Atölyesi” adlı bir birim daha eklenmişti. Müzeler ve abidelerle ilgili önem arz eden işler EEMUM’de görev yapan uzmanlardan oluşan “Müzeler ve Anıtlar Danışma Komisyonu” tarafından inceleniyor ve karara bağlanıyordu (1943-1944 Yılları Eski Eserler, 1944: 1).

Yasa ile bu birime merkezde görev yapmak üzere 1 genel müdür, 3 şube müdürü, 1 etnografyacı, 1 kütüphaneci, 1 tescil memuru, 2 dosya ve evrak memuru ve 3 kâtip olmak üzere toplam 12, taşrada müzelerde görev yapmak üzere ise 57’si mütahassıs memur ve 116’sı idare memuru olarak toplam 185 kadro tahsis edilmişti. Tamir ve koruma işleriyle ilgili teknik personel olarak da Genel Müdürlük bünyesinde 1 anıtlar mimarı ile 1 restorasyon denetleyicisi mimar, bunun yanı sıra İstanbul’da Abideleri Muhafaza Heyeti’nde 2 mimar, Ayasofya Müzesi’nde 1 tescil uzmanı görev yapıyordu (EEMUM, 1945: 12-14). EEMUM, Anadolu’da zenginlik arz eden kültür varlıklarının korunması ve idaresi hususunda kısıtlı kadro ve bütçe imkânları ve yetki sınırlılıkları nedeniyle zorluk çekiyordu. Müzeleri ve tarihî alanları idare edecek personel nitelik ve nicelik özellikleri bakımından ihtiyaçları karşılamaktan uzaktı. Gerek ihtisas ve idare memurlarına ait gerekse ücrete tabi kadroların artırılması önem arz ediyordu. Bu doğrultuda EEMUM’nin kadro imkânları genişletilmeye çalışılmıştı. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi ile İstanbul Edebiyat Fakültesi’nden yetişen gençler ile yüksek mimarların müze kadrolarına girmeye başlamaları bu alanda görülen nitelikli personel eksikliğini gidermek hususunda önemli bir rol oynamıştı (Yücel, 1945: 5). 1960’a geldiğinde EEMUM’nin personel sayısı 896’ya kadar yükselmişti (Gerçek, 1999: 189).

Eski Eserler ve Müzeler Umum Müdürleri (1944-1960)							
	Adı Soyadı	Görev Başlangıcı	Görev Bitimi		Adı Soyadı	Görev Başlangıcı	Görev Bitimi
1	H. Z. Koşay	31.07.1944	5.01.1950	7	Cevat Memduh Altar	14.12.1954	2.03.1956
2	Cahit Kınay	11.04.1950	13.06.1950	8	Kâmil Su	2.03.1956	14.12.1956
3	Hayrullah Örs	30.06.1950	28.08.1951	9	Faik Binal	14.12.1956	19.09.1957
4	Cahit Kınay	23.07.1951	18.12.1952	10	Cevat Memduh Altar	19.09.1957	18.11.1957
5	İrfan Alıcıoğlu	18.12.1952	8.05.1953	11	Kâmil Su	18.11.1957	18.06.1960
6	Cahit Kınay	8.05.1953	13.12.1954				

1955 yılı bütçesinden EEMUM'ye 3 milyon lira tahsis edilmişti. Bunun 1 milyonu maaşlı ve ücretli personel için ayrılıyor, diğer kısmı ise arkeolojik kazılar ile müzecilik faaliyetleri için harcanıyordu. Ödenek kısıtları nedeniyle bazı tarihî alanlara bekçi bile temin edilemiyordu. EEMUM'nin 1960 yılına ait kesin hesap bütçesinde tahsisat 4.650.000, sarfiyat 4.512.143,72 lira gözükmektedir. Ayrıca yatırımlar cetvelinde İstanbul Topkapı Sarayı Müzesi'nin tamir ve restorasyonu için 1 milyon

lira tahsisat konulduğu, bunun da 896.502,21 lirasının sarf edildiği anlaşılmaktadır (RG, 20 Kasım 1964: 11861).

Bu dönemde gerek hâlen yürürlükte olan 1906 Âsar-ı Âtîka Nizamnamesi gerekse giriş kısmında ifade ettiğimiz Cumhuriyetin ilk yıllarında yürürlüğe giren mevzuat, arkeoloji ve müzecilik ilminde görülen gelişmelerle ülkenin sosyo-kültürel ve iktisadi koşulları doğrultusunda beliren ihtiyaçları karşılamak hususunda yeterli gelmiyordu. Menkul ya da gayrimenkul eski eser ve abidelerin korunmasını, bakımını, tamirini ve kamulaştırılmasını temin edecek, mülkiyet hakları konusunu, hafriyat usullerini net bir şekilde belirleyecek, kaçakçılığı ve tahribi önlemek hususunda cezai tedbirleri etkin kılacak ve ödül uygulamasını getirecek yeni düzenlemelere ihtiyaç vardı (Atabinen, 1956: 3-4). Bu nedenle söz konusu mevzuat üzerinde güncelleme çalışmaları söz konusu olmuştu. Bu doğrultuda ilki MEB bünyesindeki Eski Eserler ve Müzeler Danışma Kurulu'nun talimatıyla 1945'te (Ogan, 1951: 9-10), ikincisi ise Basın Yayın Turizm Umum Müdürlüğü (BYTUM)'nün talimatıyla 1955'te (EEMUM Teşkilat, 1955: 19-20, 76) olmak üzere iki kez "Eski Eserler ve Müzeler Teşkilat ve Vazifeleri Kanun Tasarısı"nın hazırlandığı ve TBMM'ye gönderildiği anlaşılmaktadır. Buna karşılık söz konusu tasarıların fiiliyata geçmesi ancak 1973'teki "Eski Eserler Kanunu" ile mümkün olabilmişti (RG, 6 Mayıs 1973: 14527).

2. Müzecilik Alanında Yapılan Çalışmalar

Arkeolojik kazılar bugün olduğu gibi geçmişte de Türkiye müzeciliği için belli başlı kaynak durumunda idi. Kazılar 1950-1960 yılları arasında yeni arkeoloji müzelerinin kurulması, var olanlarınsa zenginleşmesi hususunda doğrudan etken olmuştu. Bu şekilde ortaya çıkarılan eserlerden nakledilebilenler müzelere taşınıyor, nakledilemeyenler de buldukları yerlerde tanzim edilerek müze idareleri tarafından sergileniyordu. Bu konuda Geç Hitit Merkezi olan Karatepe (Osmaniye) bir örnek teşkil ediyordu. Adana'da 1958'de kurulan Karatepe Açık Hava Müzesi, TTK ve MEB'nin 1950-1957 yılları arasında Dr. U. Bahadır Alkım'ın; 1959'da kurulan Misis Mozaik Müzesi ise Alman Arkeolog Helmuth Theodor Bossert'in başkanlığında yürütülen kazılar sonucunda ortaya çıkmıştı (BCA, 030.01.0.0.91.568.11). Bunun dışında Cumhuriyet Dönemi'nde tasfiye edilen müesseselerden temin edilen, hususi koleksiyonlardan satın alınan veya hediye/ödül olarak alınmış olup müzelere bağışlanan eserler de söz konusu idi (Arık, 1953: 9-10).

Müzecilik alanında teşhir, tanzim ve tanıtım işleri idarenin ilgilendiği başlıca konular arasında idi. Ancak bu hususta bazı sorunlar da dikkat çekiyordu. Örneğin Topkapı Sarayı Müzesi Müdürü Haluk Şehsuvaroğlu'na göre Şark Medeniyetinin en güzide örneklerini bünyesinde barındıran Türkiye'deki müzeler zenginliğine rağmen Avrupadakiler bir yana çevresindeki ülkelerden bile aşağı seviyede idi. Müzelerin "presentation/sunum" açısından iptidai bir surum arz etmesi yabancı ziyaretçilerde Türkiye hakkında olumsuz bir etki bırakıyordu (TTOK 9. İçtima, 1960: 5). Yazar, çevirmen ve bürokrat kimliğiyle tanınan Hamdi Varoğlu ise müzelerde teşhir edilen eserler hakkında yazılı eserlerin veya bilgi levhalarının bulunmaması nedeniyle ziyaretçilerin karşılarında duran eserlerle ilgili olarak görevlilerden aldıkları bilgilerle yetinmek zorunda kalmalarını eleştirmişti. Müze kadrolarının yeterli olmaması nedeniyle bu sorunun daha da büyüdüğüne işaret eden Varol'un ifadesiyle müzeler bu şekliyle ziyaretçiler için "dilsiz bir meşher" hâlini almıştı (Varoğlu, 24.11.1958: 2). Fransız Tarihçi ve Politikacı Georges Huisman da İstanbul müzelerinin eşsiz eserlerle dolu olduğuna ancak bunun modern müzecilik anlayışı için yeterli bir kıstas olmadığına, eserin kendi kadar teşhir şeklinin de önem arz ettiğine işaret etmişti. Salonların ölçüleri, ışıkların eserlere vuruş açısı, tasarım gibi tanzim ve teşhir usulleri uzun çalışmalar isteyen profesyonel bir işti. Örneğin "Venus de Milo" insanları nasıl Louvre Müzesi'ne çekiyorsa Helenistik döneme ait "İskender Lahiti" de ilgilileri İstanbul Arkeoloji Müzesi'ne çekebilirdi. Huisman, söz konusu eserin teşhir yerinin diğerlerinden ayrılarak merkezi bir yere ve göz hizasının altına çekilmesiyle ziyaretçilerdeki farkındalığın artırılacağı yönündeki bir örnekle tespitine açıklık getirmişti. Ayrıca müzelerin bir mabet kadar bakımlı olması gerektiğini belirterek Louvre'da geceleri ışık düzenlemeleri ile heykellere yeni bir ruh verildiğini ve müzenin geceleri de ziyarete açık tutulduğunu ifade etmişti. Bunlara ek olarak: "*Sanatı tutmayan bir devletin ülkesini tanıması ve tanıtması, sevmesi ve sevdirmesi imkânsızdır.*" ifadesiyle Fransa ve İtalya'daki örneklerinden hareketle müzelerin tanıtımı konusunda başarının ancak belirli bir politika çerçevesinde planlı ve programlı bir çalışma ile mümkün olacağını belirtmişti (Berk, 1955: 10). Hukukçu, Türkolog ve Yazar Reha Oğuz Türkkkan da tarihî abidelerin ve eserlerin gereği gibi teşhir edilmediği dahası müzelerin çoğu zaman kapalı olduğu yönünde görüş bildiren aydınlar arasında yer almıştı. Müzelerle tarihî camilerin açık olduğu saatlerin farklı olması ziyaretçiler

için bütüncül bir ziyaret programına engel oluyordu. Bunların tertibinde turistlerin düşünülmemesi ve eserler hakkında bilgi verecek etiketlerin bulunmaması Türkkan tarafından şiddetle eleştirilmişti (Türkkan, 4.05.1955: 2).

Bütün bu sorunlara karşılık bahse konu süreçte yeni müzeler açıldığı gibi bazı müzeler de eser bakımından zenginleştirilmişti. Müzelerin modern anlayış ve teşhir sistemine göre tanzim edilmesi hususunda da gayret gösteriliyordu. İkinci Dünya Savaşı yıllarında maruz kalabileceği tehlikelere karşı, savaş sonrasında ise tamir çalışmaları nedeniyle ziyaretlere kapalı tutulan Topkapı Sarayı, Türk ve İslâm Eserleri Müzesi, Askerî Müze ile Yerebatan ve Binbirdirek Mahzenleri (Ete, 1947: 15-16) tedricen 1948 ve 1949’da ziyarete açılmıştı (Akşam, 29.5.1948: 3). İstanbul Valisi ve Belediye Başkanı Dr. Lütfi Kırdar, 1945 yılı kasım ayında Topkapı Sarayı Müzesi’nde yaptığı basın toplantısı münasebetiyle gazetecilere sarayı gezdirmiş ve sarayın MEB’nin desteğiyle yürütülen tamir ve tanzim çalışmaları hakkında bilgi vermişti (Ulus, 14.11.1945: 5; Akşam, 14.11.1945: 2). Topkapı Sarayı Müzesi Müdürü Tahsin Öz sarayın hazine, silah, çini porselen, gümüş, resim ve işleme dairelerinin tanzim edildiğini, bu münasebetle binlerce eşya satın alındığını, hatta bazı Türk sanat eserlerinin yabancı ülkelere iadesinin sağlandığını dile getirmişti. Bu minvalde müzenin mimari açıdan olduğu kadar sanat eserleri, yazma eserler ve arşiv malzemesi yönünden de dünya müzelerini aşan bir görünüm arz ettiğini belirtmişti (Öz, 1946: 17). Hamdi Varoğlu da Topkapı Sarayı Müzesi’ni başarılı çalışmalarıyla Türkiye’deki müzeler içinde bir istisna olarak görüyordu (Varoğlu, 24.11.1958: 2). Özellikle Doğu Roma İmparatorluğu ile Osmanlı Devleti’ne başkentlik yapan İstanbul birçok ülkenin tarihine kaynaklık ediyordu. Gazeteci ve Yazar Vâlâ Nureddin örneğin Cezayir tarihini araştırmak üzere Kuzey Afrikalı müzecilerin İstanbul’da incelemelerde bulunduğunu görmüştü. Bu bağlamda Halûk Şehsuvaroğlu’nun çalışmalarıyla sarayın Harem Dairesi’ndeki bazı kısımların ve Sultan Abdülaziz’in hallinden sonra misafir edildiği odanın orijinal eşyalarıyla aslına uygun bir şekilde düzenlenmesini memnuniyet verici bir gelişme olarak değerlendirmişti. Bu örneklerden hareketle Harem Dairesi’nin teşhire açılmasının ve Türk sivil hayatını canlandıracak müzeler ihdasının ilim ve sanat hayatına olduğu kadar turizme de hizmet edecek önemli çalışmalar olacağını vurgulamıştı (Vâ-Nû, 1955: 12). “İstanbul’un 500. Fetih Yılı Dönümü” münasebetiyle, Fatih Sultan Mehmet’in yaptırmış olduğu Çinili Köşk’te “Fatih Eserleri Müzesi”

tanzim edilerek 29 Mayıs 1953'te ziyarete açılmıştı. Aynı yıl içinde Topkapı Sarayı Müzesi'nin Hazine Dairesi de ziyaretçi kabul etmeye başlamıştı (BCA, 030.01.0.0.91.568.11). Halkın saraydan ve buna bağlı müzelerden daha rahat istifade edebilmesi için 42 kişilik salon memuru kadrosu 70'e çıkarılmıştı. Sarayın harap hâldeki Harem Dairesi ile bazı kısımlarının restorasyonu için 1957 yılı bütçesine 1 milyon lira tahsisat konulmuştu. Bu yıllarda ziyaret ücretlerinin iki katına çıkarılmasına rağmen 1950'de 30.736 olan Topkapı Sarayı Müzesi ziyaretçi sayısı 1956'ya gelindiğinde 169.618'e ulaşmıştı (Özkoçak, 1957: 5). Benzer şekilde Türk ve İslâm Eserleri Müzesi'ne gelen ziyaretçi sayısında da hızlı bir artış görülüyordu (Naci, 1950: 27). İstanbul Arkeoloji Müzeleri ise bu dönemde Türkiye'nin en büyük ilim müesseselerinden biri hâline gelmiş ve Aziz Ogan'ın tabiriyle Avrupa'nın birinci sınıf müzeleri arasında yer edinmişti (Ogan, 1947: s.21). 1955'teki "I. Bizans Tetkikleri Kongresi" münasebetiyle İstanbul Arkeoloji Müzelerinde Bizans eserlerinden oluşan bir bölüm (section) oluşturulmuş, bunun yanı sıra müzedeki altın eserler ayrı bir bölüm hâlinde tanzim edilerek ziyarete açılmıştı (BCA, 030.01.0.0.91.568.11). Cumhuriyetin ilanından sonra TBMM Millî Saraylar İdaresi'ne geçen İhlamur Köşkleri 1951'de İstanbul Belediyesine devredilmiş ve bu süreçte tarihî ve mimari özellikleri bozulmadan tamir edilmişti. Köşkler dönemine ait mefruşatla döşenmiş ve merasim kısmı "Tarihî Köşk" diğer kısmı ise "Tanzimat Müzesi" olarak tanzim edilerek 15 Ekim 1952'de ziyarete açılmıştı (Baykal, 1953: 9-10). Millî Saraylar İdaresi'ne ait Aynalı Kavak Kasrı ile bahçesinin de 1955 yılı haziran ayında halka açıldığı görülmektedir (TTOK Belleteni: 1955: 14). Türbeler Müzesi 1950'de, Bizans Dönemi eserlerinden olup Amerikan Bizans Enstitüsü tarafından bakım ve tamirden geçirilen Tekfur Sarayı ile Fethiye Camii 1955'te, Kariye Müzesi ile Rumelihisarı Müzesi ise 1958'de EEMUM tarafından açılan İstanbul müzeleri arasında yer almıştı (BCA, 030.01.0.0.91.568.11). Dahası Vakıflar Umum Müdürlüğü (VUM) tarafından tamir edilen Selimiye Medresesi'nin eski talebe odaları birer müze şubesine dönüştürülmüştü. Bu şube tasnif ve nitelikli personel sorunlarına rağmen tarihî levhaları, kıyafetleri, silahları, tekke eşyaları, seramik parçaları, yerel kap kacakları ve avlusundaki mezar taşları ile dikkat çekiyordu (Ahmet Halil, 1955: 16-17).

MEB'nin desteğiyle Mahmutpaşa Bedesteni'nde Hitit Dönemi'ne ait zengin koleksiyonlarla tanzim edilmiş olan Ankara Arkeoloji Müzesi de dünya müzeleri

içinde üstünlük elde edecek bir konuma yükselmişti. Müzenin yeni bölümü 30 Ekim 1951’de merasimle halkın ziyaretine açılmıştı (Orak, 1946: 217). Bu dönemde Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu (TTOK) Başkanı Reşit Saffet Atabinen’in üniversitelerde bir “Müzeografi Kürsüsü” ile Uluslararası Müzeler Konseyi’nin önerileriyle uyumlu olarak Anadolu’da medeniyetlerin etkileşimini gösteren bir “Interdépédance des Civilisation” müzesinin açılması doğrultusundaki tavsiyeleri de dikkat çekicidir (Atabinen, 1956: 3-4). Gelişim süreci takip edildiğinde Ankara Arkeoloji Müzesi’nin bu yönde bir rol oynadığını söyleyebiliriz. Bunun yanı sıra 1950’de Çankaya Atatürk Müze Köşkü, 1960’ta da Anıtkabir Atatürk Müzesi ziyarete açılmıştı. TBMM binası ise müze olarak tanzim edilmek üzere devralınmış ve tamiri tamamlanarak 1961’de teşhir için hazır hâle gelmişti. Türk etnolojik hayatının ürünlerini bünyesinde barındıran Etnografya Müzesi ise alanında dünyanın sayılı müzeleri arasında yer alıyordu (BCA, 030.01.0.0.91.568.11).

1951’de İzmir Fuarı’nın resmî açılışı sırasında İzmir Müzesi’ne bağlı olarak “Arkeolojik Eserler Bölümü” ziyarete açılmıştı. 1952 fuarında yer alan Vakıflar Pavyonu’nda “Türk Eserleri Müzesi” tanzim edilmişti (BCA, 030.01.0.0.91.568.11). İzmir Arkeoloji Müzesi’ni bir aylık fuar sürecince 11 bini aşan sayıda ziyaretçi gezmişti. Tarihî ve arkeolojik değeriyle ön plana çıkan Efes Antik Kenti 1951-52 yılları arasında 25 bin civarında ziyaretçi çekmişti. Bergama Müzesi de arkeolojik ve etnografik özellikleriyle yerli ve yabancı turistler için bir cazibe merkezi hâline gelmeye başlamıştı (Dönmez, 1952: 14-16; Sümer, 1959: 13).

Giriş kısmında ifade ettiğimiz Türkiye sathında açılmış olan müzelere EEMUM’nin 1944-1960 yıllarındaki faaliyetleri çerçevesinde yenileri eklenmişti. Müzecilik çalışmaları büyük bir titizlik içinde yürütülüyor ve halk tarafından da iltifat görüyordu. Örneğin Anadolu’daki ilk iskân yerleri arasında yer alarak arkeolojik incelemeler bakımından zengin bir yapı arz eden Amasra (A)’da 1955’te ve Aydın (A)’da 1959’da Müze Memurlukları ihdas edilmişti. Adana’da 1958’de Karatepe Açık Hava Müzesi ile 1959’da Misis Mozaik Müzesi (BCA, 030.01.0.0.91.568.11), Antalya’da ise 1953’te Selçuklu yapısı üzerine kurulan Kızılkule Müzesi ziyarete açılmıştı. Bunun yanı sıra 1954’te Edirne, Kayseri ve Sivas, 1957’de ise Niğde Müze Memurlukları Müze Müdürlüğüne; İznik (A), Amasya (A), Kütahya (A&E), Sinop (A&E) ve Tire (A&E) Depoları ise 1960’ta Müze Müdürlüğüne dönüştürülerek

yeniden tanzim edilmişti. Maraş (A&E), Mardin (A) ve Urfa (A) Müzeleri ise doğrudan Müze Müdürlüğü şeklinde teşkil edilmişti (BCA, 030.01.0.0.91.568.11). Dahası 1958’de Sardes Harabeleri Arkeolojik Alanı için EEMUM’dan 33.000, Sardes Kazı Heyeti tarafından da 40.000 lira temin edilerek bir müze binası inşa edilmeye başlanmıştı. İzmir’in Selçuk (Efes) kazasında yapılacak müze binası için 32.000 lira harcanmıştı. Antalya’nın Side ören yerinde bir hayırseverden temin edilen meblağ ile de yeni bir müze binası inşasına girilmişti (ICOM Türkiye Millî Komitesi, 1960: 23). Konya’da müze olarak kullanılmak üzere restore edilen Alâeddin Camii, Mevlâna Dergâhı, Sahipata Camii’nin yanı sıra 1953’te İplikçi Camii’nde Klasik Eserler Müzesi, 1955’te Karatay Medresesi’nde Çini Eserleri Müzesi, 1956’da İnce Minareli Medrese’de Taş ve Ahşap Eserler Müzesi, 1960’ta Konya Müzesi’ne bağlı olarak da Sırçalı Medrese Mezar Anıtları Müzesi açılmıştı (BCA, 030.01.0.0.91.568.11). MEB tarafından Konya’da inşasına karar verilen Etnografya Müzesi’nin yerini tespit ve diğer çalışmaları gözden geçirmek üzere EEMU Müdürü Kâmil Su ve Vali tamir edilmekte olan eski eserler ile Yeşil Kubbe’nin durumunu incelemişti. Bu arada alınan kararlar her gün ziyaret edilebilen Mevlâna Müzesi haftada bir gece de ışıklandırılmış olarak ziyaretlere açık bulunduruluyordu (TTOK Belleteni, 1958: 13). Satılan bilet sayısından anlaşıldığına göre Konya müzelerini geçmiş yıllardan çok daha fazla olarak 1959’da 9.764’ü yabancı olmak üzere 342.561 kişi ziyaret etmişti (TTOK Belleteni, 1960: 19).

Hatay Arkeoloji Müzesi zengin tarihî eserleriyle dönemin dikkat çeken ziyaret mahallerinden birini teşkil ediyordu. Ancak Gazeteci ve Yazar Özer Öztep’in belirttiği üzere tahsisat yetersizliği nedeniyle müzenin geliştirilmesi ve şehirdeki arkeolojik zenginliklerin ortaya çıkarılması konusunda sıkıntı yaşandığı anlaşılmaktadır (Öztep, 1954: 10). Bu dönemde Antakya’da Hristiyanlar kadar Müslümanlar için de önem arz eden Habîb-i Neccâr Camii avlusunda hususi türbelerinde metfun bulunan Hazreti İsa’nın havarilerinden Yohanna ile Pavlos’un ve camiye bitişik olarak bulunan Şem’un Safa ile Habîb-i Neccâr’ın kabirleri tarihî turizm açısından önem nedeniyle de gündeme gelmişti. Ancak bu konuya ilişkin bir neşriyatın olmaması dikkat çekmekte idi (Seyitoğlu, 1958: 3-5). Yine bu dönemde Bakanlar Kurulu kararıyla Eskişehir’de Alâeddin Camii, Gaziantep’te Nuri Mehmet Paşa Camii ve Akşehir’de Taş Medrese ile Aksaray’da Zinciriye Medresesi gibi vakıf yapılar müze olarak

kullanılmak üzere restore edilmişti. Çanakkale’de Truva Ören Yeri’nde, Osmaniye’de ise Karatepe’de devam eden kazılar çerçevesinde birer yerel müze teşkil edilmeye başlanmıştı (BCA, 030.01.0.0.91.568.11). Zengin bir tarihî dokuya sahip olan Side’de yapılan kazı çalışmaları bu bölgede esaslı bir müze oluşturma gerekliliğini ortaya koymuş ve bu konuda çalışmalara başlanmıştı (Devres, 1959: 10). 1960’ta çıkarılan Bakanlar Kurulu kararnamesi ile Kırşehir Vilâyetindeki Hacıbektaş Türbesi’nin Etnografya Müzesi’ne alınmış olan eşyasının iadesi ve buranın müze halinde tanzim edilerek ziyaretçilere açılması kararlaştırılmıştı (RG, 5 Mayıs 1960: 10497).

Türkiye’de müzecilik faaliyetlerinin başladığı ilk dönemlerden itibaren müzeler mevcut koşullar çerçevesinde tarihî Selçuklu ve Osmanlı yapılarında kurulmuştu. Örneğin İznik Nilüfer Hatun İmaretı 1956-1957 yıllarında yapılan tamirden sonra arkeolojik ve etnografik eserlerin sergilendiği İznik Müzesi binası olarak kullanılmaya başlanmıştı. Bu nedenle EEMUM Dönemi’nde bazı müzelerin koruma ve sergileme şartlarının yeterli olmadığı mevcut binalardan daha elverişli durumdaki farklı binalara nakledildiği görülmektedir. Örneğin 1928’de Cafer Paşa Medresesi’nde ziyarete açılan Adana Arkeoloji Müzesi 1950’de eski bir kiliseyi bina olarak kullanmaya başlamıştı (Önder, 1995: 2). Ayavukla Kilisesi’nde 1927’de açılmış olan İzmir Arkeoloji Müzesi 1951’de Kültür Park’a taşınmıştı. 1901’de açılan Konya Arkeoloji Müzesi 1953’te İplikçi Camii’ne taşınmış, buradaki Klasik Eserler Müzesi için de 1957’de yeni bir tahliye kararı alınmıştı. 1926’da Konya Âsar-ı Âtîka Müzesi içinde kurulan Konya Mevlana Müzesi 1954’te Mevlâna Dergâhı’na taşınarak ziyarete açılmıştı. Gaziantep’te Nuri Mehmet Camii’nde bulunan müze de daha elverişli mekânlara tahliyesi kararlaştırılan müzeler arasında yer alıyordu (BCA, 030.01.0.0.91.568.11).

Bu süreçte ülke sınırları dışında kalan müze ve tarihî eserlerle de ilgilenilmişti. Atatürk’ün Selanik’te doğduğu ev Türk Hükümeti’nin desteğiyle 1953’te müze ve ziyaretgâh haline getirilmişti (BCA, 030.01.0.0.91.568.11). Türk Mütefekkiri Ziya Gökalp’in Diyarbakır’da doğduğu ev 1956’da tanzim edilerek mahalli bir müze haline getirilmişti. 1960’ta Erzurum Kongre Binası ve Atatürk Müzesi’nin teşkil edildiğini görüyoruz. Aynı yıl İstanbul Üniversitesi bünyesinde açılan Eczacılık Tarihi Müzesi ise Türkiye’de genişleyen müzecilik alanının farklı bir yönüne işaret ediyordu (BCA, 030.01.0.0.91.568.11).

1960'a gelindiğinde ülke sathında 50 Müze Müdürlüğü ile 12 Müze Deposu bulunuyordu. Ülkedeki müzelere gelen ziyaretçi sayısı 1950'de 238.058 kişi iken, 1959'da 1.179.546'ya, bununla paralel olarak 1950'de 30.802 TL olan müze gelirleri, 1959'da 500.807 TL'ye ulaşmıştı (Gerçek, 1999: 188, 219).

1938 tarihli "Müzeleri ve Ören Yerlerini Ziyaret Edenlerden Alınacak Ücret Hakkında Kanun"da 1953'te yapılan değişiklikle alınan ücretler güncellenmiş ve umuma açık müzelerle, ören yerleri ve Millî Sarayları ziyaret edenlerden alınacak ücretler ile gerekli durumlarda ücretsiz ziyaret temini hususlarında ilgili Bakanlıkların yerine İcra Vekilleri Heyeti yetkili kılınmıştı (RG, 21 Temmuz 1953: 8463). 1956'da yapılan diğer bir değişiklikle giriş tarifeleri meblağ belirtilmek suretiyle ortaya konulmuş, millî bayram ile genel ve hafta tatili günlerinde bu müesseseleri ziyaret edeceklerden ve diğer günler de erlerden yarı ücret alınacağı, EEMUM, ilim, sanat ve gerektiği takdirde basın mensuplarına MEB tarafından serbest giriş kartı verilebileceği, müzelere gece ve müze uzmanları refakatinde yapılacak ziyaretlerde ise giriş ücretlerinin iki katı olarak alınacağı karara bağlanmıştı (RG, 21 Nisan 1956: 9291). 1957'de çıkarılan bir kararname ile de türbe ziyaretlerinden ücret alınmaması kararlaştırılmıştı (RG, 3 Eylül 1957: 9696). Bunun yanı sıra müzelerden temin edilecek gelirin ve harcamaların esaslarını net bir şekilde ortaya koymak üzere mevzuat çalışmalarına girişildiği de görülmektedir.

Türkiye 1946'da kurulan Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Kurumu (UNESCO)'nun kurucu üyeleri arasında yer almış; ülkedeki eğitim, bilim ve kültür işleriyle ilgili kurulların UNESCO ile irtibatını sağlamak, ortak çalışma imkânlarını artırmak ve UNESCO Sözleşmesindeki amaçların gerçekleştirilmesi doğrultusunda 1949'da MEB'ye bağlı olarak "UNESCO Türkiye Millî Komisyonu" teşkil edilmişti (RG, 1 Ekim 1949: 7321). UNESCO'nun davetiyle La Haye'de toplanan ve Millî Komisyonun da katıldığı Hükümetlerarası Konferans neticesinde 14 Mayıs 1954'te "Silahlı Çatışmalar Halinde Kültür Mallarının Korunmasına Dair Sözleşme"si imzaya açılmıştı (RG, 10 Nisan 1965: 11976; RG, 8 Kasım 1965: 12145). Tarihî eserlerin restorasyonuna, tarihî değerlerin tanıtılmasına önem veren Millî Komisyon, Konya civarındaki Sultan Hanı'nın restorasyonu işiyle ilgilenmiş ve bu bölgeye gönderilecek uzman heyet hakkında MEB'ye önerilerde bulunmuştu (UNESCO Türkiye Millî Komisyonu, 1956: 13). UNESCO nezdinde Müzecilik Komitesi tarafından yürütülen

müzecilik faaliyetleri 1956'da Paris'te kurulan "Milletlerarası Müzeler Konseyi" (MMK/ICOM) tarafından üstlenilmiş, aynı yıl Ankara'da Etnografya Müzesi Müdürü Hamit Zübeyr Koşay'ın başkanlığı altında "Türkiye Millî Komitesi (TMK)" kurulmuştu. Mali ödenekleri MEB aracılığıyla karşılanan ve doğrudan Hükümete bağlı olarak EEMUM ile iş birliği içinde faaliyet gösteren komite; Türkiye müzelerini ve müze mensuplarını milletlerarası seviyede temsil etmek, müzeler ve müzecilik mesleğine mensup üyeler ve teşekküller arasında eğitim, bilim ve kültür alanında bilgi paylaşımı sağlamak ve iş birliğini geliştirmek gibi bir amaca sahipti (Milletlerarası Müzeler Konseyi, 1958: 9-18). Türkiye'deki müzelerin geliştirilmesi, halkın müzelere ilgisinin artırılması, rehberli gezilere önem verilmesi, müzelerdeki eserlerle ilgili broşürler hazırlanması, kültür varlıklarının restorasyon ve idamesi, eserlerin muhafazası için malzeme sağlanması ve uzman yetiştirilmesi hususunda MMK ile geliştirilen ilişkiler, bilgi paylaşımı ve teknik yardımlar önem arz ediyordu. MEB, merkezi Roma'da olan "Kültürel Varlığın Muhafazası ve Restorasyonu Çalışmaları Uluslararası Merkezi"ne TMK'nın teşvikleriyle üye olmuştu (UNESCO Türkiye Millî Komisyonu, 1959: 7). 1956'da düzenlenen UNESCO 8. Genel Konferansı'nda, UNESCO'nun kuruluşunun 10. yıl dönümü münasebetiyle 6-14 Ekim tarihleri arası "Milletlerarası Müzeler Haftası" olarak belirlenmişti. MMK'nın "Müzeler Sahasında Uluslararası Hamle" temasıyla düzenlediği etkinliklere aynı yıl MEB'nin yardımlarıyla TMK da katılım sağlamıştı. Hafta münasebetiyle Konya Müzesi Halı-Kumaş ve Matbah Bölümü, Ankara Etnografya Müzesi, İstanbul Arkeoloji Müzeleri Şark Eserleri Bölümü, Bursa Müzesi, Konya'da Sırçalı Medrese'de Osmanlı Mezar Anıtları Bölümü, İnce Minareli Medrese'de ise Taş ve Ahşap Eserleri Bölümü ziyarete açılmıştı (BCA, 030.01.0.0.91.568.11). Aynı yıl ekim ayında Şam'da toplanan Yakın Şark Müzeleri Konferansı'na MMK'nın davetiyle TMK Başkanı Hamit Zübeyr Koşay da katılmış, konferansta alınan kararlar doğrultusunda Türkiye'deki müzecilik faaliyetlerini tanıtmak ve diğer ülkelerdeki çalışmalarını takip etmek amacıyla ilki 1958'de MEB tarafından basılan "MMK TMK Haber Bülteni" çıkarılmıştı. 1957'de Danimarka, İsveç ve Suriye'de düzenlenen Açık Hava Halk Müzeleri Konferansı'na katılan TMK Başkanı Koşay bu doğrultuda "Açık Hava Halk Müzeleri ve Türkiye'de Açık Hava Halk Müzesi Kurma İmkânları" başlıklı bir rapor hazırlamıştı (Koşay, 1958). Aynı yıl Kopenhag'da düzenlenen Askerî Müzeler Konferansı'na TMK'nın

önerisiyle Türkiye Askerî Müzesi adına Tümgeneral Lütfü Güvenç başkanlığında bir heyet katılmıştı. MMK'nın İtalya'da kurduğu Müze Laboratuvarları Merkezi ile Palermo'daki kazı çalışmalarına MMK'nın davetiyle 1958'de TMK da katılmıştı. Ayrıca Paris'te toplanan MMK İstişare Komitesi Toplantısına da TMK üyesi Rüstem Duyuran gönderilmişti. Bu süreçte TMK'nın açılmasını istediği Açık Hava Müzesi, Tabiat Tarihi Müzesi, İlim-Fen Teknoloji Müzesi, Ziraat Müzesi ve Resim Galerisi gibi kültür yapıları Türkiye'de müzecilik anlayışının sınırlarını genişletmişti. TMK'nın gezici müze sergileri açılması ve tanıtım büroları kurulması, modern müze binaları inşası, müzelerdeki depo, laboratuvar, geçici sergi ve konferans salonu, ısı ışık ve emniyet tertibatının geliştirilmesi, yayın ve tercüme faaliyetlerinin desteklenmesi, uzman kadroların yetiştirilmesi için yurtdışında eğitim imkânlarının araştırılması hususundaki faaliyetleri de dönemin önem arz eden gelişmeleri arasında idi (ICOM Türkiye Millî Komitesi, 1958: 17).

3. Tarihî Abidelerin ve Alanların Korunması Hususunda Yapılan Çalışmalar

EEMUM'nin görev süreci içinde meşgul olunan başlıca işlerden biri tarihî alanların, ören yerlerinin ve abidelerin korunması, çevre düzenlemelerinin yapılması ve bunların geleceğe sağlıklı bir şekilde intikalinin sağlanması olmuştu. Bu konu devlet yetkililerinin yanı sıra gönüllü kuruluşlar ve aydınlar tarafından da aciliyet arz eden ve ilk safhalarda ele alınması gereken bir çalışma alanı olarak değerlendirilmişti.

3.1. İmar, İstimlak ve Şehir Planlaması

İmar ve istimlak faaliyetleri ile şehir planlaması hususu Türkiye'de nüfusun ve köylerden şehirlere göçün çarpıcı bir şekilde arttığı ve siyasi değişimlerin meydana geldiği inceleme dönemimiz içinde önem arz eden bir konu olmuştu. Bu bağlamda beliren ihtiyaçlara çare olmak üzere icra edilen çalışmaların tarihî ve tabii yapıyı tahrip ettiği yönünde eleştirilere de sıklıkla rastlanmaktadır. Bu hususta dikkatler özellikle İstanbul'un üzerine çevrilmişti (Bil, 1952: 18).

1936'dan 1950'ye uzanan süreç içinde İstanbul'un şehir plancısı olarak görev yapan Fransız Şehircilik Mütahhassısı Mimar Henri Prost'un çalışmaları olumlu veya olumsuz yönde olmak üzere birçok eleştiri almıştı (Uluskan, 7: 119-120). İstanbul Belediyesi ile arasındaki mukavelesi Demokrat Parti Dönemi'nde uzatılmayan Prost, görev sürecine dair raporunda şehir planlarının uygulanabilirlik ve mevcut sorunlara

çözüm üretmek gibi iki önemli özelliğinin bulunduğu işaret etmişti. Şehir planları; yol mühendisleri, mecra, tramvay, seyrüsefer, sular, gaz ve elektrik idaresi mühendislerinin iş birliğiyle oluşturulmalıydı. Şehrin hâlihazırdaki durumu ile iskân mıntıkları haritalarının ve bu haritalarda abideler ile devlet binaları için gerekli işaretlemelerin acilen yapılması gerekiyordu. Mevcut İmar Bürosu'nun yetersizliği birçok soruna neden olmuş, örneğin Caddebostan-Fenerbahçe mıntıkası gelişigüzel bir şekilde inşa edilen villalarla dolmuştu. Dahası Boğaziçi'nden Marmara sahillerine, Florya'dan Suadiye'ye kadar olan kısımda geniş bir temizlik çalışması yapılmalıydı. Mühendis eksiklikleri de önemli bir sorun hâline gelmişti. Bütün bu sorunlara tedbir olmak üzere teklif ve projelerinin dikkate alınmadığını belirten Prost'a göre söz konusu dönem itibariyle İstanbul İmar Planı'nın gerçekleştirilmesine imkân kalmamıştı (TTOK Belleteni, 1950: 12-14). Şehir Meclisi İmar Komisyonu Başkanı Yüksek Mühendis Prof. Enver Berkman ise İstanbul'un imar ve planlama işlerinde şehrin yapısı, tarihi ve sosyal durumu ile mali kudretinin birbiriyle uyumlu bir şekilde ele alınmadığını belirterek, nazım planda şehrin topoğrafik, turistik, sanayi, liman durumuna uygunluğunun dikkate alınmamasını bir eksiklik olarak değerlendirmişti. İmar tatbikat planlarına geçişlerde ana prensiplerden uzaklaşılması uygulamaları zora sokmuş ve bu durum halk ile belediyenin birbirine güven duygularını da sarsmıştı (TTOK Belleteni, 1951: 19). Yeni idarenin bu tür eleştirileri nedeniyle İstanbul'un imar çalışmaları 1956'ya kadar "Müşavirler Heyeti" tarafından yürütülmüştü. Devam eden imar çalışmaları sırasında Prost'un belirlediği ilk esaslardan sapmalar olmuş, bu da şehirdeki imar problemlerini artırmıştı. Buna karşılık 1956'dan itibaren eski imar planlarını az çok tadilatla ele alan Alman Profesör Hans Högg'ün iştirakiyle bir "İmar Komisyonu" kurulmuş, bu doğrultuda karşılaşılan yeni sorunlarla ilgili olarak görüşleri alınmak üzere Prost 1957'de tekrar şehre davet edilmişti. Prost'un görüşlerinin Başvekil Adnan Menderes tarafından bu kez kabul gördüğü anlaşılmaktadır (Leveau, 1957: 5-6).

İstanbul'daki Fransız Âsar-ı Âtıkası Enstitüsü Müdürü Prof. Dr. Albert Gabriel'e göre, Prost geçmişin bütün eserlerine karşı muhafazakâr davranıyordu. Camiler Prost tarafından dikkatlice incelenmiş, binalarla doğal çevre arasında ahenkli bir hava yaratılmak istenmişti. Prost, projelerinde caddeler, bahçeler ve yeşil sahalara koymakla kalmamış: *"anıtların silüetlerinin uzaktan en mükemmel ve manidar bir*

şekilde görünmelerini” istemişti (Gabriel, 1960: 11). Gabriel, İstanbul’da Prost sonrası imar hareketlerini tarihî dokuya zarar verdiği gerekçesiyle eleştirmişti. Örneğin: “Süleymaniye’yi Haliç’in şimal sahillerinden, Atatürk Köprüsü ile Bulvarı’ndan seyrediniz. İslâm dünyasının elbet en güzel mabetlerinden biri budur. Cetlerinizin bin defa, bin sevgi ve hürmete layık bu eserine karşı bir suikast tertip edilmiştir. Büyük mimari eserler kendilerindeki mevcut kıymeti, güzelliği ve asaleti yalnızlık içinde gösterir. Burada ne yapılmış; bir Biyoloji Enstitüsü getirilmiş, onun tam yanına dikilmiş. Bu yeni bina cetlerinizin o nadide eserini yarı yarıya kapatmış, bu nasıl mümkün olmuş, bu hataya, bu gaflete, bu günaha ne isim vermek lazımdır.” diyerek İstanbul’un genişlemeye uygun bir şehir olmakla birlikte yeni yapıların tarihî eserleri gölgelemesini şiddetle eleştirmişti. Murat Paşa Camii’nin yanında Bulgur Palas adıyla bir yapının inşa edilmesi de bu minvaldeki eleştirileri arasındaydı. Takiben: *“Cetleriniz yüksek yerlerin büyük abideler için en muvafık kaideler olduğunu takdir etmişler, İstanbul sırtlarından ve tepelerinden istifade ederek şehre yepyeni bir sima veren camileri kurmuşlar.”* demiş ve Sultan Ahmet Camii ile Ayasofya arasında yapılan ve bir yangın sonucu tahrip olan Adliye binasının Marmara sahillerinden, adalardan ve Çanakkale Boğazı’ndan İstanbul’a gelen vapurların güvertelerinden seyredilen manzarasının çirkinliğine değinmişti. İstanbul için: *“Burası bir tarih ve sanat sergisidir...şehrin büyük mazisine hıyanet etmek ister gibi yeni türedi çirkin binaları asıl binaların güzelliğine ve inzivasına musallat etmemeli”* diyerek konu hakkındaki hassasiyetini dile getirmişti (Tanrıöver, 1955: 3-5).

Falih Rıfki Atay gerek Prost’un İstanbul gerek Prof. Dr. Hermann Yansen’in Ankara imar planlarının özünden uzaklaştırıldığını ifade etmişti. İstanbul ve Ankara’da imar planları ile yasaların öngördüğü şehircilik anlayışı genel menfaatlere hizmet, şehirlerin güzelliği ve şehircilik nizamı yerine merkezi kontrolden uzak olarak şahsi menfaatlere hizmet etmeye başlamıştı. İmar Komisyonlarında etkisi olan bir kısım arsa ve mülk sahibinin kişisel çıkarları imar projelerinde tahribe neden oluyordu. Bazı devlet adamları bile şahsi menfaatleri doğrultusunda mülklerini değerlendirmek gayesiyle hareket ediyordu. Çırağan Sarayı’nın yanında fabrikaya dönüştürülen bina, Boğaziçi’ni basit bir liman havasına büründüren tesisler, gecekondu istilas ve uygulanmayan veya yersiz müdahalelerle bozulan imar planları nedeniyle İstanbul çirkin bir “Asya kasabası” hâline gelmişti (Atay, 1951: 3-6). Yansen’in Ankara şehir

planı üzerinde genişçe bir alanı meskensizlere ayırmasına rağmen Ankara da dâhil olmak üzere ülke sathında boş bulunan arsalarda gelişigüzel ve sıhhi olmayan birer kulübe inşa edilmiş ve bu gecekondulara politikacılar tarafından tapu verilebilmişti (Atay, 1955: 10; Atay, 1954: 17-18). Atay: “19. asırda ve daha öncesinde memleketimiz hiç olmazsa pitoresk idi. Şimdi pitoresk de değildirler. Kötü bir kopyacılığın gülünçlüğü altında pitoresk boğulup gitmiştir...En küçük şahsi menfaatler şehir planlarının tatbik edilmesine ve her türlü inşa işlerinin kontrol edilmesine engel olmuştur.” (Atay, 1952: 17) diyerek imar planları ile tabii ve tarihî çevreye sirayet eden açık bir yaraya işaret etmişti.

Topkapı Müzesi Müdürü Halûk Yusuf Şehsuvaroğlu da İstanbul’un semtleri, mahalleri ve eski evleriyle kaybolmuş dünya şehirlerinden biri olduğunu kaydetmişti. Öyleki söz konusu dönem itibariyle daha eski devirler bir yana 19. asırdan kalma bir Türk sokağına ve evlerine rastlamak mümkün değildi. Şehir özellikle son 50 yılda yenilenmiş ve ahşap konakların yerini birbirinin üstünden aşan cüsseli ve çirkin apartmanlar almıştı. Millî yapısını koruyan ahşap binalar yangınlar ve plansız yapılaşma gibi nedenlerle yerle bir olmuştu. Yerli ve yabancıların uzaktan gördüğünde güzelliğiyle adeta büyüldüğü, sokaklarında Türk şehir karakterinin belirgin bir şekilde hissedildiği, dış yapıları gösterişsiz olmakla birlikte iç tezyinatı ve teşkilatıyla bir medeni anlayışın izlerini taşıyan İstanbul gün geçtikçe bu özelliklerini yitiriyordu. Bu nedenle eski asırların yadigârı durumunda olan İstanbul evlerinin, Boğaziçi’ndeki yalıların, camilerin, çeşmelerin, sebillerin, mezarların, türbelerin, han ve hamamların sivil mimari değerleri münasebetiyle muhafaza edilmesi başlıca şehircilik vazifeleri arasında idi. Bunun için de gerektiği takdirde eski evlerin ve yalıların Belediye ya da Hükümet tarafından satın alınması düşünülmeliydi. Şehirlerin büyümesiyle oluşan trafik sorununa çözüm bulunması, yeni mahalleler ve semtler kurulması kaçınılmaz olmakla birlikte bu yapılanma sırasında tarihî abidelerin muhafaza edilmesi sürekli göz önünde bulundurulmalıydı. Şehsuvaroğlu bu nedenle: “İstanbul baştanbaşa bugünkü örneklerine benzeyen apartmanlar şehri olsaydı, bunlar arasında geçen asrımızı nasıl bulabilir, bir mimari medeniyetimiz olduğunu nasıl gösterebilirdik.” diyerek sorunun ciddiyetine dikkat çekmişti (Şehsuvaroğlu, 1956: 5-6). Prof. Dr. Sabri Esat Siyavuşgil de kültür varlıklarının korunması ve görünürlüğünün sağlanması açısından mevcut imar planlarını yeterli bulmayan aydınlar arasında yer alıyordu. Ona

göre, söz konusu dönemdeki ihtiyaç ve imkânların darlığına rağmen İstanbul'un planlı ve programlı bir şekilde imarı için gelecek nesillerin düşünülerek geniş ve ferah bir çevre hazırlanması gerekiyordu. Belediye Meclisi bu konuda dikkatli olmalıydı (Siyavuşgil, 1954: 9). Siyavuşgil bu dönemde turistlerin uğrak yerlerinden olan Ayasofya Müzesi ile Topkapı Sarayı'na giden yolun berbat bir durumda olduğunu, 3. Ahmet Çeşmesi'nin yazılarının tozdan görünmediğini, yapılan asfalt çalışmalarının ise bölgeyi bir kasaba havasına soktuğunu vurgulamıştı. Dahası Atatürk Bulvarı, Taksim Meydanı, Eminönü Meydanı gibi alanların yanlış imar hareketleriyle tahrip edildiğini belirterek: *“İstanbul son 30 yıllık tarihinde asla görülmemiş bir tempo ile kasabalaşıyor. İmar adı verilen her harekette bir pısrıklık, bir darlık, bir züğürtlük ve bir zevksizlik var. Adeta bu asırlık payitahtın imarına damla ile ayrılan tahsisat büyük hamleleri esnaf pazarlığı ile bir daha doğmamak üzere öldürmüş gibidir. Hâsılı İstanbul'a çok hem de çok yazık oluyor!”* şeklinde sitemini dile getirmişti (Siyavuşgil, 1953: 18). Edebiyat Tarihçisi ve Yazar Nihat Sami Banarlı ise İstanbul'daki imar ve iskân faaliyetlerini şu şekilde eleştirmişti:

“İstanbul gibi tabiat mucizesi bir beldede Tanrıyla yarış edercesine ikinci bir İstanbul mucizesi yaratan ecdadımızın zevk, sanat ve şehir anlayışını altüst eden bir cehaletle bu güzel şehri bir menfaat beldesi ve bir zevksizlik meşheri haline koyup ziyan ediyoruz. Büyük zevkleri ve anlayışlarıyla taşları ve tabiatı mağlup eden ecdadımızla bizim aramızda ne garip bir uçurum yaratıyoruz. Bunu yalnız İstanbul aşığı Türk aydınları değil, Türk'ün bu topraklarda yarattığı bu mucizeye hayran Avrupalı, hatta Amerikalı zevk ve sanat adamları da böyle görüyor ve eski, asil çizgilerini kaybeden İstanbul'a adeta ağlıyorlar. Mesela bir Süleymaniye Camii'ne bir de onun arkasına yapılan beton yığını duvar yığını binaya bakınız. Şehrin ne 'deniz caddesi' Boğaz'ı ne Cihangir'i ne diğer bütün güzel manzaraları bu beton yığınlarından, bu kaçak ve gizli kat hırsızlarından bu en güzel vatan parçasına en büyük hıyanetlerden kurtulabiliyor!”

Osmanlı-Türk şehirciliğinin dünya şehircilik sanatında mucize olarak yâd edilecek büyük bir merhale olduğuna işaret eden Banarlı nihayetinde: *“Bu şehre maksatlı bir düşmanlığımız yoksa şu dalâletten kurtulmalıyız. Unutmamalıyız ki her insan her vatana onun kadrini bilebildiği nispette layıktır.”* diyerek şehrin tarihî

dokusunun korunmasını vatani bir görev olarak gördüğünü ifade etmişti (TTOK Belleteni, 1956: 11-12).

Konu ile ilgili olarak Yazar, Şair ve Hukukçu Mithat Cemal Kuntay atalardan miras kalan bina mimarisinin söz konusu dönem itibarıyla artmaya başlayan maliyeti yüksek kübik binalarla gitgide çirkinleştiğini ifade etmişti (Kuntay, 1951: 7). Gazeteci ve Yazar Refi' Cevat Ulunay da Boğaziçi'nin süsü olan tarihî yalılarının ve köşklerinin günden güne yok olmasıyla ilgili olarak: *“Binaların tarihine vakıf olmayan, Boğaz'ın millî kaşesinin ne olduğunu bilmeyen imarcılar leb-i deryadan ne anlarlar.”* diyerek Sultan 3. Selim'in yazlık sefaret binası olarak Fransızlara ihsan ettiği Tarabya'daki yalı-korunun uzun süredir korunduğunu belirtirken Anadolu Hisarı'ndaki Amcazade Hüseyin Yalısı'nın içler acısı durumuna dikkat çekmişti (Ulunay, 1954: 15). Avustralya'nın meşhur mimarlarından Prof. Dr. Roy Grounds mesleki incelemelerde bulunmak üzere 1955 yılı haziran ayında geldiği İstanbul'da verdiği bir beyanatta İstanbul'un tarihî, coğrafi ve turistik bakımından çok güzel bir şehir olmakla beraber systemsiz, usulsüz ve plansız inşaat faaliyetlerinin bu şehri “köstebek yuvasına” döndürdüğünü belirtmişti. Bu doğrultuda: *“Eğer tedbir almazsanız İstanbul İstanbulluktan çıkacak ve tarihî eserlerin yerini biçimsiz ve plansız apartmanlar alacaktır.”* diyerek endişesini dile getirmişti (TTOK Belleteni, 1955: 19).

İstanbul'da görülen imar sorunları esasen Anadolu'da da baş gösteriyordu. Türk ve İslam sanatı hakkında ihtisas sahibi Oktay Aslanapa: *“Manevi kültürümüze karşı olan bu kayıtsızlık maddi kültürümüze karşı daha fazlasıyla kendini belli etmektedir. Şehirlerimizde yolu kapatıyor, meydanın şeklini bozuyor veya haraptır diye her yıl bir sürü abide yıkılıp ortadan kaldırılmaktadır. Bugüne kadar ayakta kalabilmiş abidelerimizin yanından da tam bir anlaşmazlıkla başımızı bile çevirmeden geçiyor ve bunların korunmasını ve bakımını adeta bir külfet sayıyoruz.”* diyerek tarihî abidelerin korunması konusunda beliren zafiyetin şehirlerin yapısını ve çehresini dönüşü olmayan bir şekilde değiştirdiğini ifade etmişti (Aslanapa, 1955: 12). Prof. Dr. Gabriel, Anadolu'daki transit yollar üzerinde kurulmuş olan han ve kervansaraylardan çoğunun tahrip olduğuna, örneğin Konya-Aksaray yolu üzerindeki Sultan Han'ın yol ve köprü müteahhitleri tarafından taş ocağı hâline getirildiğine ve buradaki mermerlerin köylüler tarafından kirece dönüştürülerek badana işlerinde kullanıldığına üzüntüyle şahit olmuştu. Gabriel, kültür varlıklarının korunması için yapılan tamir,

restorasyon ve koruma çalışmalarında yetkin isimlere yer verilmesi hususundaki öneme değinerek: *“Mazi en büyük mirasımızdır. Ve sizin maziden devraldığınız mirasınız son derece büyüktür. Sizin siyasi ve askeri tarihiniz gibi mimari eserleriniz de bir şeref mabaidir...yeni ihtiyaçları düşündüğümüz zaman zihnimizin ilk hatırlayacağı emir, ebedi kıymetlere karşı nankör olmamak, onlara hıyanet etmemektedir.”* demiş ve geçmişin şahidi olarak nitelendirdiği tarihî abideleri korumanın önemine temas etmişti (Tanrıöver, 1955: 3-5). Prost ise imar çalışmaları sırasında Anadolu'nun tarihî şehirlerinden Bursa'ya özel bir önem atfetmiş, bu hususta: *“Bursa'yı eski eserler bakımından fevkalade zengin bir şehir olarak mütalaa ediyorum. Bu eserlere ve tabiatın bu güzelliğine sahip olan Bursa'nun istikbalde dünyanın bütün diğer şehirlerinden üstün olacağına katiyetle emin bulunuyorum. Yeni yapılacak planda gerek camilerin, gerek türbelerin etrafı meydanlarla süslenerek bu eserlerin güzelliklerini daha çok meydana çıkarmaya çalışacağız.”* diyerek turizm alanında değerlendirilmek üzere şehrin sanatsal ve tarihî özelliklerinin daha görülebilir kılınması için çaba sarf edildiğini kaydetmişti (*L'Illustration de L'Orient*, 1948: 12). Buna karşılık ilerleyen süreçte Bursa'da meydana gelen düzensiz ve plansız yapılaşma münasebetiyle Yazar ve Siyasetçi Samet Ağaoğlu: *“İşte Bursa! Büyük Türk İmparatorluğunun ikinci payitahtı, Genç Türk Bey'i Osman'ın, süvarilerinin başında 1800 metre yükseklikteki bir kayadan bakarak hülyalar içinde kaldığı şehir, Türk sanat zevk ve sezişinin bütün inceliklerini meydana koyan medeniyet merkezi, camiler, türbeler, medreseler, imaretler, yeşiller diyarı Bursa üslûbunu kaybetmek tehlikesiyle karşı karşıyadır.”* diyerek baş gösteren büyük bir soruna dikkat çekmişti. Ağaoğlu, söz konusu dönemde beliren bu önemli soruna çözüm bulmaya çalışmış ve şunları ifade etmişti (Ağaoğlu, 1954: 5):

“Misilsiz sanat eserlerinin aralarında kaybolacakları beton inşaat, dağın eteklerini süratle duvarlıyor. Ovada yeni fabrikalar yapılmasını isteyenler varmış! Bursa'ya ziyan olur. Evet bu apartmanlar, bu fabrikalar, bu demir ve beton yığını Bursa'nın nüfusunu arttırabilir. Halk daha zengin, daha müreffeh yaşayabilir. Fakat buna mukabil Bursamız, Türk'ün zarif şehri yok olur, bir hâtıradan ibaret kalır...Mademki öyle, kanunlar Bursa'nın ve onun gibi şehirlerimizin güzelliğinin bozulmasını önleyecek şekilde değiştirilmelidir; tespit

edilecek planların tatbikinde en ufak inhiraflara müsamaha göstermemeli, yalnız Bursalıların, İstanbulluların, İzmirliilerin değil, bütün Türk milletinin maddi ve manevi serveti olan güzellikleri muhafaza için kıskanç, hırçın, titiz olmalıdır.”

Bütün bu sorunlara karşılık başta İstanbul olmak üzere ülke sathındaki imar, istimlak ve şehir planlaması çalışmalarını kültür varlıklarına zarar vermeyecek ve dahası bunların korunmasına hizmet edecek şekilde yürütme çabalarına da şahit olunmaktadır. Başvekil Adnan Menderes 23 Eylül 1956’da iştirak ettiği bir toplantı vesilesiyle ülkedeki imar faaliyetlerine ve eski eserlere de değinmiş; konunun genişliği, karmaşıklığı, zorluğu ve büyük bir maddi kaynak gerektirmesi gibi nedenlerle uzun yıllar İstanbul’un ihtiyaçlarını karşılayacak imar faaliyetlerine küçük çaplı birkaç faaliyet dışında uzak kaldığını ifade etmişti. Başvekil, hâlihazırda girişilen imar faaliyetlerinin başarılı olmasını halk tarafından destek görmesi şartına bağlamıştı. Bu suretle imar ve istimlak çalışmalarının şehrin iktisadi ve sosyal ihtiyaçlarına cevap verecek şekilde hızlandırılacağını ifade ederek şu hususlara değinmişti:

“İstanbul’un imarını, bugünkü yaşayış ve anlayış icaplarına uygun bir tarzda estetik, rahatlık, trafik ve turistik gibi birçok zaviyelerden ve Türk’ün bedii zevklerinin ifade ettiği yüksek seviyeyi tebarüz ettirerek, bu hususlarda güzel bir numune vermek bakımlarından ele almış bulunuyoruz. İstanbul’un imarı yalnız bir şehir meselesi, bir İstanbul meselesi değildir. İstanbul’un ve Hükümet merkezimiz olan Ankara’nın imarı birer memleket meselesi telakki edilmelidir...Emelimiz, bu gibi özelliklerini ve büyük abidelerini şimdiye kadar harabeler arasına gizlenmiş, gidilemez yerlerdeki kıymetlerini ihya etmek, onları inşa tarihlerindeki kıymet ve heybetlerine ulaştırmak, onları vitrine koyar gibi ortaya çıkarmaktır. İstanbul imar hareketleriyle tarihî ve turistik bakımdan bir şey kaybetmeyecek bilakis buna birçok şey ilave edilecektir.”

Başvekil bu sözleriyle şehirdeki imar faaliyetleri sırasında tarihî dokunun korunması ve daha görünür kılınması konusundaki hassasiyete işaret etmişti. Güzel ve büyük meydanların bir şehrin önemli unsurlarından biri olduğunu belirterek Karaköy,

Eminönü ve Beşiktaş meydanları gibi birçok meydanın şanına layık bir hale getirileceğini vurgulamıştı. Avrupa'dan Trakya üzerinden gelen, Yeşilköy'den şehre inen ve Boğaz'a uzanan yolların ıslah edileceği, yeni yollarla şehre akışın rahatlatılacağı, trafiğin düğümlendiği noktalar için çözüm üretileceği, Yenikapı'nın İstanbul tarafının istirahat, eğlence ve turistik bir bölge hâline getirileceği üzerinde durmuştu. Sahil yolu ve Marmara kıyıları ve Boğaz'dan halkın azami derecede faydalandırılacağını, yerli ve yabancı birçok ziyaretçiyi çeken Eyüp bölgesinin yapılacak çalışmalarla yeniden düzenleneceğini, Çırağan Sarayı gazinosu, oteli ve arkasındaki korulukların Avrupa'daki emsallerinin üzerine çıkarılacağını belirtmişti. Başvekilin mezarlıklar konusundaki şu ifadeleri de önem arz etmektedir:

“Müslüman dininin şerefi ile gayri mütenasip inşaat yenilenecektir. Mezarlıkların da yollarımızı kapayanları vardır. Bunlar da toptan ele alınacak hangilerinin kalkacağı, hangilerinin kalacağı tefrik edilecektir. Abidevi mahiyetteki mezarlıkların bir kısmı geri alınacak tarihî kıymeti bulunan büyük bir kısmı estetik ve teknik bakımdan şehir içinde olmaması lazım gelenlerle birlikte Eyüp'te tesis edeceğimiz bir yere nakli kubur kayıtlarına riayet suretiyle naklonulacaktır.”

Atatürk, Fatih Sultan Mehmet ve Kanuni Sultan Süleyman gibi Türk büyüklerinin hatıralarını yaşatmak üzere yolları ve meydanları süsleyecek abidevi heykellerin yapılacağını belirten Başvekil, İstanbul ve Ankara'da baş gösteren gecekonduların da halka cüzi imkânlarla verilecek apartman konutlarıyla çözüleceğini belirtmişti (TTOK Belleteni, 1956: 3-8).

Bu hedefler doğrultusunda devam eden imar çalışmaları sırasında İstanbul'da Tophane yeniden tanzim edilmiş ve buradaki tarihî yapıların etrafı açılarak görünürlüğü artırılmıştı (Şehsuvaroğlu, 1957: 3-5). 1954'te Rumeli Hisarı'nın tamir ve restorasyonu (TTOK Belleteni, 1954: 13) ile 1956'da İstanbul Mozaik Müzesi için birer istimlak işlemi yapıldığı gibi (BCA, 030.01.0.0.91.568.11) İstanbul Valisi ve Belediye Reisi Fahrettin Kerim Gökay'ın belirttiğine göre 1957'de Topkapı-Aksaray, Balıkpazarı, Eminönü-Unkapanı, Beyazıt Mihrimah Camii etrafında, Beşiktaş ve Eyüp, Harbiye-Şişli, Beşiktaş-Bebek, Atatürk Bulvarı, Üsküdar meydanı için gerçekleştirilen istimlakler neticesinde de açma ve genişletme çalışmaları yapılmıştı. Ayrıca Fenerbahçe, Çiftehavuzlar, Kuşdili Parklarının tanzimi, Çamlıca'nın ıslahı ile

millî bir park haline getirilmesi çalışmaları da devam ediyordu. Atatürk Köprüsü'nün başında binalarla örtülmüş Mimar Sinan'ın eseri Sokollu Mehmet Paşa Camii ile Saliha Sultan Sebili etrafları açılmak suretiyle zarar görmekten kurtarılmıştı. Diğer yandan Boğaz kıyılarının kömür depoları ve çirkin binalarla kapatılmasına engel olunmaya gayret gösteriliyordu (TTOK Belleteni, 1957: 5-6). Anadolu'da da istimlak faaliyetleri beliren ihtiyaçlar doğrultusunda devam etmişti. 1945'te MEB'nin çalışmalarıyla Muradiye Türbesi'nin bulunduğu alan (TTOK 1945 Senesi Raporu", 1946: 7), 1956'da Kütahya Vâcidiye Medresesi civarı, Antalya-Side Müze Deposu, Ankara Arkeoloji Müzesi çevresi ile Hacı Bayram Veli Türbesi yakınındaki sur kalıntıları gerçekleştirilen istimlak faaliyetleri içinde yer almıştı (BCA, 030.01.0.0.91.568.11).

Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren kültür varlıklarının korunması ile imar çalışmaları arasında bir denge kurulmaya çalışıldığı anlaşılmaktadır. Bu yöndeki mevzuatı tamamlamak üzere 1956'da çıkarılan "İmar Kanunu"nda; *"Yapılacak bina, tesis ve bunlara ait müstemilâtın tarihî ve bedîî kıymeti olan eski eserlere ve arkeolojik sahalara olan mesafelerinin hazırlanacak nizamname ve talimatnamelerle tespit olunacağı"*na dair bir ibare yer almıştı (RG, 16 Temmuz 1956: 9359). 1957'de yürürlüğe giren "İmar Nizamnamesi"ne göre belediyeler hazırlayacakları imar talimatnamelerini Nafia Vekâleti'nin onayına sunmakla yükümlüydü. Bu talimatnameler beldenin, şehirciliğin ve belediyeciliğin umumi kaideleri göz önünde tutularak mevcut gayrimenkul eski eserleri ve abideleri de dikkate alacaktı. Ayrıca nizamnamede MEB tarafından tespit olunmuş eski eserlerin bitişik olmayan cephelerine 10 metreden az olmamak üzere bu eserin esas kitlesinin irtifası kadar mesafe dâhilinde bina yapılamayacağı belirtilmişti. Ancak Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu'nun görüşü alınmak suretiyle bu mesafe değiştirilebiliyordu. İmar veya yol istikâmet plânı tanziminde de eski eserler ve arkeolojik sahalardan bu kurulun mütalaası esastı. İmar veya yol istikâmet plânı hazırlanmamış yerlerde zaruri sebepler olmadıkça arkeolojik sahalardan en az 30 metre mesafede hususi inşaata izin verilmeyecekti (RG, 17 Temmuz 1957: 9657). 1959'da Resmî Gazete'de yayımlanan Devlet Şûrası Kararına göre de eski eserlerin ve arkeolojik sahaların istimlâki gerekli bulunduğu takdirde bu muamelenin MEB tarafından ve bunların etrafında imar mevzuatına göre bırakılacak mesafelere ait

istimlâklerin de belediyelerce yapılması gerektiği ifade edilmişti (RG, 31 Mart 1959: 10173). 1960'ta yürürlüğe giren "Hususi Şahıslara Ait Eski Eserlerle Tarihî Abidelerin İstimlâki Hakkında Kanun" a göre de eski eserlerle tarihî abidelerin malikleri olan gerçek kişiler veya hususi hukuk hükmi şahısları, MEB veya VUM tarafından tayin edilecek süre içinde ve Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulunun görüşü alınmak suretiyle gösterilecek esaslar ve hazırlanacak projeler dâhilinde bu eser ve abideleri tamir ve restore ettirmekle yükümlü tutulmuştu. Gayrimenkul sahibine verilen mükellefiyet ilgili idarece tapuya bildirilerek o gayrimenkulün siciline şerh düşülecekti. Verilen süre içinde tamir ve restorasyonları haklı bir sebep olmaksızın bitirilmediği veya belirlenen proje ve esaslara uyulmadığı takdirde bu tür gayrimenkuller mal sahiplerine bedeli ödenmek suretiyle MEB veya VUM tarafından istimlâk edilecekti (RG, 1 Mart 1960: 10445).

3.2. Tanzim, Tamir ve Restorasyon Çalışmaları

EEMUM Dönemi'nde tarihî abidelerin bakım, tamir, takviye, kurtarma, tanzim ve restorasyon faaliyetlerine özel bir önem verildiği anlaşılmaktadır. Buna karşılık bu hususlarda bir kısım zafiyetten ve yapılan yanlışlıklardan da bahsetmek mümkündür. Bu duruma birkaç örnekle temas etmekte fayda vardır.

İkinci Dünya Savaşı sırasında ihtiyati bir tedbir olarak Niğde'ye nakledilen Aya İrini Mabedi'ndeki askerî malzemeler savaştan sonra Maçka Silahhanesi'ne taşınmış ve demir silahlıkları, koridorları ve diğer teşkilatıyla bu silahhanenin müzeye dönüştürülmesi düşünülmüştü. Ancak tamir için ayrılan ödenekle işbaşına getirilen müteahhit söz konusu silahhaneyi Tarihçi İbrahim Hakkı Konyalı'nın tabiri ile adeta "içi yenilmiş bal kovani" haline getirmiş ve işlem sonrası abidenin yalnız 4 duvarı kalmıştı. Bina daha sonra İstanbul Teknik Üniversitesi'ne devredilmiş, ancak üniversite yetkilileri beğenmedikleri bu yeni inşaatı yıktırmıştı. Söz konusu malzemeler de Askerî Müze açılana kadar uzun bir süre bu harabenin bodrumunda kalmıştı (Konyalı, 1956: 12). Benzer şekilde Fatih Sultan Mehmet Dönemi'ne ait Soğanağa Camii'nin çeşmesinin söz konusu dönem itibarıyla ehil olmayan kişiler tarafından tarihî dokusu bozulacak şekilde ve hiçbir makamın izni alınmaksızın gelişigüzel bir şekilde tuğla ile örüldüğü görülmüştü (TTOK Belleteni, 1955: 18). Prof. Dr. Gabriel de İstanbul'daki birçok tarihî yapının sahipsiz ve ilgisiz bir durumda olduğunu ifade etmişti. Bunların idaresi, kontrolü, bakım ve tamir çalışmaları İngiltere

ve Fransa örneklerinde olduğu gibi mütehassıslardan oluşan bir konsey tarafından belli bir plan ve program çerçevesinde ele alınmalıydı (Kandemir, 1950: 5). Falih Rıfkı Atay, birçok tarihî eserin badana ve çimento ile tahrip edildiğini ifade ederek kültürel anlayıştaki bu tür zafiyetlere MEB'nin müdahalesinin gerekliliğine işaret etmişti (Atay, 1951: 10-11). Hilmi Ziya Ülken ise söz konusu dönem itibarıyla Osmanlı Dönemi'ne ait abidelerin tamir edilmeye başlanmasını memnuniyet verici bir gelişme olarak değerlendirmiş, ancak bu konuda ağır davranılması nedeniyle birçok abidenin yıkılma tehlikesi ile karşı karşıya kaldığını vurgulamıştı. Bu doğrultuda sarf ettiği: *“Abidelerin üstüne titremeyen bir neslin günahını zaman affetmez.”* (Ülken, 1949: 6-7) şeklindeki sözlerle durumun vahametini ifade etmişti.

Bu dönemde yurt dışındaki kültür varlıklarının korunması hususundaki sorunlar da artış göstermişti. Türklerin Anadolu'daki hâkimiyetinden önceki dönemlere ait eserlerin restorasyonuna yardım eden yabancı müesseselerin Selçuklu ve Osmanlı Dönemi'ne ait eserlere ilgisiz kaldığı görülüyordu. Bu konuda Ayasofya çevresinin UNESCO tarafından “Zone Archéologique” adlandırılması ve İstanbul'daki Bizans Dönemi eserlerine ilgi gösterilirken Türk Dönemi eserlerine ilgi gösterilmemesi bunun birer örneğini teşkil ediyordu (TTOK Belleteni, 1960: 4). Dahası İkinci Dünya Savaşı sonrasında yeniden şekillenen uluslararası politikalar çerçevesinde Çeçen ve Kırım Cumhuriyetleri sınırları içinde Rusların, Balkanlar'da ise Osmanlı izlerini silmekle iftihar eden Bulgaristan Başvekili Georgi Dimitrov ile Yugoslavya Devlet Başkanı Josip Broz Tito'nun talimatlarıyla Türk abidelerinin sistematik bir şekilde tahrip edildiği müşahede edilmişti. Türk abidelerinin tahribatı konusunda benzer bir endişenin müttefik kuvvetlerce Yunanistan'a resmen devredilen Rodos başta olmak üzere 12 Ada için de ortaya çıktığı anlaşılmaktadır (TTOK Belleteni, 1948: 3). Vâ-nû da ziyaretleri sırasında Şam'da bütün Arap eserlerinin bakımlı olduğu hâlde Türk eseri Sultan Selim Camii'nin metruk ve cemaatsiz bırakıldığını, duvarlarının yıkılmaya yüz tuttuğunu, avlusunda otların ve dikenlerin bittiğini görmüştü. Benzer şekilde Bağdat'a yaptığı seyahat sırasında Kerbela'daki bütün türbelere büyük paralar harcanırken, merkezde Fuzuli'ye atfedilen mezarın metruk, badanasız, kapı kilidi paslı olarak, çuhaları kir, toz ve örümcek ağları içinde bırakıldığını gözlemlemişti. Yetkililerin hatta kültür propagandası namına öncelikle Türkiye'deki ata yadigârlarına verdiği önemi gösterip, ardından yurt dışındaki Türk

eserlerine ilgi göstermek suretiyle bunları takip ve tamir ettirmesinde fayda görmüştü (Vâ-Nû, 1956: 17). Nitekim bu süreçte yurt dışındaki kültür varlıkları hususunda ilgili ülkelerdeki Türk Büyükelçilikleri vasıtasıyla imkânlar dâhilinde tedbir alınmaya çalışılıyordu. Örneğin Sofya’da müze olarak kullanılmakla birlikte İkinci Dünya Savaşı sırasında bombardıman nedeniyle tahrip olan Ulu Camii ve benzer minvaldeki eserler konusunda Bulgar idarecilerle mutabakat sağlanmış ve bunların tamiri gerçekleştirilmişti (*TOK Belleteni*, 1946: 5; *TOK Belleteni*, 1946: 4).

Bu süreçte yürürlüğe giren yasal düzenlemelerle tarihî abidelerin restorasyon sorunlarına çözüm bulunmaya çalışılmıştı. 1957’de çıkan “Aslında Vakıf Olan Tarihî ve Mimarî Kıymeti Haiz Eski Eserlerin Vakıflar Umum Müdürlüğü’ne Devrine Dair Kanun” ile vakıf yoluyla yaptırılmakla birlikte çeşitli yasalar ve diğer nedenlerle hazine, belediye ve hususi idarelerin mülkiyetine geçmiş olan muhafazası gerekli tarihî ve mimari kıymete sahip eski eserlerin mülkiyeti tekrar VUM’ye devredilmişti. Buna göre intikali gerçekleşen söz konusu eserlerin tamir ve bakımları için her yıl Maliye Vekâletinin bütçesine konulacak tahsisattan VUM’ye yardım yapılacaktı (RG, 13 Eylül 1957: 9705). Ülkedeki tarihî değerlerin korunması hususunda önem arz eden bu düzenlemede yürütücü kurum olan Vakıflar İdaresi için Siyavuşgil: “*Bu idare, tarihî mimarimizin titiz, zevk sahibi ve bilgili bir bekçisi olacaktır.*” demişti. Korunmaya layık olan tarihî eserlerin tespiti, kataloglarının çıkartılarak “mahirane ve sanatkârane” bir şekilde restore edilmesi ve bu eserlerin günün ihtiyaçlarına göre değerlendirilmesi söz konusu idarenin yapacağı başlıca işler arasındaydı (Siyavuşgil, 1958: 14). Bunun yanı sıra hâlihazırda yürürlükte olan Belediyeler Kanunu’na göre kapalı çarşı, bedesten, arasta, pasaj, cesim han ve emsali gibi örtüleri, duvarları ve çevreleri ile bedîî ve mimarî kıymeti olan saraçhane, tabakhane, imalathane ve sanathane gibi emlâk, vakıf veya mülk her nevi büyük binanın çatı, örtü, kubbe, kemer, sayvan, sütun ve kapıları, methal ve mahreçleri aksamının inşa, tanzim, tamir ve termimi için sahibine tebligat yapılıyor, bunun gereği icra edilmediği takdirde bu sorumluluk belediye tarafından yerine getiriliyordu. Bu masraflar daha sonra tasarruf sahibinden alınıyordu (RG, 14 Nisan 1930: 1471).

Söz konusu dönemde eski eserlerin korunması ve müzecilik faaliyetleri için Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM), MEB, Nafia Vekâleti ve VUM’nin bütçelerinden ödenek ayrıldığı görülmektedir. Bu idarelerde doğrudan tamire tahsisli

kaynaklar dışında aşağıda örnekleri görüleceği üzere dolaylı ya da ikincil kaynaklar da söz konusu idi. Örneğin Millî Saraylar için TBMM'nin kaynaklarından bütçe ayrılmıştı (EEMUM, 1945: 24-25). MEB'nin bütçesinde ayrı kalemler hâlinde bulunan "Müzecilik" ve "Tamir" ödenekleri 1943'ten itibaren birleştirilmişti. Ayrıca "Kamulaştırma" ödeneği ile bazı cami, türbe ve yapıların kamulaştırıldığı, "Devlet Tarafından Kullanılan Binaların Tamir Giderleri" ödeneği ile de eski okul yapılarının tamir edildiği anlaşılmaktadır. Nafia Vekâleti arkeolojik kazılar için ödenek tahsis etmiş, bunun yanı sıra bir bölümü "kültür varlığı" olarak nitelenen kamu yapılarının yapımı ve tamiri için de bir ödenek hazırlamıştı. VUM bütçesinde "Vakıf Akarlarla, Kamu Hizmetlerinde Kullanılan ve Geliri Olmayan Yapıların Yapım ve Tamiri", "Hayrat Tamiri" ve "Abidelerin Tamiri" için ödenek ayrılmıştı. Bu ödenek ile malzeme bedelleri, usta ve işçilerin yollukları ödeniyor ve cami çevresindeki yapılarla abidelerin kamulaştırma işlemleri yapılıyordu. Bütün bu idarelerin ödeneklerinde İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra artış söz konusu olmuştu (Madran, 1997: 79-80). Bunun yanı sıra tamir, restorasyon ve koruma çalışmalarında Valilikler ve Belediyelerin de sorumluluk aldığı görülmektedir. İstanbul ve yakın çevresinde abide tamirleri konusunda ise kontrolü sağlamak üzere MEB tarafından Eski Eserleri Koruma Encümeni (EEKE) yetkilendirilmişti. Encümen, tarihî yapıları yerinde inceliyor, bunların tamirine ve tesciline dair kararlar alıyor ve İmar Müdürlüklerine görüş bildiriyordu (EEKE, 1949: 19-23).

Tarihî eserlerin, alanların ve abidelerin korunması ve teşhiri hususunda Ankara'da 15 Şubat 1945'te Maarif Vekili Hasan Ali Yücel'in riyasetinde "Eski Eserler ve Müzeler I. Danışma Kurulu" nun toplanması dönemin önem arz eden çalışmaları arasında yer almıştı. Müze müdürleri, eski eser uzmanları ile kamuda görevli mimarların katılım sağladığı bu toplantıda abidelerin tarihî kıymeti, tamir ve koruma sistemleri, tescil ve tasnif ilkeleri, 5 yıllık bir abide kurtarma programının oluşturulması, tamir edilecek abideler için proje ve keşif çalışmalarının yapılması ve şartname düzenlenmesi, tamir için iane temini, abidelerdeki tamir önceliğinin önem ve yıkılma tehlikesine göre belirlenmesi, tamir edilecek abidelere yeni bir işlev kazandırılması, şehir imar planlarının Maarif Vekilinin onayından geçirilmesi, müzelerin yıllık çalışma programları ve tarihî mezarlıkların açık müze hâline getirilmesi gibi ciddi konular ele alınmış ve bu hususlarda planlama yapılmıştı (TTOK

Belleteni, 1945: 4). Toplantıda Yücel, koruma anlayışının ülkede tarih ve sanat değeri bulunan eserlerin haritalarda tespitini ve kayıt işlerini yapmak, eski eserlerin tamirinde kıymetinin ve yıkılma tehlikesinin büyüklüğünü esas almak, tamir edilecek eserlere mevcut hayat şartlarına göre yeni vazifeler vermek gibi kıstaslara dayanacağını ifade etmişti. Ayrıca abide tamirinin kalfa, dülgere hatta yalnızca bir mimar işi olmaktan çok daha ileri bir iş olduğunu belirterek abidelerin tamiri için ciddi maddi kaynaklara ihtiyaç olduğunu vurgulamıştı. Kurul, sürdürülmekte olan rölöve ve uygulama etkinliklerini incelemiş ve Topkapı Sarayı'nın tamirine devam edilmesi, Bursa'da Yeşil Külliyesi ile Muradiye Külliyesi'nin çevre düzenlemesi için Yüksek Mimar Macit Kural tarafından önerilen projelerin onaylanması, İstanbul'da kiliseden camiye çevrilen abidelerin Vakıflar İdaresi'nce ivedilikle tamiri ve Bergama'da antik yapılarla beraber Türk eserlerinin de ele alınması doğrultusunda kararlar almıştı. Bunun yanı sıra İstanbul'da Damat İbrahim Paşa Mektebi kurtarılmaya imkân görülmediği, Bahçekapı'daki Hidayet Camii sanat değeri bulunmadığı, Üsküdar'daki Hüseyin Avni Paşa Yalısı mimari değeri olmadığı, Niksar'da Sunguriye ve Hacıçubuk Türbeleri ise tamiri mümkün görülmediği için gözden çıkarılmıştı (EEMBDKÇ, 1945: 1 vd.). Koruma anlayışı hususundaki teknik bilgi ve teknoloji alanındaki kısıtlılıklar, maddi kaynakların yetersizliği, uzman personel ve tamir esnafının bulunmaması gibi nedenlerin söz konusu dönem itibarıyla bu kararın alınmasında etkili olduğu anlaşılmaktadır.

Bu dönemde tarihî alan ve eserlerin keşfi ve bunların kayda alınma çalışmaları Anadolu sathında devam etmişti (Ogan, 1943: 11-13). Bunların bakım ve tamirleri ile hususi ellerdeki anıt binaların kamulaştırma yoluyla sürekli koruma imkânına kavuşturulması gibi konular da kamuoyunun gündeminde yer almıştı. Bu münasebetle VUM Baş Mimarı Ali Saim Ülgen: *“Anıtların kurtarılmasının hem milletin millî davalarına ve ülke topraklarına bağlılığını ispat edeceğini hem de turizm yoluyla millî servetin artırılarak ülkeye döviz sağlanmasına hizmet edeceğini”* vurgulamıştı (Ülgen, 1946: 16). Ayrıca İstanbul'da imar hareketlerine paralel olarak eski eserlerin tamirine başlandığına işaret eden Ülgen, VUM'nin konuyla ilgili diğer idarelerle ortak bir çalışma sistemi kurduğunu belirtmişti. Bu şekilde özellikle manzume şeklinde oluşturulmuş abidelerin çevresinin açılması ve buralarda temizlik, tanzim ve restorasyon yapılması işlerine hız verildiğini ifade etmişti (TTOK Belleteni, 1957: 6).

Vakıflar Umum Müdürü Orhan Çapçı ise yaptığı bir basın toplantısı vesilesiyle: “VUM, yurdumuzun her köşesine serpilmiş ecdat yadigarı binlerce abide ve camimizi uzun yılların ihmal ve harabisinden kurtarmak için Hükümetimizin büyük mazhariyet ve yardımları ile son beş yıldır idareimiz esaslı restorasyon, tamir ve tanzim faaliyetine girişmiş bulunmaktadır.” diyerek yapılan tadil ve tamir çalışmaları hakkında bilgi vermişti. Çapçı’nın bu çalışmalar münasebetiyle, unutulmaya yüz tutan bir kısım eski eser restorasyon sanatının gelişmesine katkı sağlandığını belirtmesi de dikkat çekicidir. Nitekim eski dini abidelerin tamirinde VUM’nin önemli katkıları görülmüştü. Bu şekilde İstanbul’da Beylerbeyi, Fatih, Davut Paşa, Murat Paşa, Rumi Mehmet Paşa, Hızır Bey (Hacı Hatun), Hekimoğlu Ali Paşa, Şebsefa Camileri ilk aşamada ele alınarak tamiri ve çevre düzenlemeleri yapılan eserler arasında yer almıştı (TTOK 25 inci Mesai Yılı Raporu, 1949: 7). Ayrıca Tophane-Dolmabahçe yolunun açılmasıyla görünürlüğü artan Nusratiye Camii’nin restorasyonu, yine bu yol üzerindeki Mimar Sinan yapısı Mollaçelebi Camii ile Dolmabahçe’deki Eminağa Sebil ve mektebinin tamiri ve Kılıçalipaşa Camii’nin tanzimi, Edirnekapı Mihrimah, Laleli, Âtikalipaşa Camileri ve Sultan Mahmut Türbesi’nin restorasyon ve tanzim işleri, çevre düzenlemesi yapılan Bayezid, Nuruosmaniye, Topkapı Ahmetpaşa Camileri ile Vatan Caddesi üzerindeki Şahhuban Hatun Mektep ve Türbesi, Amcazâde Hüseyin Paşa Medresesi ve Sebili, Üsküdar Cedit Valide Camii mimari manzumesi ve Ayasofya Hamamı’nın tamir ve tanzimleri, Süleymaniye Camii ve manzumesindeki türbe, medrese, kervansaray, dârüşşifa, dârülkurra, hamam, çarşı gibi müştemilatın tamir ve tanzimleri, Beylerbeyi ve Ortaköy Camilerinin temel ve rıhtımlarının çökme tehlikesine karşı takviyeleri, Üsküdar’da Selimiye, Ayazma Camileri, Atik Valide Camii Medreseleri, Avrupa yakasında Zeyrek Kilise Camii, Sokollu Mehmet Paşa Camii Minaresi inşası ve Sultanahmet, Şehzade, Sultan Selim, Davud Paşa, Piyale Paşa, Küçük Mecidiye, Yahya Efendi, Silivrikapı Hadım İbrahim Paşa, Koca Mustafa Paşa Camileri ile müştemilatının tamiri bu dönemde ele alınan çalışmalar arasında yer almıştı (TTOK Belleteni, 1957: 8). Bunun yanı sıra Bâlî Paşa, Nişancı Mehmet Paşa, Fîruz Ağa, Haseki, İvazefendi, İshakpaşa ve Beşirağa Camileri (Berger, 1957: 10-11; Yalçın, 1957: 9) ile Sümbül Efendi, Hırka-i Şerif, Mesih Paşa Camileri de VUM tarafından tamir ettirilen yapılar arasında idi. Ayrıca devlet bütçesinden ayrılan tahsisatla Topkapı Sarayı müştemilatından bir kısmı, Bâlâ Süleyman Ağa Türbesi ile

Ayasofya Sıbyan Mektebi'nin tamirleri yapılmıştı (TTOK 1946 Yılı Faaliyetine Dair Rapor, 1946: 6-7). EEKE de bu süreç içinde Topkapı Sarayı'nın Fatih Sultan Mehmet Dönemi'ne ait kısımlarını tamir ettirmek suretiyle önemli bir hizmet ifa etmişti. EEKE ile İstanbul Belediyesi'nin destekleriyle bu süreç içinde Fatih Sultan Mehmet Dönemi eseri olan Çinili Köşk ile Galata Mevlevihanesi, Kuyucu Murad Paşa Medresesi, Süleymaniye Tıp Medresesi, Feridun Paşa Türbesi, Mahmut Paşa Türbesi, Fatih Türbesi ve Tabhane onarılmıştı (TTOK 1944 Mesai Senesi Raporu, 1944: 8; TTOK 1945 Senesi Raporu", 1946: 7). 1946'da Bakanlar Kurulu kararıyla Galata Mevlevihanesi bakım ve tamir giderleri devlet bütçesinden karşılanmak ve müze olarak kullanılmak üzere MEB'ye tahsis edilmişti (BCA, 30.18.1.2.112.72.19). Bu çalışmalara ek olarak hususi girişimciler tarafından Tophane Kasrı ve Kemankeş Kara Mustafa Paşa Mektebi'nin (TTOK 24 üncü Mesai Senesi Raporu, 1948: 6), hayırseverler tarafından da Yedikule'de Hacı Evhad, Marpuçcular'da Çelebioğlu Alâeddin Camileri ile Kasımpaşa Camii Sebili'nin bakım ve tamir çalışmaları yapılmıştı (TTOK 1946 Yılı Faaliyetine Dair Rapor, 1947: 6-7).

65

1954 yılı kasım ayında meydana gelen yangın nedeniyle hasar gören Kapalı Çarşı'nın EEKE'nin konuya ilişkin raporu çerçevesinde MEB tarafından tamiratına başlanmıştı (TTOK Belleteni, 1955: 14). Rumeli Hisarı için yapılan istimlak in akabinde bina yıkım işlemleri 1954 yılı sonlarında tamamlanmıştı. Bu husustaki çalışmalar için MEB tarafından İstanbul Defterdarlığı'na 450 bin lira tahsisat gönderilmişti (TTOK Belleteni, 1954: 13). Tamir sırasında burçların ve duvarların orijinalliğinin bozulmamasına ve abartılı işlemlerden uzak durulmasına özen gösterildiği anlaşılmaktadır (Enis, 1955: 14). İstanbul'da 1955 yılı nisan ayında Vali Gökay'ın başkanlığında Anıtlar Yüksek Kurulu, EEKE ve TTOK Başkanları, Belediye Başkan Yardımcıları, Prof. Gabriel ve birçok yetkili ile yapılan toplantıda Rumelihisarı'nın restorasyonunun bir an önce tamamlanması yönünde karar alınmıştı. Ayrıca mabetlerin etrafının açılması, Sultanahmet arkeolojik sahası ile Arasta'nın tanzimi, Anemaz mahzenlerinin temizlenmesi ve buraya elektrik getirilmesi kararlaştırılmıştı. Bu çalışmaların Hükümet, Belediye ile Vakıflar İdaresi tarafından teşkil edilecek ortak bir komisyon marifetiyle yürütülmesi öngörülmüştü (TTOK Belleteni, 1955: 9). 1955'te Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın talimatıyla Rumeli Hisarı, Fatih, Zağnos Paşa ve Halil Paşa kuleleri ile sur ve burçların restorasyonuna

başlanmıştı. 1956'da Fatih Kulesi'nin içi, surların dar kısmının restorasyonu ve hisar bahçesinin düzenlenmesi için bir müsabaka tertip edilmiş, böylece hisarın hem tamiri hem de açık hava müzesi hâline getirilmesi mümkün olmuştu (Telvi, 1957: 20). MEB, Rumeli Hisarı'ndan sonra Anadolu Hisarı'nın tahribe uğrayan, asli hüviyetini yitiren ve yola giden kısımlarının tamiri ve restorasyonu için de mütehassıslardan kurulu bir heyet teşkil etmişti (TTOK Belleteni, 1959: 11). Hisarın restorasyonu neticesinde yeşil bir alan içinde kurulan Türk Kahvehanesi ile kulelerden Boğaz'ı seyretmek mümkün hâle gelmişti. Kulelere ulaşımı kolaylaştırmak için asansör yapılmıştı. Ayrıca Fatih Kulesi'ne Fatih Sultan Mehmet Dönemi'ni yansıtan eşyalar, silahlar ve mankenler konulmuştu. Restorasyon konusunda memnuniyetini dile getiren Gazeteci Asım Us, Boğazlar bölgesinin turistik bir eser olarak ortaya çıktığını, fakat bu eseri halka ve yabancılara duyurmak işinin ihmal edildiğini ifade etmişti. Bu çalışmaların yanı sıra kalıntıları Bakırköy'de, kaidesi Ayasofya bahçesinde bulunan 12 metrelik Bizans sütununun şehrin turistik değerinin artırılması amacıyla MEB tarafından şehrin uygun bir yerine konulmasına karar verilmişti (Us, 1959: 16).

1955'te Bizantoloji Kongresi'ne de hazırlık olmak üzere Bizans Dönemi eserleri arasında bulunan Küçük Ayasofya, Kalenderhane, Kefeli Camii, Eski İmaret Şeyh Süleyman Mescidi, Gül Camii, Atik Mustafapaşa Camii, Koca Mustafapaşa Camii, Zeyrek Kilise Camii, Vefa Kilise Camii ve Arap Camii için tahsisat ayrılmıştı. Nuruosmaniye, Laleli, Sultan Selim, Bayezid, Şehzadebaşı, Süleymaniye ve Sultan Ahmet dâhil sayısı 30'u bulan Türk yapısı tarihî caminin de keşif ve ihaleleri yapılarak tamirine başlanmıştı (TTOK Belleteni, 1955: 6; TTOK Belleteni, 1955: 4). Azapkapı'daki Yolcuzaade Şehsuvar Camii, Belediyenin ve halkın yardımlarıyla tamir edilerek 1955 yılı mart ayında ibadete açılmıştı (TTOK Belleteni, 1955: 5). 1956 yılı itibarıyla Eyüp Camii, Ebussuud Efendi Sıbyan Mektebi ve Medresesi, Kurrahane binası, Sokullu Türbesi ile tarihî mezarlar tamir ve restorasyon çalışmalarına tabi tutulmuştu (TTOK Belleteni, 1956: 5). Osmanlı Dönemi'nde top mermisi imal eden ve humbaracıların da mektebi durumunda olan Tophane'deki Humbarahane restore edilerek etrafı açılmıştı (Seyitoğlu, 1959: 4). 1960'ta da İstanbul'daki Osmanlı eseri Hoş Kadem Medresesi restore edilmeye başlanmıştı (TTOK Belleteni, 1960: 9).

İkinci Dünya Savaşı'nın akabinde eski eserler için İstanbul gibi Anadolu saatinde da geniş çaplı bir tamir ve restorasyon çalışmasına başlandığı görülmektedir.

EEMU Müdürü Hamit Zübeyr Koşay ile TBMM Bütçe Encümeni Reisi Mahmut Nedim Gündüzalp'in destekleri neticesinde devlet bütçesinden ayrılan meblağ ile Ankara'da Mahmud Paşa Bedesteni, Edirne'de Selimiye Camii, Gazi Ali Bey Camii ile Edirne Arasta ve Ali Paşa Çarşıları, Afyon'da Gedik Ahmet Paşa Medresesi, Niğde'de Akmedrese, Tire'de Yahşi Bey Camii bu süreçte tamiri acil olarak gerçekleştirilen yapılar arasındaydı. Amasya'da İkinci Beyazıt Camii, Giresun'da Şebinkarahisar Camii, Kastamonu'da Nasrullah Camii ile Yakup Ağa Külliyesi, Sinop'ta Alâeddin Camii, Manisa'da Muradiye Camii, Balıkesir'de Zağnos Paşa Camii, Gebze'de Çoban Mustafa Paşa Camii, Amasya'da Yörgüç Paşa Camii, Manisa'da Ulucami, Giresun'da Kal'a Camii, Tokat'ta Ali Paşa Camii, İzmit'te Pertev Paşa Camii, Tekirdağ'da Rüstem Paşa Camii de VUM tarafından tamir edilmişti. Gebze'de Malkoçoğlu Mehmet Bey Türbesi, Kandıra'da Akçakoca Türbesi ve Karamürsel Bey Türbelerinin tamirâtı için de tahsisat ayrılmıştı (TTOK 1946 Yılı Faaliyetine Dair Rapor, 1947: 6-7). Yine bu dönemde MEB'nin çalışmalarıyla Bursa'daki Osman, Orhan Gazi ve Çelebi Mehmet Türbeleri, Bursa Müzesi müdürünün desteğiyle Fatih Sultan Mehmet'in Hocası Molla Şemseddin Hüsrev ile Molla Hayali'nin Zeyniler'deki mezarları (TTOK 1945 Senesi Raporu", 1946: 7; Koman, 1958: 12), Sağlık Vekili Dr. Ekrem Hayri Üstündağ'ın çalışmalarıyla Yıldırım Beyazıt ve 2. Murat Medreseleri tamir edilmişti (TTOK Belleteni, 1954: 6). Prof. Gabriel; Bursa Kalesi, Bursa Müzesi, Ulu Camii, I. Murat Hüdavendigâr Camii, Yıldırım Beyazıt Camii, Yeşil Camii ve Muradiye Camii çevrelerinin olabildiğince açık bulundurulmasının bu yapıların görünürlüğünü artırmak bakımından önem arz ettiğini ve orijinal özelliklerinin korunması bakımından başarılı bir restorasyon işlemine tabi tutulduğunu ifade etmişti. Buna karşılık 2. Murat Medresesi'nin aslına uygun olmayarak restore edilmesi ve dispanser olarak kullanılması nedeniyle eleştirilerde bulunmuştu (Gabriel, 1956: 3-5). İslâm ve Türk dünyasının dini ziyaret mahalli olarak dikkat çeken ve her yıl düzenlenen Mevlâna İhtifali nedeniyle turist akınına uğrayan Konya'da resmî makamlar çinicilik, halıcılık gibi mahalli sanatların geliştirilmesi ve eski eserlerin tamir edilmesi hususuna özel bir önem veriyordu. Bu münasebetle 1959'da Ulu Camii, Karaman'da Mader-i Mevlâna Camii ve Arap Camii, Karapınar'da Selimiye Camii, Beyşehir'de Eşrefoğlu Camii, Merkez'de Sırçalı

Mescit, Alaettin Camii ve Sultan Sahip Ata Hamamı tamir edilmişti (TTOK Belleteni, 1960: 19).

Efes Harabeleri yakınında ortaya çıkarılan Meryem Ana mezarı 19 Ağustos 1951’de ziyarete açılmıştı. Bu açılış etkinliğine katılmak üzere şehre gelen birçok yabancı basın mensubunun yanı sıra Hristiyan ziyaretçi sayısı 4 bine ulaşmıştı. İzmir Valiliği’nin ve Basın-Yayın ve Turizm Bakanlığı (BYTGM)’nin çalışmalarıyla mezarlığa ulaşan yeni bir yol yapılmış, ziyaretçiler mezara araçlarıyla ulaşabilme imkânına kavuşmuştu. BYTGM yetkilisi: *“Çok sevgili yurdumuzun aziz toprakları üzerinde insanlık âleminin zengin tarih hazineleri mevcuttur. Tarih ve cedlerimizin bize emanet ettiği bu medeniyet bakiyelerini bütün dünyanın istifadesine arz etmek bizim için bir vazifedir.”* diyerek konuya verilen önemi göstermişti (Cumhuriyet, 19.08.1951: 3).

İlmi çalışmalar kapsamında Prof. Dr. Suut Kemal Yetkin’in başkanlığındaki Türk ve İslam Sanatları Tarihî Enstitüsü’nün teşebbüsleri neticesinde 1959’da Ankara’da açılan “Milletlerarası Birinci Türk Sanatları Kongresi”ne doğudan ve batıdan 23 ülke ve 40 temsilci katılmıştı. İstanbul Belediyesi’nde Tarih Uzmanı olarak görev yapan M. Mesud Koman kongre münasebetiyle kaleme aldığı bir yazıda tarihî şehirlerin korunması ve restorasyonu, eski konakların müze olarak korunması, toprak altında ve üstünde bulunan medeniyet eserlerinin tahripten korunması için teşebbüse geçilmesi konusundaki gerekliliği dile getirmişti. Bu anlamda Burdur’daki “Taş Ev” ve “Baki Bey Konağı” gibi 400 senelik yapıların restorasyonu ile bunların müze haline getirilmesini, Antalya ve Alaiye gibi tarihî şehirlerin kale içi mahallelerinin restorasyonunu ve Belkıs’taki çiniler gibi tarihî eserlerin korunmasını acil olarak yapılması gereken işler arasında değerlendirmişti (Koman, 1960: 11-12). 1944’te proje müsabakası yapılan “Çanakkale Zafer ve Meçhul Asker Abidesi” de Türk mimarisinin çağdaş bir örneği olarak 1960’ta tamamlanmış ve ziyarete açılmıştı (Bonatz, 1944: 13, 20-23).

Bu dönemde abidevi yapıların tamir edilerek müze olarak kullanılmaya başlandığı görülmektedir. Nitekim MEB’nin önerisi üzerine Bakanlar Kurulu tarafından 29 Ağustos 1945’te bakım ve tamir giderleri devlet bütçesinden karşılanmak üzere vakıf durumunda olan Konya’da Alâeddin ve Sâhib Ata Camileri, Karatay Medresesi, Mevlâna Dergâhı, Sırçalı Medrese, Sultan Hanı; İstanbul’da

Fethiye, Kariye ve Perizat Hatun Camileri, Ankara’da Abdülkâdir İsfahânî Mescidi, Eskişehir’de Alâeddin Camii, Gaziantep’te Handaniye ve Nuri Mehmet Paşa Camileri, Akşehir’de Taş Medrese ile İmaret Camii, Aksaray’da ise Zinciriye Medresesi’nin müze ve müze deposu olarak kullanılması kararlaştırılmıştı (BCA, 30.18.1.2.109.54.7). 22 Mart 1948 tarihli kararname ile de Divriği’deki Ulu Cami yakınında bulunan Darüşşifanın bakım ve tamir giderleri devlet bütçesinden karşılanmak ve müze deposu olarak kullanılmak üzere MEB’ye tahsis edildiği görülmektedir (BCA, 30.18.1.2.116.22.12).

Ülkedeki tarihî eserlerin korunmasına yönelik çalışmalar kapsamında milletvekillerinden Mahmud Nedim Gündüzalp, Nazım Poroy, Ziya Karamursal, Yusuf Razi ile Tarihçi Efdaleddin Tekiner, Prof. Prost, Aziz Ogan ve Ali Sami Yen’in katılımıyla 14 Mart 1946’da bir toplantı gerçekleştirilmişti. Toplantıda Hükümetle Belediyenin yetki dairesi içinde bulunan tarihî eserlerle külliyelerin tespit olunarak, tek bir otoriteye bağlanması ve bunların söz konusu otoritenin denetimi altında ciddi bir bakıma ve kontrole tabi tutulmaları yönünde karar alınmıştı. Nitekim ilerleyen süreçte 1951’de “Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu Yasası”nın yürürlüğe girdiği görülmektedir. Bu yasa ile yurt içindeki mimari ve tarihî abideleri koruma, bakım, tamir, restorasyon işlerinde riayet edilecek ilkelerin, programların ve uygulamaların tespiti, takibi, denetimi ve abidelerle ilgili her konu ve ihtilâflar üzerinde ilmi görüş bildirmek üzere MEB’ye bağlı olarak “Anıtlar Yüksek Kurulu” teşkil edilmişti. Bu kurul, Ankara, İstanbul ve İstanbul Teknik Üniversitelerinden, Güzel Sanatlar Akademisi’nden, Bayındırlık, İçişleri, MEB ve VUM’dan birer üye ile bu üyeler tarafından seçilecek 4 üyeden ve ilerde kurulacak her üniversiteden seçilecek birer üyeden müteşekkil olacaktı. Vakıflar Umum Müdürü ile EEMU Müdürü bu kurulun tabii üyesi idi. Bu üyelerin tarih, arkeoloji, sanat tarihi, mimarlık, estetik, şehircilik sahalarının birinde veya birkaçında kendini ispat etmiş ve çalışmalar yapmış kişilerden seçilmesi şart koşulmuştu. Hükümet teşekkülleri ve tesisleri ile hakiki ve hükmi şahsiyetler ilgili hususlarda kurul kararlarına uymaya mecburdu (RG, 9 Temmuz 1951: 7853). Kurulun bürosu İstanbul’da Güzel Sanatlar Akademisi’nde idi. 1952’de İstanbul’daki Fatih Medreselerinin küçük kubbe üstlerinin maddi güçlük ve hırsızlık gerekçeleri ile kurşun yerine tecritli çimento şapla kaplanması uygun olacağı yönünde, 1953’te tarihî yapılarda işlev değişikliğine yol açacak

restorasyonlara dair proje çalışmaları için yetkili mercilerden izin alınması yönünde, 1954'te menşei vakıf olan vakfiyelerde isimleri bulunan külliyelerle bunların dışındaki medrese, mektep, türbe, kütüphane, muvakkithane, bedesten, kervansaray ve sebillerin bakım ve tamirlerinin VUM tarafından, tarihî çeşme ve su ile ilgili tesislerin koruma ve bakımlarının Belediye ve köylerce, tarihî köprülerin bakım ve tamirlerinin ise Nafia Vekâletince yapılması yönünde kararlar almıştı. 1956'da İstanbul'daki II. Bayezid Hamamı'nın maili inhidam durumunda olsa bile hiçbir şekilde yıkılmaması, eserin durum analizinin yapılarak muhafaza ve tamiri için alınması gerekli tedbirleri içeren bir uzman raporunun hazırlanması ve acilen tamirine başlanması, 1957'de ise cami avlularında meşruta, dükkân, kulübe gibi binalarının yapılamayacağı prensip olarak kabul edilmişti. 1958'de mezarlıklarda bulunan taşların yerlerinden alınarak müzelere taşınmasının doğru olmadığı, kaldırılarak cami avlusu ve benzeri yerlerde depolanmış taşların ise alındığı yer zikredilmek suretiyle bir başka yerde mezarlık oluşturmaksızın sergilenebileceği yönünde kararlar verilmişti. 1959'da ise türbe iç mekânında tezyinat göz önüne alınarak hiçbir şekilde elektrik tesisatının yapılamayacağı, tarihî yapıların bakım ve tamirlerinin VUM ile diğer ilgili kurumlardan izin alınmadan derneklerce ve/veya camii görevlilerince icra edilemeyeceği ve bu konuda tedbir alınması gerektiği doğrultusunda kararlar görülmektedir (Dişli ve Günel, 2020: s.9-10). Anıtlar Yüksek Kurulu'nun faaliyete geçmesiyle abidelerin tamir ve bakım çalışmaları hız kazanmış, tamir edilen yapıların bir kısmı müze binasına bir kısmı da anıt müzeye dönüştürülmüştü.

70

Netice olarak Başvekil Adnan Menderes'in de konuya yakın ilgisiyle 1950-1959 yıllarında 52.708.051 lira harcanarak 1354 abide ve tarihî yapı ya tamir edilmiş ya da bakımdan geçirilmişti (Milletlerarası I. Türk Sanatları Kongresi 19-24 Ekim 1959 Vakıflar Sergisi, 1959: 25;). Tamiri ve restorasyonu yapılan eserler ağırlıklı olarak Anadolu'nun Türk-İslâm Dönemi'ne ait yapılardı (BCA, 030.01.0.0.91.568.11).

3.3. Çevre Düzenleme ve Bakım Faaliyetleri

EEMUM'nin tarihî alanların, ören yerlerinin, abide ve müzelerin bakımı, çevre düzenlemesi ve temizliği işlerine hassasiyetle eğildiği anlaşılmaktadır (BCA, 030.01.0.0.91.568.11). Buna karşılık bu hususta yapılan çalışmaların yoğunluğu,

kısıtlı maddi imkânlar ve konu ile ilgili farklı idari birimler arasındaki koordinasyon eksikliği nedeniyle bu konuda belirgin bir zafiyetin varlığı da söz konusudur.

Örneğin Gazeteci ve Yazar Feridun Kandemir, Türklerin Anadolu'daki sivil mimarisinin en önemli eserlerinden olan Konya-Aksaray arasındaki Sultan Hanı ve Edirne'deki Rüstem Paşa Kervansarayları, İstanbul'daki Fatih Külliyesi, İstanbul ve Karadeniz'deki medreseler gibi birçok önemli yapının harap bir durumda olduğunu ifade etmişti (Kandemir, 1952: 5-6). Süleymaniye Camii gibi turistik bir cazibe merkezinin bile etrafının pis ve mezbelelik bir hâlde olması da Reha Oğuz Türkkan tarafından şiddetle eleştirilmişti (Türkkan, 4.05.1955: 2). Benzer bir görüşle İstanbul'da yerli ve yabancı birçok turistin ziyaret ettiği Sultan Ahmet Camii'nin idari ihmaller nedeniyle mermer döşemelerinin yer yer çöktüğünü, duvar sıvalarının döküldüğünü, giriş kapısındaki yazıların cilasızlıktan karardığını, dış avlusunun ot bürüdüğünü, etrafının otobüs durağı ve harap yapılarla çevrelendiğini dile getiren Emekli Mülki İdare Amirlerinden Ahmet Refik Noyan, bu tarihî ibadet yerleri hakkında hassasiyet gösterilmesi gerektiğini belirtmiş ve tedbir alınmak üzere Hükümet, VUM ve Belediye arasında ortak bir çalışma yapılmasını önermişti (Noyan, 1955: 18).¹ Gazeteci ve Yazar Vâ-Nû da özellikle ülke içinde İstanbul gibi belli şehirlerde yoğunlaşan tarihî eserlerin bakım, tamir, çevre düzenleme ve buralara ulaşacak yol işlerinin belediyelerin kısıtlı bütçeleriyle gerçekleştirilmesinin mümkün olmadığını, bunların millî bir mevzu olarak devletçe üstlenilmesi gerektiğini ifade etmişti. Bu münasebetle: *"Bu eserler yalnız İstanbul içinin, Eyüp semtinin, Üsküdar'ın, Beşiktaş'ın malları değildir. Bütün milletindir. Mazimiz ve istikbalimizdir."* şeklinde görüş bildirmişti (Vâ-Nû, 1956: 17). Prof. Sabri Esat

¹ Noyan'ın Patrona Halil adlı asinin çalıştığı düşünülen Beyazıt'taki eski hamam ile Sultan Ahmet Meydanı'nda eski mimari tarzından başka bir özelliği olmadığını iddia ettiği Vezir İbrahim Paşa Konağı gibi yapıların yıkılmasında bir sakınca görmemesi oldukça ilginçtir. Hatta Noyan, bunlara bakacak teşkilat ve paraları olmadığı hâlde bunların yıkımlarını engelleyen Eski Eserleri Koruma Derneği, Tarih Encümeni, Müzeler İdaresi gibi kuruluşları bu tutumlarından ötürü eleştirmişti (Noyan, Refik. (1953). *"Eski Eserler Meselesi"*, TTOK Belleteni, 141, 18). Bu düşünce ressam, yazar ve milletvekili kimliğiyle tanınan Celal Esat Arseven tarafından şiddetle eleştirilmişti. İstanbul'da yapılan ilk Türk hamamlarından biri olan bu yapının söz konusu dönemde Patrona Halil Hamamı adıyla anılmasının yapının tarihî değerini düşürmeyeceğini ifade eden Arseven, örneğin Roma'da putperestlik devrinin gayri insani olaylarına sahne olan iki büyük hamam harabesinin tahkim edilerek korunduğunu vurgulamıştı. Arseven'e göre bu tür yersiz söylemlerle ecdadın asırlarca yılda inşa ettiği bu sanat ve kültür eserlerini yıkmaktan ve zarar vermektense ziyade onlara sahip çıkılması gerekiyordu (Arseven, Celal Esat. (1954). *"Söylemek Bile Ayıp"*, TTOK Belleteni, 153, 8-9).

Siyavuşgil, Sarayburnu'ndan Yedikule'ye yürüyerek girmenin mümkün olmadığına atıfta bulunarak: "...Nerede şöyle kıyı kıyı bir iki adım atmak istesem, önüme aşamayacağım maniler çıkmıştır. Kâh odun istifleri, kâh demiryolu, kâh teneke mahalleler, kâh sur kalıntıları beni tersleyip geri döndürmüştür. Yarabbi, asırlar boyu biz bu Marmara sahillerini İstanbulluya yasak etmek için neler yapmamışız! Bizans Saraylarının kurulduğu bu köşeyi neden böylesine ihmal etmişiz, anlayamıyorum. Halbuki buraları, mübalağasız, İstanbul'un en güzel semtleridir...Hâlbuki biz iklimi de, manzarayı da halka yasak etmişiz. Değil sahil boyunca bir yol açmak, yukarıdan bakınca denizi görebileceğimiz bir cadde indirmek dahi aklımıza gelmemiş. Aksaray'dan Sultanahmet'e kadar hep sağ tarafınıza bakın, bir tek yolun denize dayandığını görür müsünüz? O güzelim sahilde tek umran eserimiz Sandıkburnu meyhaneleri olmuş!" (Siyavuşgil, 1957: 3) diyerek tarizde bulunmuştu. Cemal Tollu İstanbul'da park, bahçe ve meydanlarda yapılacak havuz, çeşme ve muhtelif devirlere ait heykellerin ülkenin medeniyet ve sanat anlayışına vurguda bulunacak ve halkın sanat terbiyesine hizmet edecek önemli bir eğitim aracı olacağına işaret etmişti. Bunun yanı sıra Beyazıt Meydanı'ndaki tarihî yapıları ve ihtişamı, Türk sanat eserlerinden mahrum olarak yenilendiğini iddia ettiği Taksim Meydanı'nda göremediği hususundaki üzüntüsünü dile getirmişti (Tollu, 1952: 12-13).

Gazeteci, Yazar ve Siyasetçi Vedat Nedim Tör'ün tespitlerine göre bu dönemde Efes, Sart ve Afrodisyas'ın da dâhil olduğu Batı Anadolu bölgesindeki mahaller, çoğu yabancı olmak üzere binlerce ziyaretçiyi bölgeye çeken tarihî ve turistik cazibesine rağmen söz konusu dönem itibarıyla ulaşımı güç, mütehasıs olmayan idarecilerin elinde, yabani otların ve dikenlerin istilasına uğramış, bir iki bekçi ile korunmaya çalışılan alanlar durumuna düşmüştü (Tör, 1940: 5). Gazeteci ve Yazar Burhan Felek de bu dönemde yaptığı Bursa seyahati sırasında Çelebi Mehmet, Osman ve Orhan Gazi Türbelerini ziyaretlere kapalı, harap, mezbelelik ve türbedarsız bir hâlde bulmuştu. Bu doğrultuda: "*Cahil halkın vaktiyle türbeleri bir put gede yapmalarına ve türbedarların elinde oyuncak olmalarına meydan bırakmamak laik bir devletin vazifesi olsa da bu vazife ecdadımızın kabirlerini, türbeleri ihmal etmemize, mezbele hâline koymamıza ve çocuklarımıza ziyaretten alıkoymamıza sebep midir?*" şeklinde bir eleştiride bulunmuştu. Nihayetinde: "*Ecdadını ve ecdadının mefahirini unutan ve onlara hürmette kusur eden milletler için felah olmaz.*"

şeklindeki ifadeleriyle MEB'nin konuya eğilmesini istemişti (Felek, 1946: 20). Bursa'yı ziyaret eden Hikmet Alpasu ise Orhan ve Orhan Gazi Türbelerinde soluk sanduka örtüsü, kirli ve tozlu bir kavuk ve kavuğun altında soluk bir nişan kurdelesi, nakış ve badanaları dökülmüş duvarlar, yırtık ve soluk kumaş perdeler, tozlu ve kirli camlar, yerde fersude hasırlar ve bunlarla zıtlık arz eden gösterişli bir avize görmüştü. Osmanlı Devleti'nin kurucularına bunu reva görenlere sitemlerini dile getirmişti (TTOK Belleteni, 1953: 18). Tahsin Öz, yüzlerce yıllık mazisiyle sayısı binleri aşan ata yadigârı türbelerin iç ve dış mimarilerini yalnızca Türk değil, dünya yapı sanatında da önemli birer unsur olarak değerlendirmişti. Bu türbelerin teçhizatı ve içinde metfun tarihî şahsiyetleri ile paha biçilmez değere sahip olduğunu ifade etmişti. Konu hakkında hassasiyet gösterilmesi gerektiğini şu sözleriyle vurgulamıştı (Öz, 1959: 10; TTOK Belleteni, 1953: 18):

“Ne çare ki, bu kadar mühim olan türbeler cidden bakımsız, hatta pek çoğu sahihsiz ve tarih varlığı olan bu eserler her gün biraz daha erimekte ve unsurlarını kaybetmektedir. Bilhassa türbelerin hemen hepsinde mezar taşı şeklinde kitabe bulunmadığından içindeki şahsiyetlerin adı ve sanı bile yok olmuş ve olmaktadır. Tarihî eserlerin bakımı, dünya muvacehesinde bir kültür davası olmakla beraber ecdada ve büyüklere hürmet Türk'ün ezeli bir şiarıdır. Binaenaleyh türbeler mevzunun en haraplarından başlamak şartıyla esaslı ve yapıcı bir program dâhilinde ele alınması ve kurtarılmasını ilgili makamlardan, bu gibi konuları ele almış hayır deneklerinden ve asil Türk milletinden rica ediyoruz.”

Edirne ziyareti sırasında Falih Rıfkı Atay: *“Doğrusu bu defa kubbelerinde ot değil, ağaç biten o eşsiz ve yerine konmaz anıtlara baktıkça yüreğim yandı. Kalkınma işlerimizde kültür boşluğunun bundan daha acı misali bulunamazdı. Başka memleketler Edirne gibi varlıkları topraklarının altından harabe olarak bulup çıkarmayı bile nimet sayarlar.”* (Atay, 1960; 7) diyerek bu şehirdeki tarihî eserler hakkında gördüğü dikkatsizlikler ve ihmaller konusunda üzüntüsünü dile getirmişti. Arkeolog ve Müzeci Nezih Fıratlı, Çanakkale'de yarımadanın muharebe cereyan eden her yanına İngilizler tarafından itina ile dikilmiş abidelere, aynı şekilde Fransız mezarlıklarının bakımlılığına ve temizliğine dikkat çekmişti. Buradaki Mehmetçik Abidesi, en küçük İngiliz abidesinden bile daha küçük şekilde rezedilmişti. Mustafa

Kemal'in düşmana taarruz emrini verdiği yeri gösteren ince demirlere bağlı yağlı boyalı teneke levha ve levhanın yanında yağlı boya ile beyaza boyanmış güller söz konusu tarihî alana olan ilgisizliğe ve ata yadigârına sadakatsizliğe işaret ediyordu. Millî Türk Talebe Birliği'nin teşebbüsleri ile toplanan paralarla inşasına başlanan ve mahkeme kararı ile çalışmaları durdurulan abidenin ise birkaç metre yükselen beton bir iskelet hâlinde durduğuna temas ederek bu konudaki ilgisizlikten ötürü üzüntüsünü dile getirmişti (Fıratlı, 1956: 17-18). Dönemin basın organlarında tarihî eserlerin kaderine terk edildiği doğrultusundaki haberlere rastlanıyordu. Örneğin 1956 yılı ağustos ayında Sivas'ın tarihî yerlerini gezen ve sanat eserlerinin fotoğraflarını çeken 2 Amerikalı turist Arkeoloji Müzesi'nin etrafını çeviren gübrelüğün de fotoğraflarını çekmişti. Turistler bu durum karşısında: *"Tarihî eserlerinizi pislik içinde zamanın yıpratıcı, yıkıcı kaderine terk etmişsiniz. Bunların bir yenisini daha dikebileceğinizi tahmin etmiyoruz."* (TTOK Belleteni, 1956: 19) diyerek ciddi bir eleştiride bulunmuştu. Bütün bu sorunlar tarihî alanlar ve müzeler hususunda yapılacak çevresel düzenlemeler ile temizlik faaliyetleri hususunda idari mercilerin daha dikkatli olmasını gerektiriyordu.

3.4. Hafriyat, Neşriyat ve Sergiler

EEMUM Dönemi'nde önem arz eden sorunlardan biri de ülke sathında vuku bulan kaçak kazılar ve tarihî eser kaçakçılığı olmuştu. Halk arasında eski eserlerin çok para ettiğine dair inanç nedeniyle eski eser kaçakçılığı yaygın bir durumda idi. Elde edilen eserlerin birçoğu ya güney sınırlarından adi kaçakçılık yoluyla ya da gümrük kontrolünden muaf kimseler eliyle harice çıkarılıyordu. Avrupa ve ABD müzelerinin kataloglarında Türkiye'den kaçırılmış eserlere sıklıkla rastlanıyordu. Bu hususta Nezih Fıratlı, eski eser kaçakçılığının asgari düzeye düşürülmesinin Türk müzelerinin istikbali için zaruri olduğuna işaretle bütün milletlerin malı durumunda olan müze eserlerini daha metotlu ve hızlı bir şekilde tanıtmak için neşriyat işine önem verilmesi gerektiğine temas etmişti (Fıratlı, 1957: 16-17). Ressam Cemal Tollu da eski eserlerin muhafazası için halkın aydınlatılması ve gerektiği takdirde ödüllendirilmesi gerektiğini dile getirmişti. Cehalet ve değer bilmezlik neticesinde nice tarihî eserin tahrip olduğunu, nicesinin de Avrupa müzelerine taşındığını ifade eden Tollu'ya göre örneğin Milas-Bodrum arasında yaşayan bir vatandaş bulduğu eski mimari eser parçalarını mezar taşına dönüştürmekte bir sakınca görmemişti. Dahası herhangi bir

inşa işi için kazılan topraktan çıkan tarihî eserlerin ilgili makamlara haber verilmesinin işleri duraklatacağı veya geciktireceği doğrultusundaki endişeler bir kısım vatandaşın bunları doğrudan imha etmesine zemin hazırlayabiliyordu. Bodrum’da bir sünger avcısı ise denizde bulduğu bronz heykeli İzmir Müzesi’ne verdiği takdirde güçlükle az miktarda bir para ile yetinecekken bunu yurt dışına çıkarmak suretiyle çok daha yüksek bir meblağ alabileceğini açıkça ifade etmişti. Bunlar ülkedeki tarihî eser bilincinin zayıflığını gösteren açık birer delil teşkil ediyordu (Tollu, 1955: 8). Bu sorunları gidermek üzere güvenlik tedbirlerinin artırılmasının ve Âsar-ı Âtîka Nizamnamesinin ilgili hükümlerinin uygulanmasının dışında 1932’de çıkan “Kaçakçılığın Men ve Takibine Dair Kanun”a 1948 ve 1956’da olmak üzere iki kez tadil ve ekleme yapılmıştı. Bu doğrultuda yurt dışına çıkarılması yasak olan eşyalara/eserlere dair kontrol işlemleri ve cezai yaptırımlar artırılmıştı (RG, 1948: 6927; RG, 1956: 9401). Bunun dışında arkeolojik açıdan zengin olan Anadolu’daki birçok tarihî yerleşim alanında TTK ile EEMUM’nin iş birliğiyle Türk ve yabancı araştırmacılara gerekli kolaylıklar tanınarak hafriyat çalışmaları yapılıyordu. Kazı çalışmalarında düzeni sağlamak ve ekipler arasında iş birliğini temin etmek üzere MEB yetkilileri de bulunuyordu. Ayrıca kazı alanlarında birer bekçi görevlendirilmesi esastı (Arık, 1953: 33-34). 1944-1960 yılları arasında yerli ve yabancı bilim insanlarınca Erzincan’da Altın-tepe, Ankara’da Rasattepe Frig Tümülüsü ve Beyliköprü-Gordion Frig, Muğla’da Ksanthos, Antalya’da Karain Mağarası, Adana Kadırlı’de Karatepe, İzmir-Karaburun’da Manastır Köyü civarı, Kayseri’de Kültepe, İzmir’de Bayraklı, Sinop, Balıkesir Ergili’de Daskyleion, Konya’da Karahöyük, Çumra’da Çatalhöyük, Karaman’da Can Hasan, Erzurum’da Güzelova Höyüğü, Urfa’da Harran, Marmaris’te Beycesultan (Çivril), Çorlu ve Kuşadası’nda Panionion, Burdur’da Hacılar, Salihli’de Sart, Diyarbakır’da Çayönü kazıları ile Marmaris’te Gülenya Sualtı araştırmaları gerçekleştirilmişti (Koşay ve Diğerleri I, 2013: 540-543). Elimizdeki sayısal verilere göre yalnızca 1950-1957 yılları arasında Türk bilim adamlarınca 17, yabancı kurumlar tarafından ise 21 kazı gerçekleştirilmişti. 6 kazı yerinde Türk bilim adamlarıyla yabancı bilim adamları ortak çalışmıştı (BCA, 030.01.0.0.91.568.11). Buna karşılık mütehassıs sayısının düşüklüğü kazı çalışmalarını olumsuz yönde etkiliyordu. Bunu Ekrem Akurgal, Arif Müfid Mansel, Tahsin Özgüç ve Muzaffer Şenyürek gibi birkaç bilim adamının aynı kazı döneminde birkaç kazıyı birden yürütmesinden anlamak

mümkündür. Örneğin Akurgal, 1953-1957 yılları arasında Daskleion, Foça, Kyme ve Kyzikos kazılarını aynı anda yürütmek zorunda kalmıştı (Arık, 1953: 33-34).

Ülkedeki müzelerin, tarihî merkezlerin ve abidelerin, ayrıca arkeolojik ve etnografik faaliyetlerin tanıtılması amacıyla neşriyat işlerine önem veriliyordu. Bu hususta dergi, rehber ve kataloglar neşredilerek ilgililerin istifadesine sunuluyordu (BCA, 030.01.0.0.91.568.11). Türkiye müzelerindeki eserlerle tarihî abidelerin çıkarılacak resim, fotoğraf, mulaj ve kopyaları ile her türlü neşriyat yapılması için “mütedavil sermaye” ihdas olunmuştu. İkinci Dünya Savaşı yıllarında çıkan “Müze Eserleri Yayın İşleri Mütedavil Sermayesi Talimatnamesi”ne göre bu sermayenin muhasebe ve satış işleri Devlet Kitapları Mütedavil Sermayesi Müdür ve Muhasebeciliği tarafından yürütülüyordu. Bu kapsamda basım, yayın veya fotoğraflama gibi çalışmalar müzeler tarafından teklif edildikten sonra sırasıyla EEMUM, Neşriyat Müdürlüğü, Talim ve Terbiye Kurulu’nun incelemelerine tabi tutuluyor ve nihayetinde Maarif Vekilinin onayı ile icra ediliyordu. Bu talimatname müze yayınlarının artmasında önemli bir paya sahip olmuştu (RG, 21 Mayıs 1941: 63). Bu süreçte EEMUM tarafından çıkarılan “Türk Arkeoloji Dergisi” ve “Türk Etnografya Dergisi” kültür varlıklarının ilim dünyası ile paylaşılması konusunda önemli bir yere sahipti (BCA, 030.01.0.0.91.568.11). 1945’te yayınlanan “İstanbul Çeşmeleri II”, 1946’da “Ankara Bedesteninde Bulunan Eti Müzesi Büyük Salonunun Kılavuzu” ile “Türk Mimari Anıtları / Osmanlı Devri, Bursa’da İlk Eserler”, 1948’de “Ankara Arkeoloji Müzesinde Bulunan Boğazköy Tabletleri”, “Priene Kılavuzu” ile “Hatay Müzesi Kısa Kılavuzu”, 1950’de “Efesos Kılavuzu”, 1951’de “Didim’de Apollon Mâbedi Kılavuzu” ile “Didim’de Apollon Mâbedi Kılavuzu”, 1952’de “Eski Babil Zamanına Ait Nippur Hukuki Vesikaları”, 1953’te “Fatih Müzesi” ile “Turuva Kılavuzu”, 1954’te “İstanbul Arkeoloji Müzelerinde Bulunan Boğazköy Tabletleri I-III” gibi rehber eserler de EEMUM tarafından bilim dünyasına kazandırılmıştı.² İstanbul Arkeoloji Müzeleri de

² Tanışık, İ. H. (1945). *İstanbul Çeşmeleri II*. Ankara: MEB, EEMUM Yayınları; Güterbock, H. G. (1946). *Ankara Bedesteninde Bulunan Eti Müzesi Büyük Salonunun Kılavuzu*. Çeviren: Nimet Özgüç, Ankara: MEB; Çetintaş, S. (1946). *Türk Mimari Anıtları. Osmanlı Devri, Bursa’da İlk Eserler*. İstanbul: MEB EEMUM Yayınları; Balkan, K. (1948). *Ankara Arkeoloji Müzesinde Bulunan Boğazköy Tabletleri*. Ankara: MEB EEMUM Yayınları; Duyuran, R. (1948). *Priene Kılavuzu*. İstanbul: MEB EEMUM Yayınları; *Hatay Müzesi Kısa Kılavuzu*. (1948). Ankara: EEMUM Yayınları; Duyuran, R. (1950). *Efesos Kılavuzu*. Ankara: MEB EEMUM Yayınları; Ogan, A. (1951). *Didim’de Apollon Mâbedi Kılavuzu*, Ankara: MEB EEMUM Yayınları; Ogan, A. (1951). *Didim’de Apollon Mâbedi Kılavuzu*. Ankara: MEB EEMUM Yayınları; Çığ, M., Kızılyay H. ve Kraus, F. R. (1952). *Eski Babil Zamanına*

yayınladığı çeşitli lisanlardaki kataloglar, rehberler ve süreli yayınlar ile dikkat çekiyordu (Ogan, 1947: 21). 1953'te yayınlanan "Resimli Rehber: İstanbul Arkeoloji Müzeleri Yunan Roma Bizans Heykeltraşlık ve Mimarlık Eserleri Koleksiyonları" (Resimli Rehber, 1953) ile 1955'te "İstanbul Arkeoloji Müzeleri Resimli Rehber" doğrudan İstanbul Arkeoloji Müzesi koleksiyonlarına odaklanmıştı (İstanbul Arkeoloji Müzeleri Resimli Rehber, 1955). Topkapı Sarayı Müzesi'ni ve buradaki eserleri tanıtmak üzere bizzat müze tarafından yayınlanan rehber eser, arşiv kılavuzu ve broşürler yine bu müze koleksiyonlarına ilişkin olarak BYTGM'nin desteğiyle yayınlanan "Elli Şaheser", "Kumaşlar ve Kadifeler", "Çinicilik" gibi sanatsal eserlerle destekleniyordu. Bu eserler müzenin milletler arası mecrada bilinirliğini artırmak hususunda önemli bir rol oynuyordu (Varoğlu, 24.11.1958: 2). T TOK Belleteni de kültür varlıklarına ilişkin bilgi, belge ve haber paylaşımında bulunan önemli bir dergi durumunda idi. Örneğin T TOK üyesi Nuri Ebussuud bu süreçte Fatih Sultan Mehmet Dönemi'ne ait mimari eserlerin ve tarihî alanların cetvellerini oluşturmuş ve bu bilgiler söz konusu belleten de yayımlanmıştı (T TOK 25 inci Mesai Yılı Raporu, 1949: 7). TTK tarafından yayınlanan "Belleten" ve "Belgeler" dergileri de arkeoloji ve tarih alanına ilişkin güncel bilgi ve bulguları ilim dünyası ile paylaşmaya devam ediyordu.

Bütün bu çalışmalara ek olarak T TOK'nın Fotoğraf Mütahassısı Vahram Mardirosyan'ın 1951'de Paris'te düzenlenen "39. Beynelmilel Fotoğraf Sanatı Sergisi"nde teşhir ettiği Bursa'daki Ulucami ve Yeşil Türbe ile İstanbul'daki Sultan Ahmet Camii'nin iç çekimleri ile Ayasofya'nın dış görüntüsünden oluşan fotoğraflar büyük ilgi görmüştü (T TOK Belleteni, 1951: 16). Benzer çalışmalar kapsamında Basın-Yayın ve Turizm Bakanlığı (BYTB) tarafından 1960'ta Türkiye'nin tarihî ve turistik değerleri konusunda bir fotoğraf yarışması düzenlediği ve bu yarışmada dereceye giren fotoğrafçıların ödüllendirildiği görülmektedir (Cumhuriyet, 16.05.1960: 3). 1956'da kutlanan Müzecilik Haftası münasebetiyle kültür varlıklarına ilgi uyandırmak üzere müzelerin önemini vurgulayan sergiler açılmış ve yayınlar yapılmıştı (UNESCO Türkiye Millî Komisyonu, 1957: 13). Ankara'da Etnografya Müzesi ve Dil ve Tarih

Ait Nippur Hukuki Vesikaları. Ankara: MEB EEMUM Yayınları; Arık, R. O. (1953). *Turuva Kılavuzu.* Ankara: MEB EEMUM Yayınları; *Fatih Müzesi.* (1953). İstanbul: MEB EEMUM Topkapı Sarayı Müzesi; Çığ, M. ve Kızılyay, H. (1954). *İstanbul Arkeoloji Müzelerinde Bulunan Boğazköy Tabletleri III.* İstanbul: Maarif Vekâleti EEMUM Yayınları.

Coğrafya Fakültesi, İstanbul'da ise Süleymaniye Kütüphanesi, Resim ve Heykel Müzesi, Topkapı Sarayı Müzesi ile Çinili Köşk gibi tarihî mekânlar Türk tarih ve kültürüne ilişkin sergiler için sıklıkla tercih ediliyordu. Örneğin 1958'de Topkapı Sarayı Müzesi'nde gerçekleştirilen "Kanuni Sultan Süleyman Sergisi"nde müze arşiv, bölüm ve depolarında bulunan Kanuni Sultan Süleyman Dönemi'ne ait Süleymaniye Camii'nin resmi ve inşa defterleri, Kanuni'nin fermanları, kitapları, el yazmaları ve Osmanlı topraklarında kullanılmış olan altın ve gümüş sikkeler, Bâkî Divânı ile Hattat Ahmet Şemsettin Karahisari'nin el yazması Kuran-ı Kerim'i sergilenerek 16. yüzyıldaki Türk medeniyetinin zihinlerde canlanması sağlanmıştı (Topkapı Sarayı Müzesi, 1958: 2). Bu süreçte Anadolu'ya ait kültür varlıklarının yurt dışında da sergilendiği görülmektedir. Örneğin Hükûmetin desteğiyle Paris'te Louvre Sarayı'nın Marsan Pavyonu'nda 23 Ocak 1953'te açılan "*Türk Sanatının Haşmeti Sergisi*" Türkiye'nin tarih ve kültür zenginliğini vurgulayan uluslararası ölçekte bir sergi olmuştu. Sergi için seçilen 410 parça antika eşya, 145 eski eserrölövesi ve 89 abidenin fotoğrafı Eski Eserler Bürosu Müdürü Saim Ülgen ile Topkapı Sarayı Müzesi Müdürü Halûk Yusuf Şehsuvaroğlu'nun nezareti altında sandıklanarak EEMU Müdürü Cahit Kınay'ın başkanlığındaki bir heyet ile Marsilya'ya gönderilmişti. Bu eserler arasında halılar, kumaşlar, elbiseler, işlemeler, silahlar, tezhip ve ciltçilik sanatlarından örnekler, Kanuni Sultan Süleyman Dönemi'ne ait bir çadır ve iki sancak da yer almıştı. Ayrıca 250 adet büyük fotoğraf aracılığıyla Türk mimari eserleri ve üslubu hakkında yabancılara geniş çaplı bir bilgi akışı sağlanmıştı. Fransa Sefareti Kültür Müşaviri M. Camille Bergeaud sergi vesilesiyle Avrupalıların Bizans ve Şark sanatlarından ayrı olarak gayet zengin bir Türk sanatının mevcut olduğunu göreceklere ve Türklerin Avrupa sanatına katkılarını daha iyi anlayabileceklerini ifade etmişti (TTOK Belleteni, 1953: 15-16). Prof. Dr. Sabri Esat Siyavuşgil de Türk sanat ürünlerinin Paris gibi bir kültür ve sanat şehrinde teşhir edilmesinin önemine işaret etmiş ve bu vesileyle kötü propagandaların etkisi altında kalan yabancı sanatseverlerin ve halkın Türk sanatını asli ve üstün özellikleri ile tanıma fırsatı bulduklarını vurgulamıştı (Siyavuşgil, 1955: 10-11). 1958'de Pakistan'ın Lahor şehrinde açılan sergiye "Türk Minyatür ve Yazısı Sergisi" adıyla Topkapı Sarayı Müzesi'nden götürülen 60 eserle katılım sağlanmıştı. Aynı yıl Brüksel'de açılan bir başka sergide Hitit, Yunan, Roma, Bizans, Selçuklu ve Osmanlı Dönemi'ne ait 175 eser, 1958-1959 yıllarında ABD'nin çeşitli eyaletlerinde

düzenlenen sergi programı münasebetiyle de Gordion'dan çıkarılan bir grup Frig eseri teşhir edilmişti. 1960'ta ise Japonya'nın muhtelif şehirlerinde Anadolu topraklarına ait 372 eser sergilenmişti (Gerçek, 1999: 248-249).

4. Müze, Kültür Varlığı, Turizm İlişkisi

Tarihî eserler, abideler, alanlar, ören yerleri, müzeler ile turizm faaliyetleri arasında yakın bir ilişki olduğuna şüphe yoktur. Bu ilişki söz konusu dönem itibariyle Türk ve yabancı kamuoyunun yakın takibi altında idi. Doğu ülkelerindeki inceleme ve araştırma çalışmaları kapsamında 1954'te 20 öğrencisiyle İstanbul'a gelen dünyanın önde gelen arkeologlarından Amerikalı Ord. Prof. David M. Robertson'un ziyareti sırasında serdettiği: *“Türkiye bir tarihî kıymetler merkezidir. Dünyanın hiçbir yerinde bu kadar değişik medeniyetleri alakadar eden tarihî kıymetler bir araya gelmemiştir. Memleketiniz her arkeoloğun ömrünü tüketmek için seçebileceği en ideal yerdir.”* şeklindeki sözler Anadolu'nun bir kültür coğrafyası olarak zenginliği ve önemi hakkında ifade edilebilecek sözleri özetlemişti (TTOK Belleteni, 1954: 16; TTOK'nın 31 inci Mesai Yılı Raporu”, 1955: 17). Prof. Dr. Albert Gabriel tarihî alan, eser ve abidelere önem veren Doğu Akdeniz ülkelerini ziyaret eden turistlerin sayısının her sene arttığına dikkat çekmiş ve turizmin tarih ve sanat sahası olan ülkeler için önemli bir gelir kaynağı olduğuna temas etmişti (Tanrıöver, 1955: 3-5). Örneğin İtalya'da bulunan tarihî abidelerin “ilmi şekilde istismarı” ileri bir şekil almış ve hassasiyet gösterdiği turizm faaliyetleriyle İtalya döviz tedariki noktasında ciddi bir mesafe kat etmiş durumdaydı (TTOK Belleteni, 1955: 17).

New York Üniversitesi Arkeoloji ve Sanat Tarihi Profesörü Casper Kreamer: *“Dünyanın en kıymetli arkeolojik ve tarihî sanat eserleri memleketinizde başka memleketlerde rastlanılmayacak kadar bol ve çeşitlidir. Ancak bu kıymetli hazinelerin paha biçilmez değerinden korkarım ki pek az haberiniz var.”* diyerek Roma ve Yunan medeniyetinden kalan arkeolojik eserler bakımından Türkiye'nin İtalya ve Yunanistan'ı geride bıraktığını belirtmişti. Hatta Fenike ve Hitit medeniyetlerine dair eserlerin de ortaya çıkarıldığı Anadolu tarihî çağlar itibariyle söz konusu ülkelerin önüne geçiyordu. Buna karşılık: *“Roma ve Yunan bizim için eskimiş şeylerdir. Yeni ve daha cazip bir tarih peşindeyiz. Türkiye her bakımdan bunun için biçilmiş kaftandır. Ne yazık ki koca bir devri aydınlatmaya kâfi gelecek bu eserlerden dünyanın*

haberi yoktur. Hele turistler için kapılarınızı sımsıkı kapamışsınız.” diyerek bir serzenişte bulunmayı da ihmal etmemişti (Perese, 1955: 10).

Arkeolog Remzi Oğuz Arık, sanatın ve tarihin terbiye merkezi durumunda olan müzelerin 20. yüzyılda artık turizmin de başlıca unsuru hâline geldiğini ifade etmişti. Dünyada çeşitli husumetlere düşen milletlere mensup insanların, ebediyete intikal etmiş insanların bıraktığı eserler karşısında tarafsızlaştıklarını ve insanlık değerlerini yeniden hatırladıklarını belirterek bu psikolojiyi yaratan müzelerin adeta bir “yeniçağ tapınağı” kimliğine büründüğünü vurgulamıştı. İstanbul ve Konya bu bağlamda insanlığın muhteşem müzeleri durumunda idi. Bu şehirlerin yanı sıra İzmir, Yalova, Bursa, Edirne ve Çanakkale’ye de hızlı ve emniyetli bir şekilde seyahat imkânı tanınması kültür varlıkları odaklı turizm faaliyetlerine önemli bir katkı sağlayacaktı (Arık, 1951: 14).

Falih Rıfkı Atay, turizmin asrın durmaksızın ilerleyen bir endüstrisi olduğuna ve her endüstri gibi bunun da hem sermaye hem de sağlam bir işletme zihniyeti istediğine dikkat çekmişti. Takiben: *“Turizm endüstrisini kurabilmek için bizde bütün hammaddeler var: Tabiat var, tarih var, iklim var. Bunlar ham madde, sadece ham madde! Bunları görmek için memlekete turist gelmez. Tarih ve arkeoloji meraklıları gelir. Yeni bir şey öğrenmek için bin bir zahmete göğüs gerer. Bin bir zorluğu çeker ve dönüp gider. Turist getirecek her şey ağır vergi baskısı altındadır. İrtica aforozu altındadır. Lüks demagojisi altındadır. Biz turist değil, ‘haraçgüzar’ arıyoruz. Kimse gelip bize haraç vermek mecburiyetinde değildir.”* diyerek sorunun büyüklüğüne işaret etmişti. Bu sorunlara çare olmak üzere imar işlerinin Bayındırlık Bakanlığı tarafından bir ihtisas koluna bağlanmasını, mütehassıslar tarafından bölgesel turizm projelerinin hazırlanmasını ve bunları uygulamaya geçirmek üzere sermaye konulmasını salık vermişti (Atay, 1952: 17).

İstanbul’da açılan her cadde ve sokağın etrafında betonarme ev ve apartmanların yükselmesini eleştiren Dr. Fahri Celâl Göktulga ise bu minvalde: *“Yarınki İstanbul’a gelecek seyyahların arayacakları şey apartmanları görmek için olmayacak; kendine mahsus havasını, rengini, evini, köşesini muhafaza etmeyi bilen bir İstanbul olacaktır.”* diyerek şehirdeki bozuk yapılaşmayı, tarihî eserlerde yapılan restorasyon hatalarını ve temizlik sorunlarını turizm açısından değerlendirmişti. Hatta İstanbul için bu sorunları gidermek üzere bir “İnkışaf Planı”nın gerekliliğine temas

etmişti (Göktulga, 1955: 5-6). Gazeteci ve Siyasetçi Abidin Daver İstanbul'un tarihî önemi itibarıyla dış turizm faaliyetleri çerçevesinde ülke iktisadına sağlayabileceği katkılara işaret etmiş, şehrin vali ve belediye reisinin bu hususta ehliyet ve liyakat sahibi olmasındaki gerekliliği vurgulamıştı (Dav'er, 2.9.1949: 1 ve 3). Yazar Refik Halit Karay, İstanbul'un eski şöhretli hamamlarının hem yerli hem yabancı turistler için zevkle gidebilecekleri şekilde yeniden ihyası ile turizme önemli bir katkı sağlanacağını, otellerin gerekli olmakla birlikte şehre şahsiyet katacak asıl unsurun bu tarihî Türk hamamlarının olduğunu vurgulamıştı (Karay, 1956: 18). Prof. Dr. Gabriel, İstanbul surlarının Ayasofya'nın ve İmrahor Camii gibi yapıların acilen tadil edilmesi ve Ayasofya ile Sultan Ahmet Camii arasındaki alanın bir arkeolojik park haline getirilmesinin turizme büyük katkı sağlayacağını, bu konudaki kaynak sıkıntısının UNESCO'dan alınacak desteklerle giderilebileceğini belirtmişti (Kandemir, 1950: 5).

İzmir'de 1950'de keşfedilen Meryem Ana Evi'ne ayin yapmak üzere gelen değişik milletlere mensup din görevlerinin bölgeye yolların bozukluğundan dolayı eşekler vasıtasıyla ulaşması turizm altyapısına dair çalışmaların hızlandırılması gereğini ortaya koymuştu (Refik, 1951: 15). Arkeolog Ahmet Dönmez 1956'da UNESCO'nun 10. kuruluş yılı dönümü münasebetiyle Türkiye'de Müzeler Haftası kutlanırken kaleme aldığı bir makalede, ülkeye turist çekerken abidelerin restorasyonu, bakımı ve bu eserlere ve tarihî merkezlere uzanan düzenli yolların yapılmasının ülkenin turistik gelişimi için önem arz ettiğine temas etmişti. Bu doğrultuda İstanbul'da Rumeli Hisarı, Ağrı'da İshak Paşa Sarayı ve Aksaray'da Sultan Hanı gibi Türk sanatının canlı birer örneği olan bu tarihî yapıların restorasyonuna başlanması ile ömürlerinin uzatılması mümkün olacaktı. Diğer yandan ecdat yadigârlarına karşı saygı bağlamında konu ayrıca hassasiyet arz ediyordu (Dönmez, 1956: 18-19).

Bu dönemde kültür varlıkları ile turizm arasındaki ilişkileri kuvvetlendiren önemli bir müessese bulunuyordu. 1943'te Başvekâlete bağlı olarak turizm faaliyetleri ile de ilgilenen Basın ve Yayın Umum Müdürlüğü (BYUM) İkinci Dünya Savaşı'nın ardından artan turizm hareketliliğinden üst düzeyde istifade edebilmek üzere BYTGM (1949-1957)'ye, bu birim de daha sonra BYTB (1957-1963)'ye dönüştürülmüştü. Bu teşkilat EEMUM'nin çalışmalarına katkı sağlamıştı. Bahse konu idari birimlerin çalışmaları ile Türkiye'nin tarih ve kültür varlıkları da dâhil olmak üzere turistik

potansiyellerini dünya sathında tanıtmak, uluslararası alanda ülke imajını kuvvetlendirmek, böylece ülkeye gelen turist sayısını artırarak iktisadi, sosyal ve siyasi alanlarda turizmin sağladığı imkânlardan istifade etmek amacıyla önemli çalışmalar yapılmıştı. Ülkede turizmin gelişmesi ve turizm sanayisinin oluşmasında kültür varlıkları ile müzelerin oynayacağı rol göz önünde tutulmuştu (Evcin 2017: 1775 vd.). Bu doğrultuda 1955'te "EEMUM Teşkilat ve Vazifeleri Hakkında Kanun Tasarısı"nın doğrudan BYTUM'nin öncülüğünde oluşturulması manidardır (Eski Eserler ve Müzeler Umum Müdürlüğü teşkilat, Vazife ve Selâhiyet Kanunları ve Gerekçeleri, 1955: 15 vd.). Nitekim bu süreçte ülkeye gelen turist sayısında görülen düzenli artışta ülkedeki müzelerin ve tarihî alanların kuvvetli bir etkiye sahip olduğu açıktır. Bu bağlamda 1959'da Türkiye'yi 165.803 yabancı turist ziyaret ettiği görülmektedir (Turizm İstatistikleri 1954-1959, 1960: 5).

5. Sosyal ve Kültürel Kuruluşların Koruma Faaliyetlerine Desteği

Bu dönemde millî abide ve eserleri tamire, buldukları alanda veya müzelerde koruma altına almaya odaklanan çalışmaların devletin kısıtlı bütçe ve personel imkânları çerçevesinde yürütülmeye çalışıldığı anlaşılmaktadır (Abdülhak Şinasi, 1933: 472). Bu nedenle devlet tarafından yapılan çalışmalara ülke sathında gönüllülük esasına dayalı olarak kurulan muhtelif sosyal ve kültürel kuruluşlar tarafından da destek sağlandığı görülmektedir.

TTK'nın 24 Kasım 1945 tarihli umumi toplantısında Hamid Zübeyr Koşay, Reşit Saffet Atabinen, Aziz Ogan ve Efdaleddin Tekiner tarafından abidelerin restorasyonu konusunda ilim dünyasının dikkatini çekmek üzere etkin bir cemiyet kurulması doğrultusunda bir öneri sunulmuştu. Bu öneri Maarif Vekili tarafından tasvip edilmiş ve bu mesele etrafında TTOK'nın milletvekili üyelerinin Ankara'da ortak bir teşebbüse geçmeleri kararlaştırılmıştı (TTOK 1946 Yılı 4 üncü Birleşim Tutanağı, 1946: 9). Bu doğrultuda ülke ölçeğinde çalışma yapan bir kuruluş olarak MEB'nin destek ve himayesi ile 1946 yılı nisan ayında "Türkiye Anıtlarının Korunması ve Onarılmasına Yardım Derneği"nin (TAKOYD) kurulduğu görülmektedir (Ogan, 1951: 9-10; TTOK 1946 Senesi 8 inci İçtmanın Zaptı, 1946: 4). Bakan Hasan Ali Yücel'in başkanlığına, TBMM İkinci Başkanı ve Türk Tarih Kurumu Başkanı Şemsettin Günaltay'ın ikinci başkanlığına, EEMU Müdürü Hamit Zübeyr Koşay'ın Genel Sekreterliğine seçildiği (Ulus, 24.4.1946: 4) derneğin amacı:

“Hangi devirden kalmış olursa olsun Maarif Vekâletindeki kütüğe geçmiş veya geçmeye değer görülmüş anıtlarının ömürlerinin uzatılmasına, onarılmasına, kazı ve ören yerlerinin düzenlenmesine, tarihî hatıralarla dolu yerlerin ve manzaraların korunmasına yardım etmek ve bu eserleri tanıtmaya ve sevdirmeye çalışmak.” idi. Dernek kısıtlı mali imkânlarına rağmen ilk olarak Ankara’da Ahi Şerafettin ve Hacı Bayram Türbeleri ile İstanbul’da Amcazâde Hüseyin Paşa Yalısı gibi üç önemli Türk abidesinin bakım ve tamirini yaptırmıştı (Arık, 1948: 4, 6; Mimarlık, 1947: 30-31; Mimarlık, 1948: 1). Derneğin 1948’de İstanbul’da Divan yolunda bir şubesi açılmıştı (TTOK 25 inci Mesai Yılı Raporu, 1949: 8).

Bu dönemde Hamit Zübeyr Koşay’ın teşebbüsleriyle: “İstanbul dâhilinde mevcut tarihî ve mimari kıymeti haiz abideleri ve müştemilatını ve tevabiini koruma, onarma ve yaşatma” amacıyla “Eski Eserleri Koruma ve Onarma Derneği” kurulmuştu (TTOK 1947 Yılı 2’inci İçtimaının Zaptı, 1947: 6). Dernek büyük bankalardan aldığı nakdi yardımla Yüksek Mimar Saim Ülgen’in denetimi altında tamiri aciliyet arz eden yapılarla ilgileniyordu (TTOK 1946 Yılı Faaliyetine Dair Raporu, 1947: 6).

Kültür varlıklarını korumak üzere İzmir’de teşkil edilen “Âsâr-ı Atıka Muhibleri Cemiyeti” de dikkate değer faaliyetler icra ediyordu. Ayrıca koruma çalışmalarıyla birlikte turistik faaliyetlere de destek olmak üzere bölge vilayet ve belediyelerinin iş birliğiyle 20 Kasım 1944’te merkezi İzmir’de olarak “Ege Turizm Cemiyeti” kurulmuştu. Merkez İdare Reisliğine Denizli Milletvekili Dr. Behçet Uz’un seçildiği cemiyetin (Vakit, 9.12.1944: 4; Vakit, 13.7.1944: 6) tarih ve arkeoloji ihtisas komisyonları faal bir yapı arz ediyordu (Cumhuriyet, 23.09.1945: 3). Bakanlar Kurulu kararı ile 1946’da genel menfaatlere yararlı derneklerden sayılan cemiyetin (RG, 16 Mayıs 1946: 6308) amacı kültür ve tabiat varlıkları açısından zenginlik arz eden bölgede tarihî ve turistik altyapıyı kuvvetlendirmektir (Yurdkoru, 1949: 11-12). Cemiyet temsilcileri, Marshall Yardım Planı İdaresi’nin Türkiye’ye gönderdiği Turizm Mütahassısı Charles White’a İzmir, Bergama ve Çeşme’deki tetkikleri sırasında eşlik etmişti. Bu doğrultuda Batı Anadolu’nun turistik açıdan üstünlükleri ve burada turistik faaliyetlerin geliştirilmesi hakkında bilgi alışverişinde bulunulmuştu. Cemiyetin Denizli Şubesi’nin “Pamukkale Günü” adıyla 1948’de Hierapolis Tiyatrosu’nda düzenlediği programda tarih ve turizme dair konuşmalar, temsiller ve

millî oyunlar yer almış ve bu etkinliğe 10 binden fazla kişi katılmıştı (Yurdkoru, 1949, 17-20). Hierapolis Antik Tiyatrosu ilerleyen süreçte restorasyona tabi tutulmuş ve bu yıllarda geleneksel bir hâl alan “Pamukkale Festivali” 1960’tan itibaren yine bu tiyatrodaki devam ettirilmişti (TTOK Belleteni, 1960: 16; Cumhuriyet, 22.05.1961: 1; Cumhuriyet, 21.05.1962: 5). Bergama’yı bütün dünya için bir cazibe merkezi hâline getirmek ve devletin bu yöndeki çalışmalarını desteklemek üzere 1944 yılı başlarında “Bergama’yı Güzelleştirme Cemiyeti” teşkil edilmiş ve bu cemiyet Bergama’daki tarihî mekânların tamir ve tadil işleri başta olmak üzere önemli çalışmalar yapmıştı (Vakit, 23.4.1945: 4; Ergün, 1944: 30-31). 1952’de “Bergama Kermesi” vesilesiyle 10-15 bin kişiye bölgenin tarihî ve turistik değerleri tanıtılmıştı. Bu süreçte teşkil edilen “Efes’i Sevenler Derneği” de faal bir yapı arz etmişti. Bu derneklerin faaliyetleri neticesinde Batı Anadolu bölgesinde tarihî alanlara ve müzelere ilgi artmıştı (Dönmez, 1952: 14-16; Sümer, 1959: 13).

TTOK da kültür varlıklarının korunması, tadili, tamiri restorasyonu ve bakımı hususunda yapılan çalışmalara katkı sağlamıştı. Örneğin TTOK’nın teşvikiyle İstanbul’da Fatih Camii Külliyesi’nden Akdeniz ve Karadeniz Medreseleri ile cami bölümlerinin imarı Belediye tarafından kabul edilmiş (TTOK 25 inci Mesai Yılı Raporu”, 1949: 7), Bursa’da Yeşil Türbe, Osman ve Orhan Gazi Türbeleri ile Muradiye’de Sultan Murat’ın doğduğu evin tamiri yapılmıştı. Kurumun bünyesinde faaliyet gösteren “İstanbul’u Sevenler Grubu” (İGS) ise Türk abidelerini koruma hassasiyetiyle İstanbul’da tarihî eserlerin tamirine yardım etmişti (TTOK 24 üncü Mesai Senesi Raporu, 1948: 5-6, 9). İGS’nin amacı: “*Bilhassa İstanbul’da toplu bulunan kıymeti biçilmez Türk ve Bizans tarihî ve mimari eserlerinin ve hatıralarının, İstanbul’un tabii bedayinin ve manzaralarının ve eski mesirelerinin, ananevi İstanbul inceliğinin, sanatlarının ve selikasının gerek Hükümet ve Belediye gerek İstanbul halkı tarafından muhafazası ve himayesinin temini*” (TTOK Belleteni, 1941: 16) idi. Bu grup, VUM’dan sembolik bir ücretle kiraladığı Kemankeş Mustafa haziresindeki mektebi tamire başlamış, buradaki bazı çeşmeleri temizlettirmiş, tarihî ve tabii alanlar ve abideler üzerinde yaptırdığı tetkiklerin sonuçlarını ilgili makamlara bildirmiş ve bunlara zarar verenler hakkında adli mercilere şikâyette bulunmuştu. VUM, İGS’nin önerileri doğrultusunda Kasımpaşa Camii’ni, İstanbul Millî Emlak Müdürlüğü de Tophane Kasrı’nı tamir için bütçelerinden tahsisat ayırmıştı (TTOK 1946 Yılı

Faaliyetine Dair Rapor, 1947, 6-7). Paris’te 23 Ocak 1953’te açılan “*Türk Sanatının Haşmeti Sergisi*”nin açılmasında da İGS’nin girişimlerinin önemli bir rol oynadığını söyleyebiliriz (*T TOK Belleteni*, 1953: 15-16). Bu dönemde İGS ile ortak çalışma yapma konusunda mutabakat sağlayan İstanbul merkezli “Adaları Güzelleştirme Cemiyeti” de adalarda tarihî ve turistik değerlerin korunması hususunda faaliyet göstermişti (Akşam, 20.10.1945: 4; Tanin, 18.10.1945: 3). Yine İstanbul merkezli “Şehitlikleri İmar Cemiyeti” de kültür varlıklarının korunması doğrultusunda faaliyet gösteriyordu.

İkinci Dünya Savaşı yıllarında Trakya bölgesinde ciddi bir varlık gösteren “Edirne ve Yöresi Eski Eserleri Sevenler Kurumu” 1944’te nizamname değişikliğine giderek çalışma sahasını genişletmişti (*T TOK Belleteni*, 1944: 19). Edirne’nin eski kabristanlarında sanat ve tarih bakımından kıymet arz eden kabir taşlarının müzelere kaldırılmasını sağlayan bu kurum, Edirne’nin eski milletvekillerinden Mahmut Nedim Gündüzalp’in desteğiyle de Ali Paşa Çarşısı’nın tamir çalışmalarını yürütmüştü (*T TOK 1945 Senesi Raporu*”, 1946: 6). Bölgede kültür varlıklarını korumak üzere 1944 yılı aralık ayında kurulan “Konya ve Mülhakatı Eski Eserleri Sevenler Derneği” 1946’da Bakanlar Kurulu kararıyla genel menfaatlere yarar derneklerden sayılmıştı (RG, 27 Haziran 1946: 6344). Dernek 2 sene zarfında Selimiye ve Kapu Camilerini, Akşemseddin, Üç Kızlar ve Şeyh Aliman Türbelerini, ayrıca halkın yardımları ile Selçuklu Dönemi eserlerinden Sultan Zevle, Abdülâziz, Zenburi, Beyhekim Mescitlerini tamir ettirmişti. Bu süreç içinde “İlgın Eski Eserleri Sevenler Derneği” tarafından Tarihî Lala Mustafa Paşa Camii’nin tamiri yapılmış, “Konya İmar Derneği”nin çalışmalarıyla da Alaeddin Tepesi turistik açıdan planlaması yapılacak ilk alanlar kapsamına dâhil edilmişti (*T TOK 1946 Yılı 2 inci Birleşim Tutanağı*”, 1946: 9; *T TOK 1946 Yılı Faaliyetine Dair Raporu*”, 1947: 6). Bursa’nın tarihî ve mimari zenginliklerini korumak ve kıymetlendirmek amacıyla faaliyet gösteren “Bursa Eski Eserleri Sevenler Kurumu” Bakanlar Kurulu kararı ile 1947’de genel menfaate yararlı derneklerden sayılmıştı (RG, 18 Aralık 1947: 6783). Bu yıllarda Bursa’da “Eski Anıtlar Derneği” adlı bir kuruluşun da faaliyet gösterdiği bilinmektedir (Cumhuriyet: 31.01.1957: 2). Bu teşekküllerin yanı sıra Anadolu sathında “Hatay Tarihî Eserleri Koruma Cemiyeti” (*Akşam*, 1.04.1940: 6), “Gaziantep Güzelleştirme Cemiyeti” ve “Eskişehir’i Güzelleştirme Cemiyeti” gibi temel görevleri

arasında kültür varlıklarını korumak da olan ve gönüllülük esasına dayalı olarak faaliyet gösteren birçok kuruluş bulunuyordu. İzmir, Antalya, Sivas, Kastamonu ve Adana bu tür cemiyetlerin faaliyette bulunduğu diğer şehirler arasında idi (TTOK 1944 Mesai Senesi Raporu”, 1945: 7).

Sonuç

Birçok medeniyete beşiklik etmek suretiyle tarihî, arkeolojik ve etnografik açıdan önem arz eden Türkiye’de EEMUM kültür varlıklarının korunması ve müzecilik altyapısının kuvvetlendirilmesi hususunda etkin bir rol oynamıştır. Bahse konu birime ülkedeki kültür varlıklarının bilimsel yöntemlerle ortaya çıkarılması, toplanması, korunması, teşhir edilmesi, ülke ve dünya insanı ile buluşturulması ve geleceğe intikal ettirilmesi hususunda birçok devlet kurumu ile sivil toplum kuruluşu da doğrudan ya da dolaylı yönden destek olmuştur.

EEMUM Dönemi’nde Anadolu’daki kazı alanlarından çıkarılan eserleri sergilemek ve korumak üzere mevcut müzeler yenilediği gibi yeni müzeler de inşa edilmiştir. Türk müzelerindeki eserler bizzat çıkarıldıkları bölgelere ya da Anadolu’ya ait olmakla önemli bir imtiyaza sahip olmuş ve bu tarihî mekânlar bilim dünyası için birer referans kaynağı hâline gelmiştir. Abideleri hüviyetlerini bozmadan tahkim ve muhafaza etmek, bunun yanı sıra her abideye bünyesi ile uyuşan sosyal bir görev yüklemek yapılan çalışmaların temel hareket noktasını oluşturmuştur. Bu doğrultuda bir kısım tarihî medrese, hastane, cami, türbe, tekke, han ve bedesten müze olarak kullanılmak suretiyle harap olmaktan kurtarılmış ve dahası tarihî mimarinin devam etmesine katkı sağlanmıştır. Söz konusu süreçte icra edilen tamir ve koruma çalışmalarının büyük bir kısmının Anadolu’nun Türk-İslam Dönemi’ne, daha az bir kısmının da tarih öncesi, Yunan, Roma ve Bizans Dönemlerine ait yapıları kapsadığı görülmektedir. Kültür varlıkları ve müzecilik ile turizm faaliyetleri arasındaki ilişkinin gerek yasal gerekse sosyal ve kültürel bağlamda hızla geliştirilmesi dönemin önem arz eden özelliklerinden birini teşkil etmiştir.

EEMUM kısıtlı maddi kaynakları ve uzman personel eksikliği nedeniyle Anadolu’da büyük bir zenginlik arz eden kültürel mirasa sahip çıkmak hususunda ağır bir yükü karşı karşıya kalmıştır. Bunun yanı sıra söz konusu dönemde özellikle büyük şehirlerde öncelikli bir ihtiyaç olarak görülen imar ve iskân çalışmaları kültür varlıklarının korunması hususunda zafiyet yaşanmasına sebep olabilmektedir. Muhtelif

denemelere rağmen kapsamlı bir koruma yasasının çıkarılmaması ve koruma anlayışı çerçevesinde geniş halk kitlelerine yönelik etkin bir duyarlılık oluşturulamaması da bahse konu dönem itibarıyla koruma faaliyetlerini olumsuz yönde etkileyen unsurlar arasında yer almıştır.

Kaynaklar

Arşiv Belgeleri

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi Belgeleri

BCA, 30.18.1.1.15.58.20/16.09.1925.

BCA, 51.0.0.0.2.13.17/11.10.1925.

BCA, 30.18.1.1.16.66.7/14.10.1925.

BCA, 180.9.0.0.1.7.1/25.10.1925.

BCA, 143-164, 30.18.1.2, 68.76.5/15.09.1936.

BCA, 30.11.1.0.168.20.18/24.07.1944.

BCA, 30.18.1.2.109.54.7/29.08.1945.

BCA, FK.30.18.1.2.112.72.19/18.11.1946.

BCA, 30.18.1.2.116.22.12/22.03.1948.

BCA, 030.01.0.0.91.568.11/1957.

Resmî Yayınlar

“*Meclis-i Vükelâ Kararı ile Müteşekkil Muhafaza-ı Âsâr-ı Atika Encümen-i Daimisi-Bir Senelik Mesâisine Dair Rapor / 12 Mayıs 1334*”. (1336). İstanbul: *Darü'l-Hilafetü'l-Âliyye, Matbaa-ı Âmire*.

“*İstanbul'da Müteşekkil Muhafaza-ı Âsâr-ı Atika Encümenininin Teşkilât ve Vezâifine Dâir Talimatnâme*”. (1340). Ankara: Yenigün Matbaası.

RG. (1965). “La Haye'de 14 Mayıs 1954 Tarihinde İmzalanan Silahlı Bir Çatışma Halinde Kültür Mallarının Korunmasına Dair Sözleşme İle Bu Sözleşmenin Tatbikatına Ait Tüzük, Protokol ve Kararlara Katılmamızın Uygun Bulunduğu Hakkında Kanun”, S.11976, Kanun No:563, Kabul Tarihi: 2/4/1965.

RG. (1948). “*Kaçakçılığın Men ve Takibine Dair 1918 Sayılı Kanuna Ek Kanun*”, S.6927, Kanun No: 5211, Kanun Tarihi: 31/05/1948.

RG. (1946). “*Merkezi İzmir'de bulunan Ege Turizm Derneği'nin Genel Menfaatlere Yarar Derneklerden Sayılması Hakkında Karar*”, S.6308, Karar Sayısı: 3/4130.

RG. (1941). “*Müze Eserleri Yayın İşleri Mütedavil Sermayesi Talimatnamesi*”, 63.

RG. (1937). “*Maarif Vekâleti Merkez Teşkilat ve Vazifeleri Hakkındaki 2287 Sayılı Kanuna Bir Madde Eklenmesine ve Mezkûr Kanunun Bazı Maddelerini Değiştiren 2773 Sayılı Kanunun 1 inci, 5 inci ve 8 inci Maddelerinde Değişiklik Yapılması Dair Kanun*”, S.3638, Kanun No: 3225, Kabul Tarihi: 23.06.1937.

RG. (1946). “*Konya ve Mülhakatı Eski Eserleri Sevenler Derneği*”, S.6344, Karar Tarihi: 10/6/1946, Karar Sayısı: 3/4326.

RG. (1960). “*Hacı Bektaş Türbesi'nin Müze Hâlinde Tanzim Edilmesi Hakkında Kararname*”, S.10497, Karar Tarihi: 2/4/1960, Karar Sayısı: 4/12832.

RG. (1973). “*Eski Eserler Kanunu*”, S.14527, Kanun No:1710, Kanun Tarihi: 25/4/1973.

Âsar-ı Atika Nizâmnamesi. (29 Safer 1324/10 Nisan 1322). Dersaadet: Mahmud Bey Matbaası.

Düstur. “*Muhafaza-ı Âbidât Hakkında Nizâmname*”. (M.31 Temmuz 1912/R.18 Temmuz 1328). R.807, Tertip.2, C.4, s.599.

RG. (1930). “*Belediye Kanunu*”, S.1471, Kanun No:1580, Kanun Tarihi: 3.4.1930.

RG. (1933). “*Maarif Vekâleti Merkez Teşkilatı ve Vazifeleri Hakkında Kanun*”, S.2434, Kabul Tarihi: 10/6/133, Kanun No: 2287.

RG. (1935). “*Kültür Bakanlığı Merkez Örgütleri ve Ödevleri Hakkındaki 2287 Numaralı Kanunun Bazı Maddelerinin Değiştirilmesine ve Bazı Maddelerin Eklenmesine İlişkin Kanun*”, S.3029, Kabul Tarihi:10/6/1935, Kanun No: 2773.

RG. (1941). “*Maarif Vekâleti Merkez Teşkilatı ve Vazifeleri Hakkındaki 2287 Numaralı Kanuna Ek Kanun*”, S.4921, Kanun No: 4113, Kabul Tarihi:22/9/1941.

- RG. (1944). “Devlet Memurları Aylıklarının Tevhid ve Teadülüne Dair Olan 3656 Sayılı Kanunla Eklerine Bağlı Cetvellerin Maarif Vekilliği Kısımlarında Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun”, S.5763, Kanun No: 4624, Kabul Tarihi: 18/07/1944.
- RG. (1947). “Bursa Eski Eserleri Sevenler Kurumu”, S.6783, Karar Tarihi: 11/12/1947, Karar Sayısı: 3/6671.
- RG. (1949). “UNESCO Türkiye Millî Komisyonu Talimatnamesi”, S.7321, Karar Sayısı: 3/9862, Karar Tarihi: 25/8/1949.
- RG. (1951). “Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu Teşkiline Ve Vazifelerine Dair Kanun”, S.7853, Kanun No: 5805, Kabul Tarihi: 2.7.1951.
- RG. (1953). “Müzeleri ve Ören Yerlerini Ziyaret Edenlerden Alınacak Ücret Hakkında Kanunun Birinci Maddesinin Değiştirilmesi Hakkında Kanun”, S.8463, Kanun No: 6152, Kabul Tarihi: 15.7.1953.
- RG. (1956). “Umuma Açılmış Olan Müzelerle Açık Müze Haline Konulmuş Tarihî Binaları ve Düzenlenmiş Ören Yerlerini ve Millî Sarayları Ziyaret Edenlerden Alınacak Ücretlerin Tespiti Hakkında Kararname”, S.9291, Karar Sayısı: 4/6862, Karar Tarihi: 10/03/1956.
- RG. (1956). “İmar Kanunu”, S.9359, Kanun No:6785, Kabul Tarihi:9/7/1956.
- RG. (1956). “Kaçakçılığın Men ve Takibine Dair 1918 Sayılı Kanun’un Bazı Maddelerinin Tadil ve Bu Kanuna Maddeler Eklenmesine Dair Kanun”, S.9401, Kanun No: 6829, Kanun Tarihi: 29/08/1956.
- RG. (1957). “İmar Nizamnamesi”, S.9657, Karar Sayısı: A/9153, Karar Tarihi: 18.6.1957.
- RG. (1957). “Umuma Açılmış Olan Müzelerle Açık Müze Haline Konulmuş Tarihî Binaları Ziyaret Edenlerden Alınacak Ücretlerin Tespitine Dair Kararname”, S.9696, Karar Sayısı: 4/9332, Karar Tarihi: 15/8/1957.
- RG. (1957). “Aslında Vakıf Olan Tarihî ve Mimarî Kıymeti Haiz Eski Eserlerin Vakıflar Umum Müdürlüğü’ne Devrine Dair Kanun”, S.9705, Kanun No: 7044, Kabul Tarihi: 10/09/1957.
- RG. (1959). “Devlet Şurası Kararı”, S.10173, Karar tarihi: 9/10/1958, Karar No: 58/2562-235.
- RG. (1960). “Hususi Şahıslara, Ait Eski Eserlerle Tarihî Âbidelerin İstimlâki Hakkında Kanun”, S.10445, Kanun No: 7463 Kabul Tarihi: 28/2/1960.
- RG. (1964). “1960 Bütçe yılı Kesin Hesap Kanunu”, S.11861, Kanun No:511, Kabul Tarihi: 5.11.1964.
- RG. (1965). “Silahlı Bir Çatışma Halinde Kültür Mallarının Korunmasına Dair Kararname”, S.12145, Karar Sayısı: 6/5041, Karar Tarihi: 24/7/1965.
- RG. (1989). “190, 354 ve 355 Sayılı Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun Hükmünde Kararname”, S.20117, Karar Sayısı: KHK/364.

Gazeteler

- Akşam, (1.04.1940). “Hatay’da Tarihî Eserleri Koruma Cemiyeti”, 6.
- Akşam. (20.10.1945), “Adaları Güzelleştirme Cemiyeti”, 4.
- Akşam. (14.11.1945). “Topkapı Sarayı”, 2.
- Akşam. (29.5.1948). “Topkapı Müzesi’ni Ziyaret Günleri”, 3.
- Cumhuriyet. (23.09.1945). “Ege Bölgesinde Turizm Faaliyeti”, 3.
- Cumhuriyet. (16.05.1960). “Fotoğraf Müsabakası”, 3.
- Cumhuriyet. (22.05.1961). “Beşinci Pamukkale Festivali Başladı”, 1.
- Cumhuriyet. (21.05.1962). “Pamukkale Şenlikleri Geniş İlgi Uyandırdı”, 5.
- Cumhuriyet. (19.08.1951). “Meryem Ana’nın Mezarı Bugün Açılıyor”, 3.
- Daver, Abidin. (2.9.1949). “İstanbul’un Ehemmiyeti”, Cumhuriyet, 1, 3.
- Ulus. (14.11.1945). “Topkapı Sarayı Yeni Baştan Tamir Gördü”, 5.
- Ulus. (24.4.1946). “Türkiye Anıtlarının Korunması ve Onarılmasına Yardım Derneği”, 4.
- Ulus. (8.3.1948). “Pamukkale Günü Gezisi”, 3.
- Ulus. (18.9.1948). “Ege Turizm Cemiyeti Denizli Şubesi”, 3.
- Tanın (18.10.1945). “Adaları Güzelleştirme Cemiyeti’nin Faaliyeti”, 3.
- Türkkan, R. O. (4,05, 1955). “Amerikan Turist Dolarları”, Cumhuriyet, 2.
- Vakit. (13.7.1944). “Ege Bölgesi Turistik Faaliyeti”, 6.
- Vakit. (9.12.1944). “İzmir Turizm Cemiyeti İdare Heyeti Kuruldu”, 4.
- Vakit. (23.4.1945). “Bergama’yı Güzelleştirme Derneği’nin Çalışmaları”, 4.
- Varoğlu, H. (24.11.1958). “Bir Yayın Münasebetile”, Cumhuriyet, 2.

Telif-Tetkik Eserler ve Makaleler

- 1943-1944 Yılları Eski Eserler ve Müzeler Umum Müdürlüğünün Genel Durumu. (1945). Ankara: EEMUM Yayınları.

- Ağaoğlu, S. (1954). “Şehirlerin Üslubu”, TTOK Belleteni, 153, 5.
- Arik, R. O. (1948). “Türkiye ve Anıtları”, TTOK Belleteni, 81-82, 4, 6.
- Arik, R. O. (1951). “Turizm”, TTOK Belleteni, 108, 14.
- Arik, R. O. (1953). *Türk Müzeciliğine Bir Bakış*. İstanbul: MEB EEMUM Yayınları.
- Arik, R. O. (1953). *Turuva Kılavuzu*, Ankara: MEB EEMUM Yayınları.
- Arseven, C. E. (1954). “Söylemek Bile Ayıp”, TTOK Belleteni, 153, 8-9.
- Aslanapa, O. (1955). “Büyük Eserler”, TTOK Belleteni, 163, 12.
- Atabinen, R. S. (1956). “Tarihî Anıtlar ve Müzeler Hakkında”, TTOK Belleteni, 168, 3-4.
- Atay, F. R. (1951). “Bu Şehri”, TTOK Belleteni, 107, 3-6.
- Atay, F. R. (1951). “Tamir”, TTOK Belleteni, 118, 10-11.
- Atay, F. R. (1952). “Çeneye Oturmak”, TTOK Belleteni, 120, 17.
- Atay, F. R. (1954). “Vakit Büsbütün Geçmeden”, TTOK Belleteni, 145, 17-18.
- Atay, F. R. (1955). “İmarcılık”, TTOK Belleteni, 156, 10.
- Atay, F. R. (1960). “Kapımız”, TTOK Belleteni, 221-222, 6-7.
- Ayas, A. N. (1948). *Türkiye Cumhuriyeti Millî Eğitimi: Kuruluşlar ve Tarihçeler*. Ankara: Millî Eğitim Basımevi.
- Balkan, K. (1948). *Ankara Arkeoloji Müzesinde Bulunan Boğazköy Tabletleri*, Ankara: MEB EEMUM Yayınları.
- Banarlı, N. S. (1956). “İstanbul Mucizesi”, TTOK Belleteni, 173, 11-12.
- Baykal, İ. (1953). “Tanzimat Müzesi”, TTOK Belleteni, 132, 9-10.
- Berger, A. (1957). “Tarihî Eserlerin Tamiri”, TTOK Belleteni, 188, 10-11.
- Berk, N. (1955). “George Huisman ile Müzelerimiz Hakkında Bir Konuşma”, TTOK Belleteni, 161, 10.
- Bil, H. (1952). “Yurdun İncisi İstanbul”, TTOK Belleteni, 122, 18.
- Bonatz, P. (1944). “Çanakkale Zafer ve Meçhul Asker Abidesi Proje Müsabakası Münasebetiyle”, *Mimarlık*, 3, 13, 20-23.
- CHP On Beşinci Yıl Kitabı*. (1938). İstanbul: Cumhuriyet Matbaası.
- Çavdar, T. (1983). *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, içinde “Halkevleri”, 4, 878-884, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Çığ, M. ve Kızılyay, H. (1954). *İstanbul Arkeoloji Müzelerinde Bulunan Boğazköy Tabletleri III*, İstanbul: Maarif Vekâleti EEMUM yayınları.
- Çığ, M., Kızılyay H., ve Kraus, F. R. (1952). *Eski Babil Zamanına Ait Nippur Hukuki Vesikalari*, Ankara: MEB EEMUM Yayınları.
- Delibaş, C. R. (1951). “Eşek Üzerinde Seyahat!”, TTOK Belleteni, 107, 15.
- Devres, R. (1959). “Side Kazıları ve Müzesi”, TTOK Belleteni, 205, 10.
- Dişli, G. ve Günel, G. (2020). “Türkiye’de Gayrimenkul Eski Eserler Anıtlar Yüksek Kurulunun Oluşumu, Gelişimi ve Kararlarının Günümüz İlke Kararlarıyla Kıyaslanması”, *Grid Mimarlık, Planlama ve Tasarım Dergisi*, 3, (1), 2-27.
- Dönmez, A. (1952). “Ege Turistik Değerine Kavuşuyor”, TTOK Belleteni, 120, 14-16.
- Dönmez, A. (1956). “Abidelerimiz ve Müzelerimizin Turistik Ehemmiyeti”, TTOK Belleteni, 178, 18-19.
- Durukal, H. S. (31.01.1957). “Bursa İçin Verilen Raporlar”, *Cumhuriyet*, 2.
- Duyuran, R. (1948). *Priene Kılavuzu*, İstanbul: MEB EEMUM Yayınları.
- Duyuran, R. (1950). *Efesos Kılavuzu*, Ankara: MEB EEMUM Yayınları.
- EEMBDKAKÇ / *Eski Eserler ve Müzeler Birinci Danışma Komisyonu Çalışmaları (15.2.1945-23.2.1945)*. (1945). Ankara: EEMUM Yayınları.
- EEMUM Teşkilat / *Eski Eserler ve Müzeler Umum Müdürlüğü Teşkilat, Vazife ve Selâhiyet Kanunları ve Gerekçeleri*. (1955). Ankara: Başvekâlet BYTUM Yayınları.
- Enis, R. (1955). “Rumelihisarı’nın Tamir ve Restorasyonu”, TTOK Belleteni, 162, 14.
- Ergün, S. (1944). “Bergama’ya Sevenler Cemiyeti”, TTOK Belleteni, 37, 30-31.
- Ete, M. (1947). “İstanbul ve Turizm”, TTOK Belleteni, 69, 15-16.
- Evcin, E. (2017). Türkiye Cumhuriyeti’nin Ekonomik ve Sosyal Tarihi Uluslararası Sempozyumu 26-28 Kasım 2015 İzmir, İçinde “Cumhuriyet Tarihinde Turizm Teşkilatlanması ve Türkiye’nin Turistik Tanıtımı”, 2, Ankara: AKDITYK Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Fatih Müzesi*. (1953). İstanbul: MEB EEMUM Topkapı Sarayı Müzesi.
- Felek, B. (1946). “Bursa’da Bir Müşahede”, TTOK Belleteni, 57, 20.
- Fıratlı, N. (1956). “Çanakkale Abidesi”, TTOK Belleteni, 178, 17-18.

- Fıratlı, N. (1957). “Antika Ticareti ve Kaçakçılık Vak’aları”, TTOK Belleteni, 183, 16-17.
- Gabriel, A. (1956). “Büyük İstikbale Namzet Bursa”, TTOK Belleteni, 178, 3-5.
- Gabriel, A. (1960). “Henri Prost ve İstanbul’daki Eseri”, TTOK Belleteni, 227, 11.
- Gerçek, F. (1999). *Türk Müzeciliği*, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Göktulga, F. C. (1955). “İstanbul”, TTOK Belleteni, 162, 5-6.
- Güterbock, H. G. (1946). *Ankara Bedesteninde Bulunan Eti Müzesi Büyük Salonunun Kılavuzu*, Çeviren: Nimet Özgüç, Ankara: MEB Yayınları.
- Halil, A. (1955). “Edirne Müzesini Ziyaret”, TTOK Belleteni, 173, 16-17.
- Hâmi S. (1955). “İtalya’nın Turizmden Kazandığı Gelir”, TTOK Belleteni, 161, 17.
- Hatay Müzesi Kısa Kılavuzu. (1948). Ankara: EEMUM Yayınları.
- Hisar, A. Ş. (1933). “Bizde Müzeciliğin Başlangıçları”, Ülkü Halkevleri Mecmuası, 2, (8), 134-137.
- Hisar, A. Ş. (1933). “Tarihî ve Millî Abidelerimiz”, Ülkü Halkevleri Mecmuası, 1, (6), 472.
- ICOM Türkiye Millî Komitesi Haber Bülteni. (1958). Ankara: ICOM Türkiye Millî Komitesi.
- ICOM Türkiye Millî Komitesi Haber Bülteni. (1960). Ankara: Türkiye Millî Komitesi.
- Konyalı, İ. H. (1956). “Askerî Müze Binasının Yürekler Acısı Durumu”, TTOK Belleteni, 168, 12.
- İstanbul Arkeoloji Müzeleri Resimli Rehber: Sümer, Akat, Asur, Babil, Hitit, Eski Mısır ve Arabistan Eserleri Koleksiyonları. (1955). İstanbul: Maarif Vekâleti EEMUM Yayınları.
- EEKE / İstanbul Eski Eserleri Koruma Encümeninin 1948 Yılı Çalışmaları. (1949). İstanbul: TTOK İstanbul’u Sevenler Grubu.
- Kandemir, F. (1950). “Eski Eserlerimiz Hakkında Prof. Gabriel ile Bir Konuşma”, TTOK Belleteni, 98, 5.
- Kandemir, F. (1952). “Eski Eserlerimizi Nasıl Koruyabiliriz?”, TTOK Belleteni, 5-6.
- Karay, R. H. (1956). “Türk Hamamı”, TTOK Belleteni, 71, 18.
- Koman, M. M. (1960). “Ankara’da Toplanan Milletlerarası Birinci Türk Sanatları Kongresi Münasebetiile”, TTOK Belleteni, 224, 11-12.
- Koman, M. Mes’ud. (1958). “Molla Hüseyin”, TTOK Belleteni, 197, 12.
- Koşay, H. Z. (1958). *Açık Hava Halk Müzeleri ve Türkiye’de Açık Hava Halk Müzesi Kurma İmkânları*. Ankara: Maarif Basımevi.
- Koşay, H. Z., Zarif Orgun, M. E., Bayram, S., Tan, E. (2013). *Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti Çağlarında Türk Kazı Tarihi*. I-II, Ankara: AKDITYK Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Kuntay, M. C. (1951). “Küçük’in Öldürdüğü İstanbul”, TTOK Belleteni, 107, 7.
- L’illustration de L’orient. (1948). “Bursa’da Turizm”, Özel Sayı, 12.
- Leveau, T. (1957). “Henri Prost’un Türkiye’deki Mesaisi”, TTOK Belleteni, 188, 5-6.
- M.R.E. (1951). “Şehrin İmar İşleri”, TTOK Belleteni, 113, 19.
- Madran, E. (1997). “Cumhuriyetin İlk Otuz Yılında (1920-1950) Koruma Alanının Örgütlenmesi-II”, ODTÜ Mimarlık Fakültesi Dergisi, 17, (1-2), 75-97.
- Milletlerarası I. Türk Sanatları Kongresi 19-24 Ekim 1959 Vakıflar Sergisi. (1959). Ankara: Doğu Matbaası.
- Milletlerarası Müzeler Konseyi (ICOM) Türkiye Millî Komitesi Talimatnamesi. (1958). ICOM Türkiye Millî Komitesi Haber Bülteni, Ankara: 1, 9-18.
- Mimarlık. (1947). “Anıtları Koruma Derneği Bir Tebliğ Çıkardı”, 1-2, 30-31.
- Mimarlık. (1948). “Anıtları Koruma Derneği”, 1, 43.
- Naci, E. (1950). “Türk ve İslam Eserleri Müzesi”, TTOK Belleteni, 99, 27.
- Noyan, A. R. (1953). “Eski Eserler Meselesi”, TTOK Belleteni, 141, 18.
- Noyan, A. R. (1955). “Sultan Ahmet Camii ve Etrafının Acıklı Hâli”, TTOK Belleteni, 157, 18.
- Ogan, A. (1943). “Cumhuriyet Devrinde Müzelerimiz”, TTOK Belleteni, 34, 11-13.
- Ogan, A. (1947). “Türk Müzeciliğinin Yüzüncü Yıl Dönümü II”, TTOK Belleteni, 62, 21.
- Ogan, A. (1951). “Tarihî ve Mimari Abidelerimiz ve Restorasyon İşleri”, TTOK Belleteni, 115, 9-10.
- Ogan, A. (1951). *Didim’de Apollon Mâbedi Kılavuzu*, Ankara: MEB EEMUM Yayınları.
- Ogan, A. (1947). “Türk Müzeciliğinin Yüzyüncü Yıl Dönümü II”, TTOK Belleteni, 62, 21.
- Orak, H. (1946). *Türkiye Kılavuzu*, Ankara: İbrahim Horoz Basımevi.
- Önder, M. (1995). *Türkiye Müzeleri*. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Öz, T. (1946). “Topkapı Sarayı Müzesi”, TTOK Belleteni, 59, 17.
- Öz, T. (1959). “Türbeleri Mahvolmaktan Kurtaralım”, TTOK Belleteni, 208-209, 10.
- Özkoçak, V. (1957). “Topkapı Sarayı’nda Yeni Sergiler Açılacak”, TTOK Belleteni, 181, 5.
- Öztoprak, Ö. (1954). “Hatay Arkeoloji Müzesi”, TTOK Belleteni, 152, 10.

- Perese, Ş. (1955). “*Tarih Profesörü Kraemer’in Beyanatu*”, TTOK Belleteni, 162, 10.
Resimli Rehber: İstanbul Arkeoloji Müzeleri Yunan Roma Bizans Heykeltıraşlık ve Mimarlık Eserleri Koleksiyonları. (1953). İstanbul: İstanbul Arkeoloji Müzeleri.
- Seyitoğlu, E. E. (1959). “*Humbarahane ve Humbaracı Ahmet Paşa*”, TTOK Belleteni, 205, 4.
Seyitoğlu, E. E. (1958). “*Antakya’da Şimdiye Kadar Adeta Meçhul Gibi Kalmış Turistik Bir Mevzu*”, TTOK Belleteni, 197, 3-5.
- Siyavuşgil, S. E. (1953). “*Kasabalaşan İstanbul*”, TTOK Belleteni, 135, 18.
Siyavuşgil, S. E. (1954). “*İmar Plânı*”, TTOK Belleteni, 152, 9.
Siyavuşgil, S. E. (1955). “*Modern Müzecilik!*”, TTOK Belleteni, 158, 10-11.
Siyavuşgil, S. E. (1957). “*Marmara Kıyıları*”, TTOK Belleteni, 182, 3.
Siyavuşgil, S. E. (1958). “*Vakıflar İdaresi’nin İşleri*”, TTOK Belleteni, 192, 14.
- Sümer, O. (1959). “*Örnek Şehir Bergama*”, TTOK Belleteni, 210-211, 13.
Şapolyo, E. B. (1936). *Müzeler Tarihi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
Şapolyo, E. B. (1971). *Türkiye Turizm Rehberi ve Anıtlar Tarihi*. İstanbul: Kültür Kitabevi.
- Şehsuvaroğlu, H. Y. (1956). “*Kaybolan Şehir*”, TTOK Belleteni, 168, 5-6.
Şehsuvaroğlu, H. Y. (1957). “*İstanbul’da Yeniden İmar Edilen Semtlerden Tophane*”, TTOK Belleteni, 81, 3-5.
- Tanışık, İ. H. (1945). *İstanbul Çeşmeleri II*, Ankara: MEB Eski Eserler ve Müzeler Umum Müdürlüğü.
Tanrıöver, H. S. (1955). “*Profesör Albert Gabriel’e Ait Bazı Hatıralar*”, TTOK Belleteni, 161, 3-5.
Telvi, B. (1957). “*Rumeli Hisarı Bir Turistik Bölge Hâline Geliyor*”, TTOK Belleteni, 183, 20.
Tollu, C. (1952). “*Bahçe ve Meydan Güzelliği*”, TTOK Belleteni, 122, 12-13.
Tollu, C. (1955). “*Tarih ve Sanat Hazinesi*”, TTOK Belleteni, 167, 8.
Topkapı Sarayı Müzesi. (1958). İstanbul: Topkapı Sarayı Müzesi Yayınları.
- Tör, V. N. (16.09.1940). “*Turizm Bakımından Ege Bölgesi, Harabeler*”, İktisadî Yürüyüş, 19, 5.
“*TTOK 31’inci Mesai Yılı Raporu*”. (1955). İstanbul: Çituri Biraderler Basımevi.
- TTOK Belleteni. (1953). “*Bursa’da Osman ve Orhan Gazi Türbeleri*”, 141, 18.
TTOK Belleteni. (1941). “*İstanbul’u Sevenler Grubu’nun Dâhilî Nizamnamesi*”, 28-192, 16.
TTOK Belleteni. (1944). “*Edirne Eski Eserleri Sevenler Kurumu*”, 36, 19.
TTOK Belleteni. (1945). “*TTOK 1944 Mesai Senesi Raporu*”, 41, 4-10.
TTOK Belleteni. (1945). “*TTOK İdare Heyeti’nin 3 Mart’ta toplanan 1945 Senesi 3 üncü İçtimainın Zaptı*”, 40, 4.
TTOK Belleteni. (1946). “*TTOK 1945 Senesi Raporu*”, 52, 3-7.
TTOK Belleteni. (1946). “*TTOK 1946 Senesi 8 inci İçtimainın Zaptı*”, 55-56, 4-5.
TTOK Belleteni. (1946). “*TTOK 1946 Senesi 9 uncu İçtimainın Zaptı*”, 57, 4.
TTOK Belleteni. (1946). “*TTOK 1946 Yılı 2 inci Birleşim Tutanağı*”, 49-50, 9.
TTOK Belleteni. (1946). “*TTOK 1946 Yılı 4 üncü Birleşim Tutanağı*”, 9.
TTOK Belleteni. (1947). “*TTOK 1946 Yılı Faaliyet Raporu*”, 63-64, 3-8.
TTOK Belleteni. (1947). “*TTOK 1947 Yılı 2’inci İçtimainın Zaptı*”, 62, 6.
TTOK Belleteni. (1948). “*TTOK 1948 yılının 5 ve 6 ncı İçtimainının Zaptı*”, 74, 3.
TTOK Belleteni. (1948). “*TTOK 24 üncü Mesai Senesi Raporu*”, 76, 5-6, 9.
TTOK Belleteni. (1949). “*TTOK 25 inci Mesai Yılı Raporu*”, 87, 3-9.
TTOK Belleteni. (1950). “*İstanbul’un İmar İşleri hakkında Şehircilik Mühassısı M. Henri Prost’un Raporları*”, 103, 12-14.
TTOK Belleteni. (1951). “*Fotoğraf Mühassısımızın Muvaffakiyeti*”, 119, 16.
TTOK Belleteni. (1953). “*Bursa’da Osman ve Orhan Gazi Türbeleri*”, 141, 18.
TTOK Belleteni. (1953). “*Paris’te Türk Sanat Sergisi*”, 132, 15-16.
TTOK Belleteni. (1954). “*Bursa’da İki Mühim Abidenin Tamiri*”, 144, 6.
TTOK Belleteni. (1954). “*Meşhur Arkeolog David Robertson*”. 152, 16.
TTOK Belleteni. (1954). “*Rumelihisarı’nın Tamir ve Restorasyonu*”, 153, 13.
TTOK Belleteni. (1955). “*Aynalı Kavak Kasrı ve Bahçesi*”, 161, 14.
TTOK Belleteni. (1955). “*İstanbul’un İmarı Hakkında Avusturyalı Bir Mimarın Fikri*”, 161, 19.
TTOK Belleteni. (1955). “*Kapalı Çarşı Yangını Hakkında Eski Eserleri Koruma Encümeni’nin Maarif Vekâletine Raporu*”, 157, 14.
TTOK Belleteni. (1955). “*Rumeli Hisarı ve Tarihi Eserlerin Restorasyonu*”, 160, 9.
TTOK Belleteni. (1955). “*Şehsuvar Camii*”, 159, 5.
TTOK Belleteni. (1955). “*Tamiri Kararlaştırılan Cami ve Mescitler*”, 161, 6.
TTOK Belleteni. (1955). “*Tuğlayla Örülen Çeşme*”, 157, 18.

- TTOK Belleteni. (1955). “Türk ve Bizans Yapısı Eserler Tamir Ediliyor”, 165-166, 4.
- TTOK Belleteni. (1956). “Başvekil Adnan Menderes’in İstanbul’un İmarına ve Eski Eserlerine Dair Beyanâtı”, 177, 3-8.
- TTOK Belleteni. (1956). “Eserleri Kaderine Terk Etmişsiniz”, 176, 19.
- TTOK Belleteni. (1956). “Tarihî Eserlerin Onarılması”, 173, 5.
- TTOK Belleteni. (1957). “Prof. Dr. Fahrettin Kerim Gökay’ın İstanbul Radyosu’nda Yeni Yıl Konuşması”, 182, 5-6.
- TTOK Belleteni. (1957). “Süleymaniye Mimari Külliyesi’nin Restorasyonu ve Tamiri”, 189, 6.
- TTOK Belleteni. (1957). “Tarihî Eserlerin Tamiri”, 186-187, 8.
- TTOK Belleteni. (1958). “Konya’da Eski Eserler”, 195, s.13.
- TTOK Belleteni. (1959). “Anadoluhisarı Restore Ediliyor”, 208-209, 11.
- TTOK Belleteni. (1960). “Pamukkale Turistik Tesisleri Açıldı”, 221-222, 16.
- TTOK Belleteni. (1960). “TTOK 3 Ekim Pazartesi Günü Toplanan İdare Heyeti’nin 1960 Yılı 9. İctima Zaptıdır”, 226, 4-5.
- TTOK Belleteni. (1960). “TTOK İdare Heyeti’nin 18 Ağustos Perşembe Günü Toplanan 1960 Yılı 8. İctima Zaptıdır”, 225, 9.
- TTOK Belleteni. (1960). “TTOK İdare Heyeti’nin 4 Ocak Pazartesi Günü Toplanan 1960 Yılı Birinci İctima Zaptıdır”, 217, 19.
- Turizm İstatistikleri 1954-1959. (1960). Ankara: T.C. Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü.
- Türkiye Cumhuriyeti Maarifi (1923-1943). (1944). Ankara: Maarif Vekâleti.
- Türkiye Müzeleri. (2002). Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü.
- Ulunay, R. C. (1954). “Leb-i Deryâ Yalıları”, TTOK Belleteni, 152, 15.
- Uluskan, S. B. (2007). “Atatürk Dönemi’nde İstanbul’un İmarı ve Henri Prost Planının Basındaki Yankıları (1936- 1939)”, Erdem, 16, (48), 09-156.
- UNESCO Türkiye Milli Komisyonu Yönetim Kurulu Raporu (1955-1956). (1956). Ankara: Maarif Basımevi. 92
- UNESCO Türkiye Milli Komisyonu Yönetim Kurulu Raporu (1956-1957). (1957). Ankara: Maarif Vekâleti.
- UNESCO Türkiye Milli Komisyonu Yönetim Kurulu Raporu (1957-1959). (1959). Ankara: Maarif Basımevi.
- Us, A. (1959). “Turistik Bir Âbide”, TTOK Belleteni, 214, 16.
- Us, A. (1959). “Turistik Bir Gezi”, TTOK Belleteni, 211, 16.
- Ülgen, A. S. (1946). “Yurdumuzdaki Anıtların Değeri”, TTOK Belleteni, 57, 16.
- Ülken, H. Z. (1949). “Abidelerimiz”, TTOK Belleteni, 90, 6-7.
- Vâ-Nû. (1955). “Türk Hayatının Müzesi”, TTOK Belleteni, 156, 12.
- Vâ-Nû. (1956). “Millî Eserleri Yalnız Belediyeler Esirgeyemez”, TTOK Belleteni, 177, 17.
- Yalçın, M. A. (1957). “Cami ve Abideler Tamir Ediliyor”, TTOK Belleteni, 190, 9.
- Yurdkoru, S. (1949). “Ege Turizm Cemiyeti 1949 Yılı Faaliyet Raporu”, TTOK Belleteni, 93, 17-20.
- Yurdkoru, S. (1949). “Ege Turizm Cemiyeti”, TTOK Belleteni, 89, 11-12.
- Yücel, H. Â. (1945). “Eski Eserlerimiz ve Müzelerimiz”, Mimarlık, 1, 3-6.

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Tarih Dergisi

Eskisehir Osmangazi University History Journal

e-ISSN: 2687-3842 <https://dergipark.org.tr/pub/esogutd>, 7/1, Mayıs 2024

DOI: 10.47437/esogutd.1451270

Tez Özeti

Sicill-i Ahval Defterlerine Göre Çankırı (Kengiri) Doğumlu Devlet Memurlarının Eğitim Geçmişleri*

Uğur Büyükdikmen**

Emine Gümüşsoy***

Öz

Memurların özlük bilgilerinin tutulduğu sicill-i ahval defterleri, tarih araştırmalarının önemli kaynaklarından. Bu defterler vasıtasıyla Osmanlı bürokrasindeki memurların durumları, meslek öncesi ve mesleki aşamaları takip edilerek, başta eğitim alanında olmak üzere son dönem Osmanlı reformlarının taşradaki yansımalarını incelemek mümkündür. Bu çalışmada ilk olarak sicill-i ahval defterleri ve önemi, Çankırı (Kengiri) Sancağı ve Çankırı’da bulunan eğitim kurumları tanıtılmış sonra Çankırı merkez doğumlu olup sicill-i ahval defterlerinde kayıtlı olan 138 memur ele alınmıştır. Memurların eğitim hayatları; ilköğrenim, orta – yükseköğrenim, medrese eğitimi, okuryazar olduğu diller olarak sınıflandırılmış ve incelenmiştir. Elde edilen verilere göre 19. yüzyılın ortasından 20. yüzyılın başına doğru gelindikçe, ilköğrenimde sıbyan mekteplerinden, ibtidai mekteplerine, orta ve yükseköğrenimde ise medreselerden, rüşdiyelere ve idadilere doğru bir tercih değişiminin yaşandığı, orta ve yüksek eğitim kurumları ile medreselerde yabancı dil eğitimi verilmesine rağmen az sayıda memurun Türkçe dışında bir yabancı dil öğrenebildiği, sancak merkezlerini inceleyen benzer çalışmalardan, Amasya, Antalya, Afyon, Sinop ve Çorum doğumlu memurların sicill-i ahvalleri ile karşılaştırıldığında yabancı dil bilenlerin oranının Çankırı doğumlu memurlarda düşük kaldığı görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Sicill-i Ahval Defterleri, Devlet Memurları, Eğitim Kurumları, Çankırı Sancağı.

* Bu çalışma "Sicil-i Ahval Defterlerine Göre Osmanlı Devleti’nde Çankırı Doğumlu Devlet Memurları (1879-1909)" isimli yüksek lisans tezi kapsamında hazırlanmıştır.

** Yüksek Lisans Öğrencisi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Bölümü, Eskişehir/TÜRKİYE, ugurboyukdikmen@hotmail.com, ORCID: 0009-0006-2380-082X.

*** Prof. Dr., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Tarih Bölümü, Eskişehir/TÜRKİYE, egumussoy@ogu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-1401-8493.

The Educational Life of Civil Officers Born in Çankırı (Kengiri), As Recorded in the Registry Books

Abstract

The registers, in which the personal data of civil servants are kept, are important sources of historical research. Through these registers, it is possible to follow the status of civil servants in the Ottoman bureaucracy, their pre-professional and professional stages, and to examine the reflections of the late Ottoman reforms, especially in the field of education, in the provinces. In this study, firstly, the importance of the registers and their importance, Çankırı (Kengiri) Sanjak and the educational institutions in Çankırı are introduced, and then 138 civil servants who were born in the centre of Çankırı and registered in the registers are discussed. The educational lives of the civil servants were classified and analysed as primary education, secondary and higher education, madrasah education, and the languages they were literate in. According to the data obtained, from the middle of the 19th century to the beginning of the 20th century, there was a change of preference in primary education from sıbyan schools to ibtidai schools, and in secondary and higher education from madrasas to rüşdiyeles and idadis, and although foreign language education was provided in secondary and higher education institutions and madrasas, few civil servants were able to learn a foreign language other than Turkish. Compared to similar studies examining the centres of the sanjak, it was observed that the rate of foreign language speakers in Çankırı remained low when compared to the sicill-i ahval of civil servants born in Amasya, Antalya, Afyon, Sinop and Çorum.

Keywords: Sicill-i Ahval Books, Civil Servants, Educational Institutions, Çankırı Sanjak.

Giriş

1. Sicill-i Ahval Defterleri ve Özellikleri

Memur kelimesi Arapça *emr* kökünden gelir ve tanım olarak *bir iş ile yükümlü olan, görevli* anlamında kullanılmaktadır.¹ Osmanlı Devleti'nde Tanzimat öncesinde memurlar usta – çirak usulü ile yetiştirilmekteydi. Memur adayları ortalama 12 yaşında çirak olarak kalemlere girerler, kalemin ihtiyacına uygun kitabet, inşa ve yazı çeşitlerini öğrenirlerdi. Bu süre zarfında herhangi bir ücret almayan memur adayları 3

¹ İsmet Zeki Eyüboğlu, *Türk Dilinin Etimoloji Sözlüğü*, Sosyal Yayınları, İstanbul 2004, sy. 479.

ila 5 yıllık bu eğitim sürecinin sonunda mülazım memurluğa yükselir ve maaşa bağlanırlardı. Sonrasında ise azim ve kabiliyetlerine göre daha üst kademelere yükselebiliyorlardı.² Tanzimat ile her alanda olduğu gibi memur yetiştirme sisteminde de değişikliğe gidilmiştir. 1840 – 1858 yılları arasında yürürlüğe giren ve özellikle taşra yönetimini yeniden düzenleyen nizamnameler ile tüm memurların görev, sorumluluk ve yetkilerine bir standart getirilmeye çalışılmıştır.³

II. Abdülhamid dönemiyle birlikte memurların kayıtlarının tek bir merkezde toplanması ve gelişim aşamalarının takip edilebilmesi için çalışmalara başlanmıştır. 4 Şubat 1879 (12 Safer 1296) tarihli irade-i seniye ile Dâhiliye Nezareti'ne bağlı *Sicill-i Ahval Komisyonu* kurulmuştur. Komisyonun başına Ahmed Arifi Paşa getirilmiştir.⁴ Osmanlı Devleti'nde bürokrasi içerisinde yer alan memurların görevleri, özel durumları ile memurluk görevleri sürecindeki durumları, genel hal ve hareketleri hakkında kayıtların tutulduğu defterlerin tescil işlemine *Sicill-i Ahval*, bu defterlerin tamamına ise *Sicill-i Umumi Defterleri* adı verilmiştir.⁵

3 Mart 1879 (10 Rebiulevvel 1296) tarihinde çıkartılan *Ahvâl-i Memûrîn Sicili Komisyonu Talimatı* yönetmeliği ile 15 maddede tercüme-i hal varakalarının nasıl doldurulacağı belirtilmiştir. Buna göre her bir memurun adı ve unvanı, baba adı, doğum tarihi ve yeri, okuduğu okullar ve tahsili, diplomasının olup olmadığı, eğitimi aldığı diller, konuşabildiği ve yazabildiği diller, eser ve telifatı, aldığı nişanlar ve cezalar, maaş durumu gibi bilgiler tercüme-i hal varakalarına eklenmiştir.⁶

Sicill-i Ahval ayrıca memurların sicil kayıtlarının tutulduğu daire için de kullanılan bir isimdir. 1879 yılından itibaren memurlardan imzaları karşılığı alınan tercüme-i halleri sıra numarasına göre Sicill-i Umumi Defterlerine kaydedilmiş, sonrasında memurların meslek hayatında yaşanan gelişmeler ve değişmelerde yine bu defterlere işlenmiştir.⁷

² Ali Akyıldız, *Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform (1836- 1856)*, Eren Yayınları, İstanbul 1993, s. 62.

³ Burak Eryiğit ve Cansu Kalafat, “Osmanlı Devleti’nde 1840–1858 Yılları Arasında Taşra Yönetimini Düzenleyen Nizamnameler Üzerine Bir Değerlendirme”, *Strategic Public Management Journal*, 5.10, 2019, sy. 54-62.

⁴ BOA.İ.DH. 780/63473 (H.12/02/1296)

⁵ Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, MEB Yayınları, İstanbul 1993, c.3, sy. 210.

⁶ BOA.Y.E.E 113/15 (H. 10/03/1296)

⁷ Pakalın, *a.g.e.*, sy.210.

201 defterden oluşan sicill-i ahval defterlerinin 18 numaralı defteri mükerrer, 179 ve 190 numaralı defterleri ise boştur. Sicill-i Ahval-i Memurin Komisyonu tarafından özenle hazırlanan sicil defterlerinin her bir sayfasında komisyonun mührü bulunmaktadır. Seri olarak numaralandırılan defterlerde her bir memur için 2 sayfa ayrılmış ve ortalama 490 ila 506 sayfadan oluşturulmuştur.⁸

Süreç içerisinde sicill-i ahval defterleri üzerine özellikle taşrada oluşan eksiklikleri gidermek için 8 Ocak 1888 tarihinde *Me'mûrin-i Mülkiyenin Tercüme-i Hallerinin Suret-i Kayd ve Tahririni ve Teferruatını Mübeyyin Ta'rifname* ve 24 Ocak 1888 tarihinde *Sicill-i Ahvâl Komisyon-ı Umumisi Nizamnamesine Zeyl* yayımlanmıştır. 1909 tarihinde ise Meşrutiyet'in ilanından sonra idari yapılanmada değişimler yaşanmış bunun sonucu olarak 9 Haziran 1914 tarihinde *Sicill-i Ahvâl-i Memurin Nizamnamesi* yürürlüğe girmiştir.⁹

2. Çankırı (Kengırı) Sancağı

Çankırı (Kengırı) Osmanlı Devleti'nin klasik idari yapılanmasında 16. yüzyıldan itibaren sancak statüsünde yer almıştır.¹⁰ Tanzimat döneminde, taşra yönetiminde değişikliğe gidilmiş ve 1864 yılında hazırlanan ve 1867 ve 1871 yıllarında yeniden düzenlenen Vilayet Nizamnamesi'ne göre taşra mahalli yönetimleri vilayet, liva (sancak), kaza, nahiye ve köy olarak hiyerarşik sıraya konulmuştur. Çankırı bu dönemde oluşturulan sancak biriminden biri olarak önce Ankara sonra da Kastamonu vilayetine bağlanmıştır.¹¹

Çankırı Sancağında Merkez, Çerkeş ve Kalecik Kazalarıyla bu kazalara bağlı Koçhisar, Tuht (Yapraklı), Karacaviran, Bayındır, Şabanözü, İnallu ve Ballu, Ovacık nahiyeleri ile 32 mahalle ve 237 köy (karye) bulunmaktadır.¹² 1903 tarihli Kastamonu Vilayet Salnamesi'ne göre Çankırı Sancak merkezinde 2485 hanede 70'i Ermeni,

⁸ Gülden Sarıyıldız, "Sicill-i Ahval Defterleri", *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV İslam Araştırmaları Merkezi, c. 37, 2009, sy. 134 – 136.

⁹ Gülden Sarıyıldız, *Sicill-i Ahval Komisyonunun Kuruluşu ve İşlevi 1879-1909 Hakkında Bilgiler*, Der Yayınları, 2004, sy. 117 – 121.

¹⁰ Musa Çadircı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, TTK Yayınları, Ankara 2013, sy. 32.

¹¹ Sıraç Aktürk, "Tanzimat Sonrası Osmanlı Devleti'nde Kazâ Yönetimi: Çankırı Örneği 1839-1914", *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 25, 2021, sy. 725.

¹² Sıraç Aktürk, *Tanzimat'tan Birinci Dünya Harbi'ne Çankırı Sancağı (1839 – 1914)*, Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmış Doktora Tezi, Çankırı 2020, sy. 29 – 41.

264'ü Rum ve 40042'si Müslüman olan toplam 40376 erkek nüfus yaşamakta, 717 dükkân, irili ufaklı 5 han, 1 bedesten ve 3 fabrika 6 değirmen bulunmaktadır. Ayrıca, 13 medrese, 2 kütüphane, 18 sıbyan mektebi, 1 Rum mektebi, 1 mekteb-i ibtidai, 1 mekteb-i idadi ve 1 inas mektebi bulunmaktadır.¹³

3. Tanzimat Dönemi Osmanlı Eğitim Anlayışı ve Çankırı Sancağındaki Yansımaları

3.1.Sıbyan ve İptidai Mektepleri

Osmanlı Devleti'nde II. Mahmud dönemine kadar eğitim, masrafları vakıflar tarafından karşılanan sıbyan mekteplerinde ve medreselerde ortak bir müfredata bağlı olmaksızın verilirdi.¹⁴ II. Mahmud dönemi ile birlikte eğitim alanında bazı değişiklikler yaşanmış ve 1824 yılında yayımlanan *Ta'lim-i Sıbyan* fermanı ile İstanbul'da sıbyan mektepleri zorunlu hale getirilmeye çalışılmıştır.¹⁵ 1847 yılında yayımlanan *Etfâlin Tâlim ve Tedrîsi ve Terbiyelerinin Ne Vecihle İcrâ Eylemeleri Lâzım Geleceğine Dâir Sıbyân Mekâtibi Hâceleri Efendilere İ'ta Olunacak Tâlimat* adlı 23 bentten oluşan talimatname ile sıbyan mekteplerinde öğrenim süreleri en az 4 ve en fazla 7 yıl olarak belirlenmiş, okutulacak dersler ise, Elifba Cüzü, Amme Cüzü ve diğer Cüzler, Türkçe Ahlâk Risâlesi, Türkçe Tecvit, İlmihal, Türkçe sözlüklerin okutulup yazdırılması ve Güzel Yazı olarak belirtilmiştir.¹⁶ II. Abdulhamid döneminde Osmanlı genelinde sıbyan mektepleri yaygınlaştırılmıştır.¹⁷ Fakat geleneksel eğitim veren sıbyan mektepleri özellikle daha üst eğitim kurumlarına öğrenci yetiştirilmesinde ihtiyaçları karşılamakta yetersiz kalmıştır. Bunun üzerine II. Abdulhamid döneminde modern eğitime ağırlık veren ve sıbyan mekteplerine alternatif olarak tasarlanan ibtidai mektepleri de açılmıştır.¹⁸ Sultan Süleyman Han

¹³ Kastamonu Vilayeti Sâlnâmesi, Kastamonu Vilayet Matbaası, Kastamonu, H. 1321 (M. 1903), sy.351.

¹⁴ Hasan Ali Koçer, *Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi*, M.E.B. Yay., İstanbul 1991, sy.34.

¹⁵ Ertan Gökmen, "Aydın Vilayeti'nde Sıbyan Mekteplerinin İptidâi Mekteplere Dönüştürülmesi", *OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, Der Yayınları, 2004, sy. 117 – 121.

¹⁶ Yahya Akyüz, "İlköğretimin Yenileşme Tarihinde Bir Adım: Nisan 1847 Talimatı", *OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, c. 5, 1994, sy. 1-47.

¹⁷ Gökmen, "a.g.m.", sy. 150 – 155.

¹⁸ Bayram Kodaman, *Abdülhamit Devri Eğitim Sistemi*, (2. Baskı), TTK Yayınları, Ankara, 1991, sy. 57 – 77.

Mektebi, Karataş Mahallesi Mektebi, Saman Pazarı Mektebi, Arslanzâde Mehmet Mektebi, Debbaghâne Mahallesi Ahalisi Mektebi, Fatma Hatun Mektebi, Hasan Efendi Mektebi ve Mustafa Efendi Mektebi Çankırı Sancağı merkezinde bulunan sıbyan mekteplerinden bazılarıdır. Ayrıca Çankırı Sancağı'nda halkın yardımları ile Tevfikiyye, Feyziyye ve Ertuğrul adlarıyla üç ibtidâi mektebi yapılmış, ilerleyen süreçte sancak genelinde 11'i erkek, 5'i kız ve 62'si karma olmak üzere 78 ilk mekteb açılmıştır.¹⁹

3.2. Rüşdiyeler

Rüşdiyeler 1838 yılında *Meslek-i Maarif-i Adli*'nin açılması ile uygulamaya konulmuş ve devlete memur yetiştiren birer meslek okulu olarak tasarlanmıştır.²⁰ 1845 yılında ise Avrupai tarzda ilk, orta ve yükseköğretimden oluşan üç kademeli bir eğitim modelini hazırlamak için harekete geçilmiş, *Muvakkat Meclis-i Maârif*'in raporu doğrultusunda sıbyan mektebinin üzerinde Darülfünun'a öğrenci yetiştiren bir orta öğretim kurumu olarak düzenlenmiştir.²¹ İlk olarak İstanbul'da açılan rüşdiye mektepleri daha sonra taşrada da yaygınlaşmıştır. Çankırı Sancağı genelinde Çankırı, Çerkeş, Karacaviran ve Koçhisar Rüşdiyeleri ile birlikte Çankırı İnas (Kız) Rüşdiye Mektebi'de açılmıştır.²²

3.3. İdadiler

İdadi kelimesi Arapça'da *hazırlamak* anlamına geldiği için çeşitli dönemlerde açılan okullar, hazırlık evrelerini ihtiva ettikleri için *idadi* ismi ile anılırlar da ortaöğretim kurumu olarak kullanılan idadiler 1869 tarihli *Maarif-i Umumiye Nizamnamesi* ile düzenlenmiştir. Rüşdiye mektepleri sayılarının artmasına rağmen yükseköğretime öğrenci hazırlamakta yetersiz kalmış ve bu açığı gidermek için Galatasaray Sultanisi örnek alınarak 1000 haneden fazla nüfusu olan, eğitime uygun bölgelerde idadilerin açılması ve bu okullarda Türkçe Kitâbet ve İnşâ, Fransızca, Kavânin-i Osmaniye, Mantık, İlm-i Servet-i Milel, Coğrafya, Târih-i Umûmî, İlm-i Mevâlid, Cebir, Hesap ve Defter Tutma, Hendese ve İlm-i Mesâha, Hikmet-i Tabiiye,

¹⁹ Aktürk, *a.g.t.*, sy. 79- 80.

²⁰ Kodaman, *a.g.e.*, sy. 92.

²¹ Cemil Öztürk, "Rüşdiye", *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV İslam Araştırmaları Merkezi, c. 35, 2008, sy. 301.

²² Aktürk, *a.g.t.*, sy. 146 – 158.

kimya ve resim gibi derslerin okutulması kararlaştırılmıştır.²³ Ülkenin birçok yerinde sivil idadiler açılırken, Çankırı’da da 1886 yılında Ertuğrul Mülki İdadisi’nin (sivil idadi) temelleri atılmış, yapımı geç tamamlanan idadi 1891 yılında eğitim – öğretim hayatına başlamıştır. Bu mektepte yıllık ortalama 70 ila 100 öğrenci eğitim görmüştür.²⁴

3.4. Medreseler

Medrese sözcüğü “ders” sözcüğünden türemiştir ve “dini eğitim verilen yer” anlamında kullanılmaktadır.²⁵ Osmanlı Devleti’nde ilk medrese Orhan Gazi döneminde İznik’te açılmış ilerleyen süreçte de sayıları hızla artmıştır.²⁶ Kendi içerisinde hiyerarşik bir düzeni olan medreselerin ihtiyaçları vakıflar tarafından karşılanmış ve Fıkıh, Akaid, Usul-i Hadis, Hadis, Tefsir gibi dini ağırlıklı dersler öğretilmiştir.²⁷ Çankırı Sancağı da medrese eğitimi konusunda oldukça zengin bir bölgedir. Kaza ve nahiyelerde çok sayıda medresede eğitim verildiği bilinmektedir.²⁸

4. Çankırı Doğumlu Memurlar ve Eğitim Geçmişleri

Bu çalışma için doğum yeri Çankırı (Kengiri) Sancağı merkez kazası sınırlarındaki Koçhisar, Tuht ve Şabanözü nahiyeleri ile bağlı karyelerde olan ve sicilli ahval defterlerine kayıtlı 138 memur incelenerek; isimleri, ilköğrenimleri, orta ve yükseköğrenimleri, medrese eğitimleri ile okur- yazar olduğu diller tablo halinde (Tablo 1) gösterilmiştir. Memurlar doğum tarihlerine göre sıralanmıştır. Memurların tamamı Müslüman ve erkektir.

Tablo 1: Çankırı doğumlu memurların eğitimleri ve bildiği diller;

Memurun Adı	İlk Öğrenim	Orta ve Yüksek Öğrenim	Medrese Eğitimi	Bildiği Diller
-------------	-------------	------------------------	-----------------	----------------

²³ Kodaman, *a.g.e.*, sy. 114 – 115.

²⁴ Aktürk, *a.g.t.*, sy. 162 – 215.

²⁵ Ferit Develioğlu, *Osmanlıca – Türkçe Ansiklopedik Lügat*, 34. Baskı, Aydın Kitapevi Yayınları, Ankara 2020, sy. 693.

²⁶ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlimiye Teşkilatı*, 5. Baskı, TTK yayınları, Ankara 2022, sy. 3.

²⁷ Uzunçarşılı, *a.g.e.*, sy. 17-28.

²⁸ Aktürk, *a.g.t.*, sy. 82 – 115.

Mehmed Derviş Efendi²⁹	Korgun Sıbyan Mektebi	-	Murad Monla Dergâhı Şinevi Şerif'den İcazet	Türkçe
Mustafa Efendi³⁰	Sıbyan Mektebi	-	-	Türkçe
Necib Ağa³¹	Sıbyan Mektebi	-	-	Türkçe
Abdullah Şükrü Efendi³²	Sıbyan Mektebi Muallim-i Mahsus	-	-	Türkçe
Mustafa Asım Efendi³³	Muallim-i Mahsus	-	Beybazarı Medresesi	Türkçe
Hüseyin Şükrü Efendi³⁴	Sıbyan Mektebi	Bayezid Mekteb-i Rüşdiyesi	-	Türkçe
Ali Rıza Efendi³⁵	-	Atik Mülkiye Mektebi	Medrese	Türkçe
İsmail Hakkı Efendi³⁶	Sıbyan Mektebi	-	Medrese	Türkçe
Mustafa Feyzi Efendi³⁷	-	-	Kastamonu Medresesi	Türkçe

²⁹ BOA.DH.SAİD.d. 22/439.

³⁰ BOA.DH.SAİD.d. 27/491.

³¹ BOA.DH.SAİD.d. 23/483.

³² BOA.DH.SAİD.d. 6/207.

³³ BOA.DH.SAİD.d. 130/473.

³⁴ BOA.DH.SAİD.d. 4/238.

³⁵ BOA.DH.SAİD.d. 1/902.

³⁶ BOA.DH.SAİD.d. 15/307.

³⁷ BOA.DH.SAİD.d. 15/247.

Ali Efendi³⁸	Sıbyan Mektebi	-	Medrese	Türkçe
Mustafa Rüşdü Efendi³⁹	Sıbyan Mektebi	-	Medrese	Türkçe
Ali Efendi⁴⁰	Sıbyan Mektebi	-	Medrese	Türkçe
Ahmed Fahredden Efendi⁴¹	Sıbyan Mektebi Muallim-i Mahsus	-	Medrese	Türkçe
Ali Rıza Efendi⁴²	Sıbyan Mektebi Muallim-i Mahsus	-	-	Türkçe
Ali Efendi⁴³	Sıbyan Mektebi	-	Dersaadet Medresesi	Türkçe
Osman Nuri Efendi⁴⁴	Sıbyan Mektebi	-	-	Türkçe
Ahmed Rifat Efendi⁴⁵	Mekteb-i Hususi	-	-	Türkçe
İsmail Hakkı Efendi⁴⁶	Sıbyan Mektebi Muallim-i Mahsus	Bayezid Mekteb-i Rüşdiyesi	-	Türkçe

³⁸ BOA.DH.SAİD.d. 35/149.

³⁹ BOA.DH.SAİD.d. 101/139.

⁴⁰ BOA.DH.SAİD.d. 18/121.

⁴¹ BOA.DH.SAİD.d. 76/147.

⁴² BOA.DH.SAİD.d. 62/313.

⁴³ BOA.DH.SAİD.d. 19/183.

⁴⁴ BOA.DH.SAİD.d. 13/259.

⁴⁵ BOA.DH.SAİD.d. 25/313.

⁴⁶ BOA.DH.SAİD.d. 80/355.

İbrahim Ağa⁴⁷	Sıbyan Mektebi	-	-	-
Mehmet Remzi Efendi⁴⁸	Sıbyan Mektebi	-	Medrese	Türkçe
Ali Rıza Efendi⁴⁹	Sıbyan Mektebi	-	-	Türkçe
Mehmed Nuri Efendi⁵⁰	Sıbyan Mektebi	-	-	Türkçe
Mustafa Efendi⁵¹	Sıbyan Mektebi	-	Medrese Terk	Türkçe
Mehmed Tevfik Efendi⁵²	Sıbyan Mektebi Muallim-i Mahsus	-	-	Türkçe
Ali Rıza Efendi⁵³	Sıbyan Mektebi	-	-	Türkçe
Ahmed Beğ⁵⁴	Sıbyan Mektebi Muallim-i Mahsus	-	-	Türkçe
Hacı Ahmed Efendi⁵⁵	Sıbyan Mektebi	-	Medrese	Türkçe Arapça
Mehmed Emin Efendi⁵⁶	Sıbyan Mektebi	-	Ahmediye Medresesi	Türkçe

⁴⁷ BOA.DH.SAİD.d. 15/129.

⁴⁸ BOA.DH.SAİD.d. 36/377.

⁴⁹ BOA.DH.SAİD.d. 35/189.

⁵⁰ BOA.DH.SAİD.d. 36/457.

⁵¹ BOA.DH.SAİD.d. 132/395.

⁵² BOA.DH.SAİD.d. 111/465.

⁵³ BOA.DH.SAİD.d. 35/245.

⁵⁴ BOA.DH.SAİD.d. 8/337.

⁵⁵ BOA.DH.SAİD.d. 93/435.

⁵⁶ BOA.DH.SAİD.d. 82/71.

Mehmed Fadıl Efendi⁵⁷	Sıbyan Mektebi	-	-	Türkçe
Abdulhalim Efendi⁵⁸	Sıbyan Mektebi	-	-	Türkçe
Hasan Raşid Efendi⁵⁹	Sıbyan Mektebi	-	Medrese	Türkçe
Mehmed Ali Efendi⁶⁰	Mahalle Mekteb-i İbtidaisi	-	-	Türkçe
İsmail Rahmi Efendi⁶¹	Kastamonu Mekteb-i İbtidaisi	-	Mehmed Paşa Medresesi	Türkçe Arapça
Hasan Faik Efendi⁶²	Sıbyan Mektebi	Mekteb-i Rüşdiye	-	Türkçe
Mehmed Rıza Efendi⁶³	Mekteb-i İbtidai	Mekteb-i Rüşdiye	-	Türkçe
Mustafa Nazmi Efendi⁶⁴	Sıbyan Mektebi	Mekteb-i Rüşdiye	-	Türkçe
Osman Necib Efendi⁶⁵	Sıbyan Mektebi	-	-	Türkçe
Ahmed Hilmi Efendi⁶⁶	Sıbyan Mektebi	-	Dersaadet Tetimme Medreseleri	Türkçe

⁵⁷ BOA.DH.SAİD.d. 6/507.

⁵⁸ BOA.DH.SAİD.d. 8/695.

⁵⁹ BOA.DH.SAİD.d. 39/255.

⁶⁰ BOA.DH.SAİD.d. 126/185.

⁶¹ BOA.DH.SAİD.d. 76/461.

⁶² BOA.DH.SAİD.d. 13/463.

⁶³ BOA.DH.SAİD.d. 173/401.

⁶⁴ BOA.DH.SAİD.d. 64/333.

⁶⁵ BOA.DH.SAİD.d. 98/161.

⁶⁶ BOA.DH.SAİD.d. 26/443.

İbrahim Rakım Efendi⁶⁷	Mekteb-i İbtidai	Mekteb-i Rüşdiye Darülmuallim	-	Türkçe
Ahmed Efendi⁶⁸	Sıbyan Mektebi	-	Kavaklı Çeşme Medresesi	Türkçe Arapça
Osman Efendi⁶⁹	Sıbyan Mektebi	-	Medrese	Türkçe
Mustafa Tevfik Efendi⁷⁰	Sıbyan Mektebi	-	Medrese	Türkçe
Ömer Nihad Saadettin Efendi⁷¹	Sıbyan Mektebi	Mekteb-i Rüşdiye	-	Türkçe
Hasan Tayyib Efendi⁷²	Sıbyan Mektebi	Mekteb-i Rüşdiye	-	-
Mehmed Rıza Efendi⁷³	Sıbyan Mektebi	Mekteb-i Rüşdiye	-	Türkçe
Ahmed Raşid Efendi⁷⁴	Sıbyan Mektebi	-	Medrese	Türkçe
Mustafa Remzi Efendi⁷⁵	Sıbyan Mektebi	Mekteb-i Rüşdiye Askeri Mekteb-i İdadi Terk		Türkçe

⁶⁷ BOA.DH.SAİD.d. 37/471.

⁶⁸ BOA.DH.SAİD.d. 55/297.

⁶⁹ BOA.DH.SAİD.d. 19/161.

⁷⁰ BOA.DH.SAİD.d. 40/437.

⁷¹ BOA.DH.SAİD.d. 30/339.

⁷² BOA.DH.SAİD.d. 14/281.

⁷³ BOA.DH.SAİD.d. 15/407.

⁷⁴ BOA.DH.SAİD.d. 36/63.

⁷⁵ BOA.DH.SAİD.d. 91/337.

Ahmed Raşid Efendi⁷⁶	Sıbyan Mektebi	Mekteb-i Rüşdiye	-	Türkçe
Osman Şevket Efendi⁷⁷	Sıbyan Mektebi	-	Medrese	Türkçe
Ahmed Rüşdü Efendi⁷⁸	Sıbyan Mektebi	-	Nusret Paşa Medresesi	Türkçe
Ahmed Mecbur Efendi⁷⁹	Sıbyan Mektebi	Mekteb-i Rüşdiye	-	Türkçe
Mehmed Refik Efendi⁸⁰	Sıbyan Mektebi	-	Medrese	Türkçe
Ali Rıza Efendi⁸¹	Sıbyan Mektebi	Kengırı Mekteb- i Rüşdiyesi	-	Türkçe
Mustafa Efendi⁸²	Sıbyan Mektebi	Kengırı Mekteb- i Rüşdiyesi	-	Türkçe
İsmail Hakkı Efendi⁸³	Sıbyan Mektebi	Kengırı Mekteb- i Rüşdiyesi	-	Türkçe
Mehmed Fahri Efendi⁸⁴	Sıbyan Mektebi	Mekteb-i Rüşdiye	-	Türkçe
Mehmed Raşid Efendi⁸⁵	Sıbyan Mektebi	-	-	Türkçe
Ali Hikmed Efendi⁸⁶	Sıbyan Mektebi	Mekteb-i Rüşdiye	-	Türkçe

⁷⁶ BOA.DH.SAİD.d. 32/429.

⁷⁷ BOA.DH.SAİD.d. 129/375.

⁷⁸ BOA.DH.SAİD.d. 97/229.

⁷⁹ BOA.DH.SAİD.d. 139/375.

⁸⁰ BOA.DH.SAİD.d. 146/133.

⁸¹ BOA.DH.SAİD.d. 39/59.

⁸² BOA.DH.SAİD.d. 39/293.

⁸³ BOA.DH.SAİD.d. 40/93.

⁸⁴ BOA.DH.SAİD.d. 167/9.

⁸⁵ BOA.DH.SAİD.d. 17/487.

⁸⁶ BOA.DH.SAİD.d. 179/239.

Osman Nuri Efendi ⁸⁷	Sıbyan Mektebi	Kengırı Mekteb-i Rüşdiyyesi	-	Türkçe
Osman Talat Efendi ⁸⁸	-	Rüşdiyye	Hacı Said Medresesi	Türkçe
Mehmet Şakir Efendi ⁸⁹	Sıbyan Mektebi	Aksaray Valide Sultan Mekteb-i Rüşdiyyesi	-	Türkçe
Hasan Tahsin Efendi ⁹⁰	Sıbyan Mektebi	Kengırı Mekteb-i Rüşdiyyesi	-	Türkçe
İbrahim Edhem Efendi ⁹¹	Sıbyan Mektebi	Mekteb-i Rüşdiyye	-	Türkçe
Mehmed Emin Efendi ⁹²	Mahalle Mekteb-i İbtidaisi	Mahalle Mekteb-i Rüşdiyyesi Bursa Mekteb-i İdadisi Mekteb-i Harbiye-i Şahane	-	Türkçe
Mehmed Şakir Efendi ⁹³	Kengırı Sıbyan Mektebi	-	Medrese	Türkçe
Bekir Neşri Efendi ⁹⁴	Sıbyan Mektebi	Mekteb-i Rüşdiyye	-	Türkçe

⁸⁷ BOA.DH.SAİD.d. 179/249.

⁸⁸ BOA.DH.SAİD.d. 25/47.

⁸⁹ BOA.DH.SAİD.d. 29/429.

⁹⁰ BOA.DH.SAİD.d. 97/187.

⁹¹ BOA.DH.SAİD.d. 35/171.

⁹² BOA.DH.SAİD.d. 147/67.

⁹³ BOA.DH.SAİD.d. 88/39.

⁹⁴ BOA.DH.SAİD.d. 14/395.

Ali Mehdi Efendi ⁹⁵	Sıbyan Mektebi	-	Medrese	Türkçe
Mehmed Şükrü Efendi ⁹⁶	Sıbyan Mektebi	Kengırı Mekteb-i Rüşdiyyesi	-	Türkçe
Mehmed Arifi Efendi ⁹⁷	Sıbyan Mektebi	Mekteb-i Rüşdiye Terk	-	Türkçe
Osman Edib Efendi ⁹⁸	Sıbyan Mektebi	Kengırı Mekteb-i Rüşdiyyesi	-	Türkçe
Ahmed Esad Efendi ⁹⁹	Sıbyan Mektebi	Ayaş Mekteb-i Rüşdiyyesi Terk	-	Türkçe
İsmail Hakkı Efendi ¹⁰⁰	Sıbyan Mektebi	-	Medrese	Türkçe
Bekir Sadık Efendi ¹⁰¹	Karacalar Sıbyan Mektebi	Üsküdar Rüşdiyyesi Darülmuallimin-i Rüşdiye	-	Türkçe Arapça Farsça
Mehmed Faik Efendi ¹⁰²	Sıbyan Mektebi	Mekteb-i Rüşdiye	-	Türkçe
Mehmed Sabri Efendi ¹⁰³	Mekteb-i İbtidai	Mekteb-i Rüşdiye	-	Türkçe
İsmail Efendi ¹⁰⁴	Sıbyan Mektebi	-	Samanpazarı Medresesi	Türkçe

⁹⁵ BOA.DH.SAİD.d. 20/55.

⁹⁶ BOA.DH.SAİD.d. 94/231.

⁹⁷ BOA.DH.SAİD.d. 64/21.

⁹⁸ BOA.DH.SAİD.d. 137/187.

⁹⁹ BOA.DH.SAİD.d. 7/729.

¹⁰⁰ BOA.DH.SAİD.d. 40/255.

¹⁰¹ BOA.DH.SAİD.d. 133/257.

¹⁰² BOA.DH.SAİD.d. 102/323.

¹⁰³ BOA.DH.SAİD.d. 171/161.

¹⁰⁴ BOA.DH.SAİD.d. 91/177.

Mehmed Rifat Efendi¹⁰⁵	Sıbyan Mektebi	Daver Paşa Mekteb-i Rüşdiyyesi	-	Türkçe
Hüseyin Hüsnü Efendi¹⁰⁶	Sıbyan Mektebi	Mekteb-i Rüşdiye	-	Türkçe
Hüseyin Mahir Efendi¹⁰⁷	Kengırı Sıbyan Mektebi	Kengırı Mekteb-i Rüşdiyyesi	-	Türkçe
Abdullah Zihni Efendi¹⁰⁸	Kengırı Sıbyan Mektebi	Kengırı Mekteb-i Rüşdiyyesi	-	Türkçe
Salih Ağa¹⁰⁹	-	-	-	Okur – Yazar Değil
Hasan Hüsnü Efendi¹¹⁰	Sıbyan Mektebi	-	-	Türkçe
Mustafa Sabri Efendi¹¹¹	Sıbyan Mektebi	Mekteb-i Rüşdiye	-	Türkçe
Mustafa Fehmi Efendi¹¹²	Sıbyan Mektebi	Mekteb-i Rüşdiye	Medrese	Türkçe
Ali Ağa¹¹³	-	-	-	Okur – Yazar Değil
Ahmed Mahfi Efendi¹¹⁴	Sıbyan Mektebi	Kengırı Mekteb-i Rüşdiyyesi	Medrese	Türkçe

¹⁰⁵ BOA.DH.SAİD.d. 33/189.

¹⁰⁶ BOA.DH.SAİD.d. 16/5.

¹⁰⁷ BOA.DH.SAİD.d. 156/399.

¹⁰⁸ BOA.DH.SAİD.d. 130/59.

¹⁰⁹ BOA.DH.SAİD.d. 194/345.

¹¹⁰ BOA.DH.SAİD.d. 133/17.

¹¹¹ BOA.DH.SAİD.d. 56/433.

¹¹² BOA.DH.SAİD.d. 126/81.

¹¹³ BOA.DH.SAİD.d. 199/95.

¹¹⁴ BOA.DH.SAİD.d. 98/243.

Ali Fahri Efendi ¹¹⁵	Sıbyan Mektebi	Şumnu Mekteb-i Rüşdiyyesi	-	Türkçe Bulgarca Fransızca
Ahmed Mecefi Efendi ¹¹⁶	Sıbyan Mektebi	Mekteb-i Rüşdiye Terk	-	Türkçe
Mustafa Fikri Efendi ¹¹⁷	-	Kengırı Mekteb-i Rüşdiyyesi	-	Türkçe
Osman Necati Efendi ¹¹⁸	Sıbyan Mektebi	Mekteb-i Rüşdiye Terk	-	Türkçe
Hasan Sabri Efendi ¹¹⁹	Kengırı Sıbyan Mektebi	Kengırı Mekteb-i Rüşdiyyesi	-	Türkçe Farsça'ya Aşına
Mehmed Efendi ¹²⁰	Kengırı Sıbyan Mektebi	Kengırı Mekteb-i Rüşdiyyesi	Medrese	Türkçe
Ahmed Neşat Efendi ¹²¹	Kengırı Sıbyan Mektebi	Kengırı Mekteb-i Rüşdiyyesi	-	Türkçe
Hasan Sabri Efendi ¹²²	Sıbyan Mektebi	Mekteb-i Rüşdiye	-	Türkçe Fransızca
Mustafa Ağa ¹²³	Mahalle Mekteb-i İbtidaisi	-	-	-

¹¹⁵ BOA.DH.SAİD.d. 86/331.

¹¹⁶ BOA.DH.SAİD.d. 106/95.

¹¹⁷ BOA.DH.SAİD.d. 152/281.

¹¹⁸ BOA.DH.SAİD.d. 84/83.

¹¹⁹ BOA.DH.SAİD.d. 109/493.

¹²⁰ BOA.DH.SAİD.d. 172/95.

¹²¹ BOA.DH.SAİD.d. 179/299.

¹²² BOA.DH.SAİD.d. 32/153.

¹²³ BOA.DH.SAİD.d. 187/5.

Ali Rıza Efendi ¹²⁴	Kengırı Sıbyan Mektebi	Kengırı Mekteb-i Rüşdiyesi	-	Türkçe
Ali Efendi ¹²⁵	Kasımpaşa Sıbyan Mektebi	-	-	Türkçe
Hüseyin Avni Efendi ¹²⁶	Kengırı Sıbyan Mektebi	Kengırı Mekteb-i Rüşdiyesi	-	Türkçe
Yusuf Ziya Efendi ¹²⁷	Kengırı Mekteb-i İbtidai Muallim-i Mahsus	-	-	Türkçe
Emin Efendi ¹²⁸	-	Darüşşafaka İkmal-i Tahsil	-	Türkçe Arapça, Farsça ve Fransızca'ya Aşına
Bekir Sıdkı Efendi ¹²⁹	Kengırı Sıbyan Mektebi Muallim-i Mahsus	Kengırı Mekteb-i Rüşdiyesi	-	Türkçe Arapça'ya Aşına

¹²⁴ BOA.DH.SAİD.d. 128/187.

¹²⁵ BOA.DH.SAİD.d. 143/321.

¹²⁶ BOA.DH.SAİD.d. 169/187.

¹²⁷ BOA.DH.SAİD.d. 151/61.

¹²⁸ BOA.DH.SAİD.d. 173/147.

¹²⁹ BOA.DH.SAİD.d. 112/273.

Mustafa Sabri Efendi ¹³⁰	Kengırı Sıbyan Mektebi	Kengırı Mekteb-i Rüşdiyyesi	-	Türkçe
Mehmed Emin Efendi ¹³¹	Kengırı Sıbyan Mektebi	Kengırı Mekteb-i Rüşdiyyesi	-	Türkçe
Hüseyin Avni Efendi ¹³²	Kengırı Mekteb-i İbtidai	Kengırı Mekteb-i Rüşdiyyesi	-	Türkçe
Mustafa Fazullah Efendi ¹³³	Kengırı Sıbyan Mektebi	Kengırı Mekteb-i Rüşdiyyesi Bolu Mekteb-i İdadisi	-	Türkçe
Hüseyin Efendi ¹³⁴	Kengırı Sıbyan Mektebi	Kengırı Mekteb-i Rüşdiyyesi	-	Türkçe
Ahmed Münib Efendi ¹³⁵	Kengırı Sıbyan Mektebi	Kengırı Mekteb-i Rüşdiyyesi	-	Türkçe
Ahmed Hilmi Efendi ¹³⁶	Kengırı Sıbyan Mektebi	Kengırı Mekteb-i Rüşdiyyesi	-	Türkçe Fansızca'ya Aşına
Mehmed Lütfi Efendi ¹³⁷	İskilip Mekteb-i İbtidaisi	İskilip Mekteb-i Rüşdiyyesi	-	-

¹³⁰ BOA.DH.SAİD.d. 114/367.

¹³¹ BOA.DH.SAİD.d. 86/49.

¹³² BOA.DH.SAİD.d. 178/41.

¹³³ BOA.DH.SAİD.d. 127/215.

¹³⁴ BOA.DH.SAİD.d. 79/429.

¹³⁵ BOA.DH.SAİD.d. 132/163.

¹³⁶ BOA.DH.SAİD.d. 117/293.

¹³⁷ BOA.DH.SAİD.d. 178/19.

Mehmed Efendi ¹³⁸	Kengırı Sıbyan Mektebi	Kengırı Mekteb-i Rüşdiyesi	-	-
Mehmed Said Efendi ¹³⁹	Kengırı Sıbyan Mektebi	Kengırı Mekteb-i Rüşdiyesi	-	Türkçe
Ali Rıza Efendi ¹⁴⁰	Kengırı Sıbyan Mektebi	Kengırı Mekteb-i Rüşdiyesi Darüşşafaka	-	Türkçe Fransızca
Mehmed Hayri Efendi ¹⁴¹	Sıbyan Mektebi	-	-	Türkçe
Abdulrahman Hilmi Efendi ¹⁴²	Sıbyan Mektebi	-	İmaret Medresesi	Türkçe
Mehmet Kadri Efendi ¹⁴³	Mekteb-i İbtidai	-	-	-
Ömer Fahri Efendi ¹⁴⁴	Ayasofya Sıbyan Mektebi	Rüşdiyesi	-	Türkçe Arapça, Farsça ve Fransızca'ya Aşına
Hasan Ağa ¹⁴⁵	-	-	-	Okur – Yazar Değil
İsmail Rahmi Efendi ¹⁴⁶	Sıbyan Mektebi	-	İmaret Medresesi	Türkçe Arapça ve

¹³⁸ BOA.DH.SAİD.d. 188/42.

¹³⁹ BOA.DH.SAİD.d. 109/1.

¹⁴⁰ BOA.DH.SAİD.d. 128/419.

¹⁴¹ BOA.DH.SAİD.d. 159/361.

¹⁴² BOA.DH.SAİD.d. 181/263.

¹⁴³ BOA.DH.SAİD.d. 193/105.

¹⁴⁴ BOA.DH.SAİD.d. 170/357.

¹⁴⁵ BOA.DH.SAİD.d. 194/305.

¹⁴⁶ BOA.DH.SAİD.d. 151/237.

				Farsça'ya Aşına
Osman Efendi¹⁴⁷	Mekteb-i İbtidai	Mekteb-i Rüşdiye	-	Türkçe
Osman Nuri Efendi¹⁴⁸	Sıbyan Mektebi	Üsküdar Mülki Rüşdiyesi Şam Askeri Rüşdiyesi	-	Türkçe ve Arapça
Mehmed Adil Efendi¹⁴⁹	Kengırı Sıbyan Mektebi	-	Medrese	Türkçe
Ahmed Rifat Efendi¹⁵⁰	Kengırı Sıbyan Mektebi	Kengırı Mekteb- i İdadisi Terk	Medrese	-
Ahmed Rifat Efendi¹⁵¹	Tevfikiye Mekteb-i İbtidaisi	Mekteb-i İdadiy-i Mülkiye	-	-
Edhem Efendi¹⁵²	Mekteb-i İbtidai	-	-	-
Mehmed Şevket Efendi¹⁵³	Kengırı Mekteb-i İbtidaisi	Beşiktaş Mekteb-i Hamidiye	-	Türkçe
Mehmed Hayri Efendi¹⁵⁴	Kengırı Mekteb-i İbtidaisi	Kengırı Mekteb- i İdadiy-i Mülkiyesi	-	Türkçe Fransızca'ya Aşına

¹⁴⁷ BOA.DH.SAİD.d. 171/207.

¹⁴⁸ BOA.DH.SAİD.d. 188/74.

¹⁴⁹ BOA.DH.SAİD.d. 168/181.

¹⁵⁰ BOA.DH.SAİD.d. 170/73.

¹⁵¹ BOA.DH.SAİD.d. 152/431.

¹⁵² BOA.DH.SAİD.d. 193/45.

¹⁵³ BOA.DH.SAİD.d. 135/391.

¹⁵⁴ BOA.DH.SAİD.d. 141/167.

Mehmed Ağa¹⁵⁵	-	-	-	Okur – Yazar Değil
İsmail Hakkı Efendi¹⁵⁶	Tevfikiye Mekteb-i İbtidaisi	İdadiy-i Mülkiye Darülfünun-ı Osmani Hukuk Zabit Mektebi Darümuallimin	-	-
Emrullah Efendi¹⁵⁷	Sıbyan Mektebi	Darüşşafaka	-	Türkçe ve Fransızca
Ahmed Efendi¹⁵⁸	Kengırı Mekteb-i İbtidaisi	-	-	Türkçe
Ali Vehbi Efendi¹⁵⁹	Sıbyan Mektebi	Kengırı Mekteb- i İdadiy-i Mülkiye	-	Türkçe
Mustafa Asım Efendi¹⁶⁰	Sıbyan Mektebi	Kengırı Mekteb- i İdadiy-i Mülkiye Terk	-	Türkçe
Ahmed Fehmi Efendi¹⁶¹	Kengırı Sıbyan Mektebi	Kengırı Mekteb- i İdadisi	-	-
Mehmet Zeki Efendi¹⁶²	Sıbyan Mektebi	Çorum Mekteb-i Rüşdiyesi	-	Türkçe

¹⁵⁵ BOA.DH.SAİD.d. 196/387.

¹⁵⁶ BOA.DH.SAİD.d. 183/191.

¹⁵⁷ BOA.DH.SAİD.d. 182/190.

¹⁵⁸ BOA.DH.SAİD.d. 147/185.

¹⁵⁹ BOA.DH.SAİD.d. 144/457.

¹⁶⁰ BOA.DH.SAİD.d. 158/421.

¹⁶¹ BOA.DH.SAİD.d. 156/333.

¹⁶² BOA.DH.SAİD.d. 162/221.

Ahmed Fehmi Efendi ¹⁶³	Sıbyan Mektebi	Kengırı Mekteb-i İdadiy-i Mülkiye	-	-
Ahmed Akif Efendi ¹⁶⁴	Kengırı Mekteb-i İbtidaisi	Kengırı Mekteb-i Rüşdiyesi	-	Türkçe
Abdulhalim Efendi ¹⁶⁵	Sıbyan Mektebi	Kengırı Mekteb-i İdadiy-i Mülkiye Sivas Mekteb-i İdadiy-i Mülkiye Terk	-	-
İbrahim Hakkı Efendi ¹⁶⁶	Sıbyan Mektebi	Üsküdar Merkez Rüşdiyesi	-	Türkçe ve Fransızca

Tablo 1’de elde edilen verilere göre 138 memurdan 108’i sıbyan, 19’u ibtidai mekteplerinde ilköğrenimlerini görmüştür. 1 memur özel okulda (mekteb-i hususi), 1 memur da özel öğretiliminde (muallim-i mahsus) öğrenim görmüştür. 4 memur hiç okula gitmemiştir ve okuryazar değildir. 5 memurun ilköğrenimi hakkında bilgi verilmemiştir. Orta ve yükseköğrenimde ise 67 memur rüşdiye mekteplerinde, 15 memur idadi ve dengi mekteplerde, 2 memur darülmualim mekteplerinde, 1 memur Mekteb-i Harbiye-i Şahane’de, 1 memur ise Darülfünun Hukuk-ı Osmani’de öğrenim görmüştür. 1 memur zabıt mektebinde eğitim almış, 1 memur ise ikmal-i tahsil etmiştir. 4 memur rüşdiyelerdeki, 4 memur ise idadilerdeki eğitim - öğretilimlerini yarıda bırakmıştır. 35 memur medrese eğitimi almış, bu memurlardan 1’i medrese eğitimi yarıda bırakmıştır. 1 memur ise Şinevi-i Şerif’ten icazet almıştır. 4 memur hem rüşdiye hem de medrese eğitimi almıştır. İdadi ve üstü eğitim alan memurlar içerisinde medrese eğitimi alan 1 memur vardır. Medrese eğitimi alan 35 memurdan yalnızca 4

¹⁶³ BOA.DH.SAİD.d. 152/439.

¹⁶⁴ BOA.DH.SAİD.d. 159/277.

¹⁶⁵ BOA.DH.SAİD.d. 145/153.

¹⁶⁶ BOA.DH.SAİD.d. 189/122.

tanisi Türkçe dışında bir dilde okuryazardır. Bu sayı idadiler ve dengi eğitimlerde ise 2'dir.

Memurların okuryazar oldukları diller incelendiğinde ise 121 memur Türkçe, 9 memur Arapça, 9 memur Fransızca, 5 memur Farsça ve 1 memur Bulgarca dillerinde okuryazar olduklarını belirtmiştir. 4 memur okuryazar olmadığını belirtmiştir. 13 memur farklı kademelerde eğitim almalarına rağmen okuryazar oldukları diller hakkında bilgi vermemiştir.

Sonuç

Çankırı doğumlu memurların sicill-i ahvâl kayıtları incelendiğinde, 138 devlet memurundan 108'inin sıbyan, 19'unun ise ibtidai mekteplerinde ilköğrenimini tamamlamış olduğu anlaşılmaktadır. Özellikle 19. yüzyıl sonlarında ibtidai mekteplerinde öğrenim görenlerin sayısında yaşanan artış, Maarif Nezareti'nin okullaşma politikasının taşradaki yansıması olarak değerlendirilebilir.

Çankırı doğumlu devlet memurları arasında rüşdiyelerde öğrenim görmüş memur sayısı 67 olarak tespit edilmiştir. Bunlardan 4 tanesi öğrenimini tamamlayamadan mekteplerinden ayrılmıştır. Memurlar ağırlıklı olarak sivil rüşdiyelerde öğrenim görmüştür. Bunun yanı sıra askeri rüşdiyelerde öğrenim görmüş memurlara da rastlanmaktadır. Bazı memurlar Çankırı dışında başta İstanbul olmak üzere farklı bölgelerde de öğrenim görmüşlerdir. Bekir Sadık Efendi ve Osman Nuri Efendi örneklerinde görüldüğü gibi birden fazla rüşdiyede öğrenim gören memurlar da bulunmaktadır. Öğrenim hayatını rüşdiye mekteplerinde tamamlayan memurların 17 tanesi Türkçe dışında en az bir yabancı dilde daha okuryazardır ya da o dile aşinadır.

Çankırı doğumlu devlet memurları arasında idadi ve dengi mekteplerde öğrenim gören memur sayısı 15 olarak tespit edilmiştir. Bunlardan 4 tanesi eğitim-öğretimlerini tamamlayamadan mekteplerinden ayrılmıştır. Memurlardan Mehmed Emin Efendi hem Burusa Mekteb-i İdadisi'nde hem de Mekteb-i Harbiye-i Şahane'de öğrenim görmüştür. İsmail Hakkı Efendi Darülfünun Hukuk-i Osmani'de okuduktan sonra zabıt mektebinde ve darülmualimde de eğitim almıştır. Emin Efendi ise eğitimini ikmal-i tahsil ile tamamlamıştır.

Memurlardan 35 tanesi medreselerde öğrenim görmüş, bu memurlardan 1'i medrese öğrenimini yarım bırakmıştır. 1 memur ise Murad Monla Dergâhı'nda eğitim

ve Şinevi-i Şerif'ten icazet almıştır. Memurlardan bazıları Dersaadet'de medrese öğrenimi görmüştür. Birçok memur öğrenim gördüğü medresenin ismini belirtmemiştir. Rüşdiye ve idadi mekteblerinin sayılarının artmasına paralel olarak medreselerde eğitim alanların oranlarında bir azalma meydana geldiği söylenebilir.

Memurların okuryazar olduğu (kitabet ettiği) dillere bakıldığında, 121 memur Türkçe okuryazar olduğunu belirtirken, 13 memur ise eğitim görmelerine rağmen hangi dilde okuryazar olduğunu belirtmemiştir. Farklı kademelerde okula giden ve şahadetname alan bu memurların Türkçe okuryazar olduğunu söylemek mümkündür. 4 memur ise herhangi bir eğitim kurumunda öğrenim görmemiş, tercüme-i hallerinde de okuryazar olmadıklarını belirtmişlerdir.

Her ne kadar medreselerde, rüşdiyelerde ve idadilerde Arapça, Farsça, Fransızca gibi diller öğretilse de yabancı dillerde okuryazarlığı olan memur oranı çevre sancak merkezlerine göre azdır. Memurlardan 17'si yabancı dil bilmektedir. 9 memur Arapça, 9 memur Fransızca, 5 memur Farsça ve 1 memur da Bulgarca bilmektedir. Bulgarca bilen Ali Fahri Efendi öğrenimini Şumnu'da tamamlamıştır. Bazı memurlar 3 farklı dilde okuryazar olduklarını beyan etmiştir. Bu sonuçlar Çankırı merkez doğumlu memurların yaklaşık olarak %13'ünün yabancı dil bildiğini göstermektedir. Farklı sancak merkezlerindeki benzer çalışmalar incelendiğinde; Amasya doğumlu memurların %20'si¹⁶⁷ Antalya doğumlu memurların %27'si¹⁶⁸, Afyon doğumlu memurların %51'i¹⁶⁹, Sinop doğumlu memurların %23'ü¹⁷⁰ ve Çorum doğumlu memurların %21'i¹⁷¹ Türkçe dışında en az bir dil daha bildiklerini beyan etmiştir. Memurların bildikleri yabancı diller herhangi bir ölçüde tabi tutulmaksızın kendi

¹⁶⁷ Selçuk Sarı, *Sicill-i Ahval Kayıtlarına Göre Amasyalı Memurlar*, Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Ordu 2013, sy. 42 - 43.

¹⁶⁸ Ozan Can Akpınar, *1879-1909 Tarihli Sicill-i Ahval Kayıtlarına Göre Antalya Doğumlu Memurlar*, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Antalya 2017, sy. 62.

¹⁶⁹ İpek Kültekin, *Sicili Ahval Defterlerine Göre Afyonlu Devlet Adamları*, Ömer Halisdemir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Niğde 2021, sy. 5.

¹⁷⁰ Zehra Deniz, *II. Abdulhamid Dönemi'nde Sinoplu Devlet Adamları (Sicill-i Ahval Defterlerine Göre: 1879 - 1909)*, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Tokat 2019, sy. 49.

¹⁷¹ Hayrettin Örs, *Sicili Ahval Defterlerine Göre Çorumlu Devlet Memurları (1879-1909)*, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Tokat 2019, sy. 21.

beyanları doğrultusunda kaydedildiği için dil seviyeleri hakkında sağlıklı bilgi edinmek zordur.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA.)

Dâhiliye (DH.)

Sicil-i Ahvâl İdâresi (SAİD.d.): 22/439; 27/491; 23/483; 6/207; 130/143; 4/238; 1/902;15/307; 15/247; 35/149; 101/139; 18/121; 76/147; 62/313; 19/183; 13/259; 25/313; 80/355; 15/129; 36/377; 35/189; 36/457; 132/395; 111/465; 35/245; 8/337; 93/435; 82/71; 6/507; 8/695; 39/255; 126/185; 76/461; 13/463; 173/401; 64/333; 98/161; 26/443; 37/471; 55/297; 19/161; 40/437; 30/339; 14/281; 15/407; 36/63; 91/337; 32/429; 97/229; 139/375; 146/133; 39/59; 39/293; 40/93; 167/9; 17/487; 179/239; 179/249; 25/47; 29/429; 97/187; 35/171; 147/67; 88/39; 14/395; 20/55; 94/231; 64/21; 137/87; 7/729; 40/255; 133/257; 102/323; 171/161; 91/177; 33/189; 16/5; 156/399; 130/59; 194/345; 133/17; 56/433; 126/81; 199/95; 98/243; 86/331; 106/95; 152/281; 84/83; 109/493; 172/95; 179/299; 32/153; 187/5; 128/187; 143/321; 169/187; 151/61; 173/147; 112/273; 114/367; 86/49; 178/41; 127/215; 79/429; 132/163; 117/293; 178/19; 188/42; 109/1; 128/419; 159/361; 181/263; 193/105; 170/357; 194/305; 151/237; 171/207; 188/74; 168/181; 170/73; 152/431; 193/45; 135/391; 141/167; 196/387; 183/191; 182/190; 147/185; 144/457; 158/421; 156/333; 162/221; 152/439; 159/277; 145/153; 189/122; 129/375.

İrade (İ.)

Dahiliye (DH.): 780/63473

Yıldız (Y.)

Esas Evrakı (EE.): 113/15

Eserler

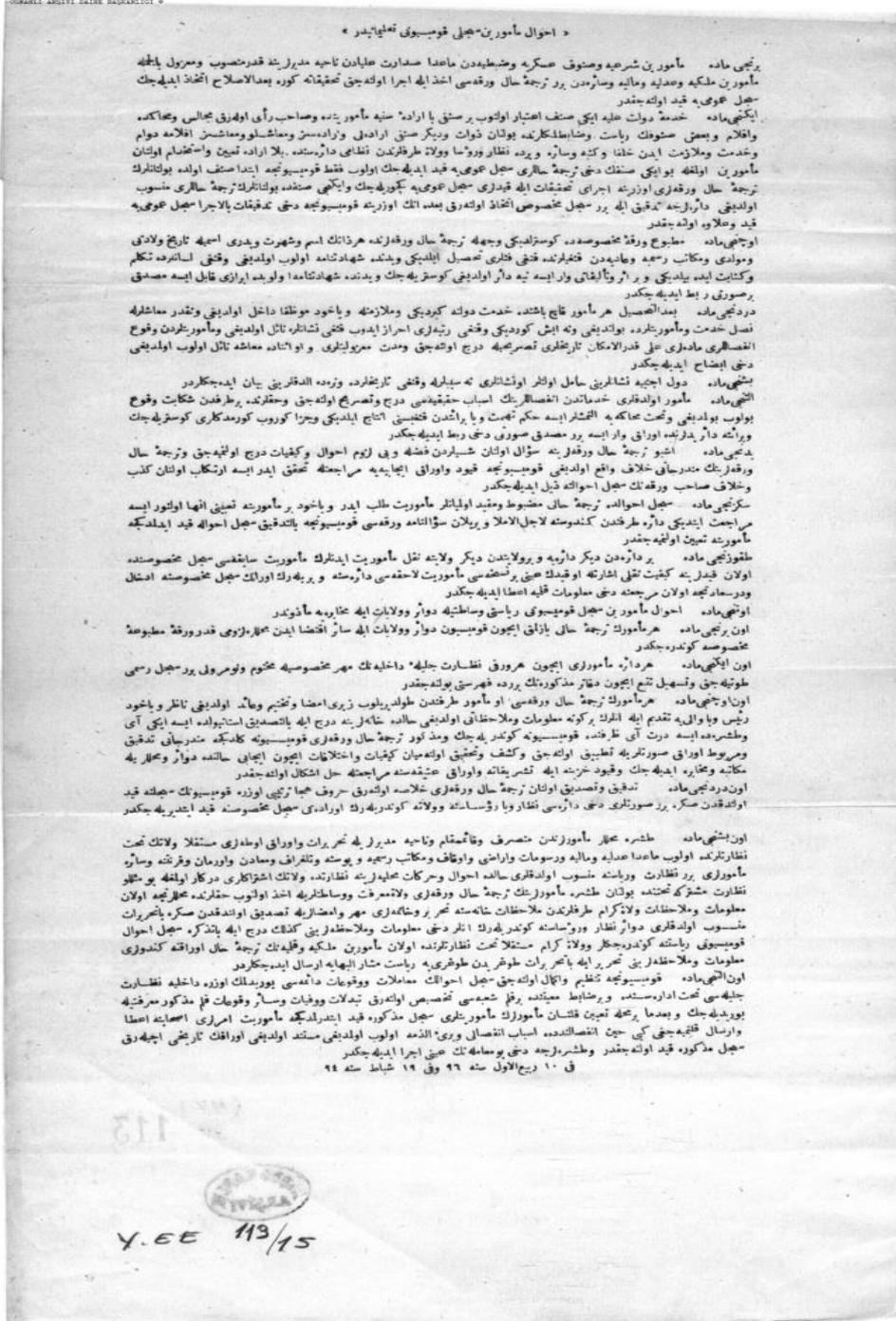
- Akyıldız, Ali, *Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform(1836- 1856)*, Eren Yayınları, İstanbul 1993.
- Çadırcı, Musa, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, TTK Yayınları, Ankara 2013.
- Develioğlu, Ferit, *Osmanlıca – Türkçe Ansiklopedik Lügat*, 34. Baskı, Aydın Kitapevi Yayınları, Ankara 2020.
- EYÜBOĞLU, İsmet Zeki, *Türk Dilinin Etimoloji Sözlüğü*, Sosyal Yayınları, İstanbul 2004.
- Kastamonu Vilayet Salnamesi, *Kastamonu Vilayet Matbaası*, Kastamonu, H. 1321 (M. 1903).
- Koçer, Hasan Ali, *Türkiye’de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi*, M.E.B. Yay., İstanbul 1991.
- Kodaman, Bayram, *Abdülhamit Devri Eğitim Sistemi*, 2. Baskı, TTK Yayınları, Ankara, 1991.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devleti’nin İlmiye Teşkilatı*, 5. Baskı, TTK yayınları, Ankara 2022.
- Pakalın, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, MEB Yayınları, İstanbul 1993.
- Sarıyıldız, Gülden, *Sicill-i Ahval Komisyonunun Kuruluşu ve İşlevi 1879-1909 Hakkında Bilgiler*, Der Yayınları, 2004.

Tez – Makale – Ansiklopedi

- Akpınar, Ozan Can, *1879-1909 Tarihli Sicil-i Ahval Kayıtlarına Göre Antalya Doğumlu Memurlar*, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Antalya 2017.
- Aktürk, Sıraç, *Tanzimat’tan Birinci Dünya Harbi’ne Çankırı Sancağı (1839 – 1914)*, Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmış Doktora Tezi, Çankırı 2020.
- Aktürk, Sıraç, “Tanzimat Sonrası Osmanlı Devleti’nde Kazâ Yönetimi: Çankırı Örneği 1839-1914”, *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*,25, 2021, sy. 724-751.
- Akyüz, Yahya,“İlköğretimin Yenileşme Tarihinde Bir Adım: Nisan 1847 Talimatı”, *OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, c. 5, 1994, sy. 1-47. doi:10.1501/OTAM_0000000206.
- Deniz, Zehra, *II. Abdulhamid Dönemi’nde Sinoplu Devlet Adamları (Sicill-i Ahval Defterlerine Göre: 1879 – 1909)*, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Tokat 2019.

- Eryiğit, Burak, Cansu KALAFAT, “Osmanlı Devleti’nde 1840–1858 Yılları Arasında Taşra Yönetimini Düzenleyen Nizamnameler Üzerine Bir Değerlendirme”, *Strategic Public Management Journal*, 5.10, 2019, sy. 54-62. doi: 10.25069/spmj.657847
- Gökmen, Ertan, “Aydın Vilayeti’nde Sıbyan Mekteblerinin İptidâi Mekteblere Dönüştürülmesi”, *OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, Der Yayınları, 2004, sy. 150 – 155. doi:10.1501/OTAM_0000000537
- Kültekin, İpek, *Sicili Ahval Defterlerine Göre Afyonlu Devlet Adamları*, Ömer Halisdemir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Niğde 2021.
- Örs, Hayrettin, *Sicili Ahval Defterlerine Göre Çorumlu Devlet Memurları (1879-1909)*, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Tokat 2019.
- Öztürk, “Rüşdiye”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV İslam Araştırmaları Merkezi, c. 35, 2008.
- Sarı, Selçuk, *Sicill-i Ahval Kayıtlarına Göre Amasyalı Memurlar*, Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Ordu 2013.
- Sarıyıldız, Gülden, “Sicill-i Ahval Defterleri”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV İslam Araştırmaları Merkezi, c. 37, 2009.

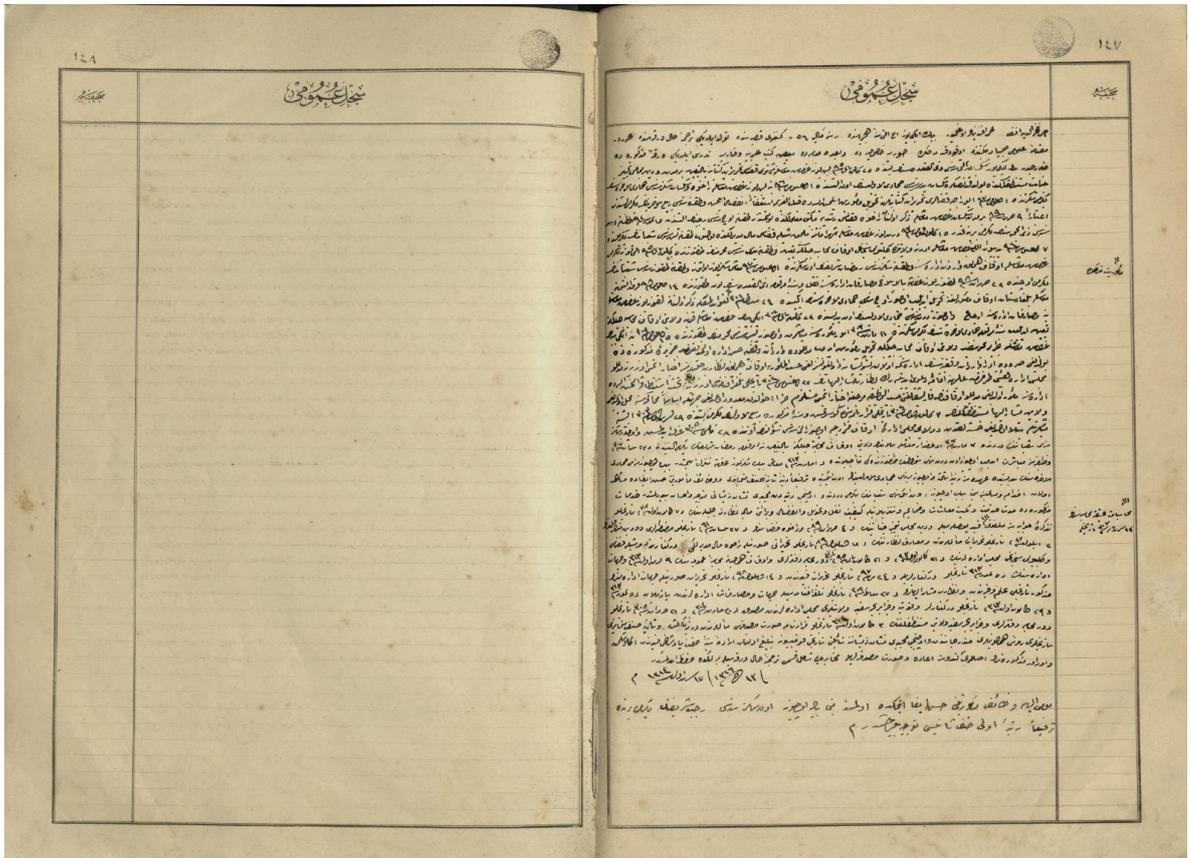
Ek 1: Sicil komisyonu talimatnamesi

Y.EE. 00113

BOA.Y.EE. 113/15.

Ek 2: Sicill-i ahval defteri örneği; Ahmed Fahreddin Efendi

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Tarih Dergisi

Eskisehir Osmangazi University History Journal

e-ISSN: 2687-3842 <https://dergipark.org.tr/tr/pub/esogutd>, 7/1, Mayıs 2024

DOI: 10.47437/esogutd.1439822

Araştırma Makalesi

Digital Humanities and Women's Studies: Perception of Women in the Founding Years of the Turkish Republic

Merve Gencer*

Abstract

This article examines the place of women in society, their emergence as individuals, and their changes over the years from the Ottoman period to the early years of the Republic. This study was conducted with the help of the Ottoman Turkish Discovery Portal-Muteferriqa. Thanks to its collections of printed sources published from the Ottoman Empire to the mid-Republic and its search facilities, the concept of woman, the research subject, has been examined comprehensively. In this sense, after briefly mentioning the developments in the field of digital humanities, the article deals with how women have shaped their existence in the historical process, starting roughly from the Tanzimat Period. Three magazines with different perspectives were focused on, and thus, the approach of all segments of society towards women was analyzed. These magazines are Süs, Sebilü'r reşad, and Akbaba. The research's focal period is 1923 when the Republic was proclaimed. The reason for focusing on this year is that even in this period, which is seen as an indicator of the transition to modernity, there were reactions about women that were not expected. Concrete examples of this can easily be found when these three magazines are analyzed.

Keywords: Women, Digital Humanities, Muteferriqa, Early Republic, 1923, Süs, Sebilü'r reşad, Akbaba.

Dijital Beşerî Bilimler ve Kadın Çalışmaları: Cumhuriyet'in Kuruluş Yıllarında Kadın Algısı

Öz

Bu makale Osmanlı'dan Cumhuriyet'in ilk yıllarına kadar olan dönemde kadının toplumdaki yerini, bir birey olarak ortaya çıkışını ve yıllar içindeki değişimini

* M.A. İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi. E-posta: mervegencer6@hotmail.com. ORCID: 0000-0002-5558-6980

incelemektedir. Bu çalışma Osmanlı Türkçesi Keşif Portalı-Muteferriqa yardımıyla yapılmıştır. Osmanlı Devleti'nden Cumhuriyet'in ortalarına kadar yayınlanmış basılı kaynaklardan oluşan koleksiyonları ve arama kolaylıkları sayesinde araştırmaya konu olan kadın kavramı kapsamlı olarak incelenme fırsatı bulmuştur. Bu anlamda makale dijital beşerî bilimler alanındaki gelişmelere kısaca değindikten sonra kadının tarihsel süreç içinde varlığını nasıl şekillendirdiğine dair olan süreci kabaca Tanzimat Dönemi'nden başlayarak ele almıştır. Temelde farklı bakış açılarıyla yayın yapan üç dergi üzerine odaklanılmış ve böylece toplumun her kesiminin kadına yaklaşımı irdelenmeye çalışılmıştır. Bu dergiler; Süs, Sebilü'r reşad ve Akbaba dergileridir. Araştırmanın odak dönemi Cumhuriyet'in ilan edildiği 1923 yılıdır. Bu seneye odaklanma sebebi ise moderniteye geçişin bir göstergesi gibi görülen bu dönemde bile kadın konusunda beklenen dışında tepkilerin varlığına rastlanmasıdır. Bu üç dergi incelendiğinde bunun somut örneklerine kolaylıkla ulaşılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kadın, Dijital Beşerî Bilimler, Muteferriqa, Erken Cumhuriyet, 1923, Süs, Sebilü'r reşad, Akbaba.

123

*“size kadınlıkla lanetlenmiş bir varoluş hezeyanı anlatacağım.
sizi saçlarının ve ayaklarının ucu arasında olup biten şeylerden ibaret,
doğurmaya mahkûm,
çocuklarını kaybetmeye mühürlü,
yalnız, yapayalnız bir kalabalıkta dolaştıracağım.
içlerine açılan kapıların arkasına saklanmış kadınların delirerek bedenlerinden dışarı açtıkları pencereden bakacağım.
o pencereden tekrar ve tekrar ve tekrar kendimi aşığa atacağım.”¹*

Introduction

The relationship between men and women has been a long-standing debate for many years, and various studies have been conducted on this subject throughout history. Over time, the position of women in a male-dominated world began to be questioned, and women's efforts to show their existence emerged. While trying to understand this journey is a significant endeavor, this article will focus on women's

¹ I will tell you about a delusion of existence cursed with femininity. I will take you around in a lonely, lonely crowd of things that go on between the tips of your hair and feet, destined to give birth, sealed by losing their children. I will look through the windows that the women who hide behind the doors that lead inward open their bodies out of their madness. I am going to throw myself out of those windows again and again and again. Mine Söğüt, *Deli Kadın Hikayeleri* (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2011).

experiences from the Ottoman period until the Republic's first years. To facilitate this research, Muteferriqa, one of the pioneering projects in the field of digital humanities, will be utilized, and the perception of women will be analyzed through three sample journals selected from it.

Historical Development of Digital Humanities and the Example of Muteferriqa

The early stages of the humanities' involvement with networks and computers incorporated groundbreaking work from the late 1940s and the models that provided motivation for archive efforts at Oxford in the early 1970s. In the decades that followed, the humanities persisted in viewing the digital as a means to expand the toolkits of conventional study and make archives and databases accessible to a broader user base.² In that sense, if we are to make a definition of digital humanities, it is an academic discipline that not only makes use of technology in a technical sense but also enables the production of knowledge in the field of humanities and raises new research questions, as well as making complex data analyzable with technological methods.³

124

In parallel with developing technologies, the boundaries of digital humanities are also changing. Digital humanities, which was previously considered to be the adaptation of new technologies to the field of humanities rather than being a discipline, has now become an independent discipline and field of study. Digital humanities research intersecting traditional humanities approaches with digital technologies is data-driven, interdisciplinary, and collaborative.⁴ Digital humanities tools benefit researchers in many ways. This includes advancing the study of related disciplines, efficiently disseminating research results, and communicating findings to researchers more effectively.⁵

As a result of the widespread use of computer technology, some institutions have started to digitize their collections and try to ensure that these resources reach

² Anne Burdick et al., *Digital Humanities* (MIT Press, 2012), p.8.

³ Fatma Aladağ, "Dijital Beşeri Bilimler ve Türkiye Araştırmaları: Bir Literatür Değerlendirmesi," *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 18, no. 36 (February 2020): pp. 773-796, p.774.

⁴ Jennifer L. Adams and Kevin B. Gunn, "Digital Humanities: Where to Start," *College & Research Libraries News* 73, no. 9 (October 2012): pp. 536-569, p.536.

⁵ Semanur Öztemiz and Nevzat Özel, "Dijital İnsani Bilimler Araçları Üzerine Bir Değerlendirme," *DTCF Dergisi* 60, no. 1 (June 2020): pp. 390-414, p.411.

multiple users. In addition, we also see that the private archives of historical people or the resources of a period have started to be digitized and made available to researchers. In the continuation of these studies on the transfer of cultural heritage, it is seen that the presence of a qualitative approach is more evident. It is seen that there are practical studies such as notation and explanation to make the texts that are the source of the research more understandable and thus help to make analyses and inferences. In this process, humanities and digital tools have been integrated with each other. Thanks to the spread of such studies, texts written in different alphabets have also become important in terms of cultural heritage access.⁶

History is one of the most compatible disciplines in the digital humanities regarding utilizing technology. This is evident from the prominence of digital humanities resources in history studies in Turkey. It is worth noting that, in addition to the diverse and intensive studies on archival sources in the West, Ottoman archives are also a vital treasure trove for digital technology tools. The Ottoman Empire was a state that incorporated many religious and ethnic groups, continued its existence for an extended period of six hundred years, and attached great importance to bureaucratic record-keeping. For this reason, it bequeathed to today's historians many archival sources that have survived to the present day and cover various subjects.⁷

125

Examples are inheritance and court records consisting of hundreds of thousands of pages. We can access qualitative and quantitative information about daily life in the Ottomans from these records. It is necessary to classify this vast data, which exists in every region of the Ottoman Empire from the westernmost to the easternmost, to digitize the data and to analyze their relationship so that they can be compared periodically, regionally, and thematically and their areas of use can be extracted. Technological studies with this information will help increase knowledge production and benefit education and training. Visualization tools such as photographs, maps, animations, and interactive platforms can be examples. Making first-hand sources accessible to the public in this way will increase the quality of

⁶ Sümeyye Akça, "Dijital İnsani Bilimler: Yeni Bir Yaklaşım," *Türk Kütüphaneciliği* 32, no. 3 (2018): pp. 193-207, p.197.

⁷ Aladağ, *Dijital Beşeri Bilimler ve Türkiye Araştırmaları*, pp.782-785.

historiography in our country, allow for more comprehensive research, and create the opportunity to make comparative history in world history.⁸

In recent years, many digital projects covering Ottoman history have been initiated, platforms created, and attempts taken to digitize resources. Muteferriqa: Ottoman Turkish Discovery Portal is one example. It is a modern full-text search engine developed for Ottoman Turkish. High-quality Ottoman Turkish Periodicals content, with its powerful search features, reduces the search time to minutes in research. It provides the opportunity to search for words and photographs in print texts such as newspapers, books, and magazines published in Ottoman Turkish during the Ottoman and early Republican periods. These methods contribute to the developments that improve the opportunities of historiography.

It is a challenging and time-consuming task for historians to be able to access, read, and evaluate all the sources on a specific subject in their research. The process becomes more complex in studies where knowledge of Ottoman Turkish is also involved. In this sense, Muteferriqa provides excellent convenience. To show the benefits of this in practice, the word woman, which is a comprehensive concept, will be examined based on 1923. In the end, a study has been presented with the results obtained by filtering methods from many periodicals and magazines with different perspectives, supported by images related to the position of women in that period.

The Place of Women in Society and Their Emergence as Individuals from the Ottoman Empire to the Republican Period

The issue of the continuing inequality between men and women has been one of the primary debates in social life. When women are considered a problem, it is seen that it encompasses issues such as women having equal rights with men and being able to exercise these rights at the same rate as men, their position in social life, and women's right to exist as a person.⁹ Society must exhibit cultural and social integrity so that the individuals who make up the society have equal rights without

⁸ Kahraman Şakul and Abdülhamit Kırmızı, "Türkiye'de Deneysel ve Dijital Tarihçiliğin Gelişimi İçin Bir Strateji Çerçevesi," in *Hunlardan Günümüze Türk Askeri Kültürü*, ed. A. Sefa Özkaya (İstanbul: Kronik, 2019), pp. 718-728, p.719.

⁹ Meral Balcı and Mervener Tuzak, "Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Nezihe Muhiddin Özelinde Türk Kadınlarının Siyasi Hakları İçin Mücadelesi," *Marmara Üniversitesi Kadın Ve Toplumsal Cinsiyet Araştırmaları Dergisi*, no. I (2017): pp. 43-51, p.44.

being exposed to gender differences. However, in Turkish society between the 16th and 19th centuries, women were seen only as wives and mothers. They were restricted in social and political rights and could not benefit from these rights as much as men.¹⁰ For this reason, if we consider a woman as an identity, we see that after the 19th century, from the Ottoman Empire to the Republic, she has been one of the most problematic issues in the modernization process. Both modern and anti-modern groups had to be biased about women's visibility in public. This modernization process, in which such developments occurred, brought about critical results for women.¹¹

The feeling of being forgotten dramatically impacts women's quest for freedom, rights, and justice. Women's movements also started under the influence of this feeling. The writers of the period were the ones who reminded women of this feeling. Abdülhak Hamit's words, "*Bir milletin nisvânı derece-i terakkisinin mîzânıdır.*" (Women of a nation are the scale of the degree of progress) reminded women of her oblivion and caused them to start questioning their position in society again. The process that continued in the post-Tanzimat period intensified with the Republic. In other words, women gave up on men, giving them rights, starting to struggle, and becoming the party seeking rights. Political struggles are one of the most well-known examples in this regard. The fights must have worked because women realized their power and started the first efforts to gain the right to vote and be elected.¹²

Issues related to women began to be written during the Tanzimat period. The position of women in society began to be discussed in the writings of this period, partly under the influence of the West. Although the subject of women was primarily included in literary works, later periodicals also gave space to this subject, and efforts were made to spread it to a large part of society. The concept of the city woman found more space in the discussions of the intellectuals of the Tanzimat

¹⁰ Müzeyyen Altunbay, "Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Kadın Mecmualarının Rolü ve Asar-ı Nisvan Mecmuası," *International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* 8, no.13 (2013): pp. 455-467, p.456.

¹¹ Veysel Usta and Bahar Usta Baki, "II. Meşrutiyet ve Erken Cumhuriyet Dönemi'nde Trabzon'da Kadın," *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, no. 20 (2016): pp.225-274, p.226.

¹² Tuba Yılmaz, "1923-1940 Arası Cumhuriyet Dönemi Kadın Romanlarında İdeal Kadın Tipi Olarak Erkekleşen Kadın," *Rumeli'de Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, no. 35 (October 2016): pp. 35-51, p.37.

period on the place of women in society. The writers of the period tried to show the usefulness of women and analyzed the problems of unemployed women. (Fatma Aliye, Abdülhak Hâmid, Namık Kemal, Sami Paşa-zâde Sezai, Ahmet Midhat). In this regard, they wanted to emphasize education. On the other hand, names such as Şemsettin Sami tried to refute those who claimed that the social rights granted to women were contrary to Islam by finding religious proof.¹³

A new understanding of family life and women in the Ottoman Empire emerged during the Second Constitutional Period. Significant changes took place in society in this sense. The intellectual basis of these changes lay in the 1908 Revolution. “*Freedom, equality, unity*” was also the essential motto for feminism. Ultimately, all of this was due to changes in population and society because this was a period of long wars and a decline in the male population, and it was natural for women to come to the fore under these circumstances.¹⁴

During the Second Constitutional Monarchy period, women began to speak out for their rights. The enlightened women of the period made various demands. These were primarily in the fields of human rights and civil law. This was because they did not see themselves as full citizens. After all, they believed they could not participate in working life as much as they should. However, they also stated that they would demand the right to vote and be elected when they obtained these rights. As the wars continued, the number of women workers increased, but women continued to receive half the wages of men. Therefore, women began to criticize the injustices they were being subjected to. The outbreak of World War I intensified the need for women, and the era of associating women only with the family ended, allowing women to claim their rights.¹⁵ Women’s rights have come to a point as a result of the cultural and social formation of the Republican era. Some situations that were not considered possible during the Constitutional Monarchy period were realized with the Republic. Atatürk was also influenced by the intellectual currents of

¹³ Şefika Kurnaz, *Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını (1839-1923)*, 2nd ed. (Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı, 1991), p.34.

¹⁴ Zafer Toprak, *Türkiye’de Kadın Özgürlüğü ve Feminizm (1908-1935)* (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2015), p.1.

¹⁵ Hadiye Yılmaz, “1923 Yılı Mizah Basımında Kadınların Seçme-Seçilme Hakkı ve Kadınlar Halk Fırkası,” *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, no. 59 (2016): pp. 263-296, p.265.

the period, and names such as Abdullah Cevdet, Celal Nuri, and Ziya Gökalp are those who showed his influence. He interpreted the ideas he was under the influence of by paying attention to the changing conditions of the period and tried to implement them in modern Turkey.¹⁶

The defeat of the Ottoman Empire in World War I and the subsequent occupations and the process of the War of Independence, which started with the occupations afterward, brought about changes that allowed for women's demands regarding their legal position. In this process, many women entered the working life as workers and civil servants because men were at war, so the first rights for workers would be related to women. In addition, for the first time, women would be involved in political events and participate in meetings, even taking the podium and addressing the public.¹⁷

Women were essential participants in the national liberation struggle from the very first days. Women constituted about ten of the more than fifty organizations in the National Congress. The women who founded the Anatolian Women's Defense of the Motherland Society in 1919 opened many branches, and thousands of women were involved in the liberation struggle. Many meetings were organized to protest the occupations, and the speakers and participants were primarily women. Among the names that made a significant impact with their speeches at these meetings were Halide Edip (Adıvar), Hacer Hanım (Dicle), Şükufe Nihal (Başar), Münevver Saime. Even Münevver Saime (Soldier Saime) and Halide Edip went to Anatolia and personally took part in the wars. In addition to these, names such as Kara Fatma, Kılavuz (guide) Hatice, Nezahat Hanım, Gördesli Makbule, and Binbaşı Ayşe fought on the front lines. Many more women supported the liberation struggle by carrying supplies to the front, contributing to production, or working as nurses at the front. All these developments had a significant impact on women's political awareness. Moreover, the effects and importance of women in social, political, and economic life became visible.¹⁸ Women's positions also ensured the modern nature of the

¹⁶ Kurnaz, *Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını*, p.77.

¹⁷ Şirin Tekeli, "Kadın," in *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi* (İstanbul: İletişim Yayınları, 1983), pp. 1190-1204, p.1192.

¹⁸ "Kadın Hareketinin Yüzyılı 2000 Ajandası," (İstanbul: Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı, 2001), p.48.

republican regime. Apart from the ruling cadre (male), the “new woman” model was glorified by women in the women’s movement. In a word, the “new woman” was described as a masculinized social actor and an intellectual mother in the private field.¹⁹

Although women were not included in the education system in the Ottoman Empire, those who had the opportunity to study abroad had a chance to improve themselves. When we came to the Republican era, the most significant development in this regard was the provision of equal opportunities for women in education. Turkish society was not ready for these developments, but women were both taking care of household chores and achieving significant success in business life. Thus, women continued to act with national feelings and did not give up seeking their rights in society. The number of women in professions such as engineers, teachers, doctors, etc., increased, enabling the upbringing of new educated generations. Thanks to these developments, society has made and continues to make progress.²⁰

130

The Republican regime made laws on how the ideal Turkish woman should be and tried to teach this to Turkish society through various methods. Cinema, magazines, newspapers, etc., are examples of these methods. Accordingly, Turkish women continued to fulfill their duties as wives, mothers, and children, but at the same time, received a modern education and maintained their place in the business world. Although women who received education with this understanding practiced their professions for a while, they left their jobs and returned to their traditional housewife role over time. Although a lot of work has been done to change the role of women, the same amount of work has not been done to change the position of men. Therefore, men tried to oppress women with their physical strength and put pressure on women. Although the staff of the Republic resorted to various ways to develop women, these were misunderstood, and women were seen with their sexual characteristics. For this reason, the innovations were not welcomed in society

¹⁹ Simten Coşar, “Woman in Turkish Political Thought: Between Tradition and Modernity,” *Feminist Review*, no. 86 (2007): pp. 113-131, pp.117-118.

²⁰ Atiye Emiroğlu, “1923 ve 1960 Arası Türkiye’de Kadın Hakları ve Türk Kadınının Edindiği Hakları Kullanmaları,” *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 24, no. 3 (September 2022): pp. 1186-1198, p.1191.

because the understanding that women's development was based on clothes brought formalism to the forefront.²¹

The woman who dressed modernly became one of the founding elements of the new model of life that was being created as a representative of modernization. The Republican regime had the logic that a woman who dances and plays the piano is modern and Western. In other words, the government saw the contemporary woman as the symbol of the Republic. In addition, the female teacher, who educated society with her knowledge and emerged as an essential figure both at school and in the family, also took her place in the early Republican years. The purpose of the female teacher's existence was to raise generations that would develop the nation. The similar roles between teaching and motherhood influenced the regime's presentation of this profession as the ideal profession for women. Accordingly, women would be instrumental in establishing secular and modern Turkey, starting from the family and then as a part of education.²² Atatürk referred to that issue in his speech:²³

131

Women must be highly qualified so that they may educate the next generation in all the attributes they will need to function appropriately in the contemporary world and our new society. For these needs to be met, women must become even more enlightened, educated, and able than our men.

As a natural consequence of developing concepts such as human rights, democracy, and equality, women gained political rights and entered public life. Thus, she could step out of the roles imposed by society, such as mother and housewife.²⁴ Even before the establishment of the People's Party, women had made clear their desire to lead public policies that would determine their rights. They decided to organize the Women's People's Party in 1923 at the Women's Council convened at

²¹ Ibid, p.1194.

²² Eser Ergönül and Bayram Koca, "Erken Cumhuriyet Dönemi Resimlerinde Kadın İmgesi: Modernleşme ve Milliyetçilik," *Güzel Sanatlar Fakültesi Sanat Dergisi* 10, no. 20 (December 2017): pp. 761-786, pp.768-773.

²³ Faith J. Childress, "Creating the 'New Woman' in Early Republican Turkey: The Contributions of the American Collegiate Institute and the American College for Girls," *Middle Eastern Studies* 44, no. 4 (July 2008): pp. 553-569, p.553.

²⁴ Belkıs Konan, "Türk Kadınının Siyasi Haklarını Kazanma Süreci," *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 60, no. 1 (2011): pp. 157-174, p.157.

Darülfünun. The president of this party was Nezihe Muhiddin, and Şükufe Nihal was the general secretary. They submitted a declaration to the government stating that:²⁵

Although there was no condition remained free from the direct involvement of women in all political, social, and economic shifts in every part of the country, this work was not visibly apparent, and it had been underlined that the presence and personality of women, which was manifested in places, must be expressed in a mass form.

Nezihe Muhiddin explained that women should now have political rights with the following sentences²⁶:

While our self-sacrificing men were shedding their blood for the country, the noblewoman of Anatolia took a pickaxe and shovel to provide for her children's support. Our women, who have an obvious and de facto role in every part of our social structure, are also entitled to benefit from their right to politics.

The Women's People's Party knew the newly established Republican regime would grant women social and legal rights. The pioneers of this party also embraced egalitarian feminism. Accordingly, the party they founded defended women's rights with a political and social program that could be called effective. The party's establishment was one of the most remarkable developments of the period.²⁷ The first official and essential indication of women's entry into political life was the party they founded. However, the central administration stated that the party should be transformed into a society because they thought that this organization would cause discrimination between men and women and harm national unity. For this reason, the party's founding was not approved, and the Turkish Women's Union was founded in 1924 with the efforts of Nezihe Muhiddin.²⁸

Winning the right to vote and be elected was one of the party's primary goals. They also included some extreme demands in their bylaws, which was unexpected at

²⁵ Caner Yacan, "Bir Siyasal Mücadele Örneği Kadınlar Halk Fırkası," *Toplumsal Tarih*, no. 291 (March 2018): pp. 50-59, p.52.

²⁶ Nezihe Muhiddin, "Türk Kadınının Hakkı," *Vakit*, no:1967, June 4, 1923, p.4.

²⁷ Zihnioğlu Yaprak, *Kadımsız İnkılap: Nezihe Muhiddin, Kadınlar Halk Fırkası, Kadın Birliği* (Beyoğlu, İstanbul: Metis, 2003), p.120.

²⁸ Melike Metintaş, "Erken Cumhuriyet Döneminde Feminizm Hareketlerinin İlerleyen Dönemde Türk Sosyolojisine Yansımaları," *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Türk Dünyası Uygulama Ve Araştırma Merkezi Yakın Tarih Dergisi* 1, no. 3 (2018): pp. 109-117, pp.112-113.

the time. An example is the clause that women could also serve in the military when necessary. In the end, since they were rejected, they continued their activities by joining an association such as the Turkish Women's Union. These women were denied because of their political demands, and the relevant articles were removed from their bylaws and included more social issues, such as helping orphaned children and women and women's participation in working life. One of the most critical changes in their bylaws was the addition of the phrase "the union has nothing to do with politics." But after a while, they added back the articles related to politics to their bylaws.²⁹

From time to time, the Grand National Assembly discussed the issue of women gaining political rights. In 1923, when the Law on the Election of Deputies was being discussed in the parliament, this issue was brought up for the first time. The draft law stated that one deputy should be elected for every twenty thousand men, and the issue of whether women should be included in this was discussed.³⁰

133

Women's efforts in the National Struggle were considered a necessity for them to gain political rights. On the other hand, the idea that they needed to improve themselves in education and religion and that this would take time was cited as a reason for not granting these rights. At the same time, there was a widespread view that there was no need to grant rights and that women would already receive these rights at the right time. Mustafa Kemal often talked about the contributions of women in the War of Independence and the need for women to have equal rights with men without lagging. Still, at that time, he did not prioritize political rights and gave priority to education. This situation hindered the process of women gaining their political rights. Ultimately, women had to wait longer to earn the right to vote, be elected, and become a part of democracy.³¹ In a speech, Atatürk's wife, Latife Hanım, said, "I believe in equal rights for Turkish women... However, I also believe

²⁹ Ayşem Sezer Şanlı, "Kemalist Kadınlardan Kemalist Feministlere, Erken Cumhuriyet Dönemi'nden 90'lı Yıllara: Kemalist Kadın Hareketi Üzerine Bir Değerlendirme," *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, no. 26 (February 2021): pp. 267-288, p.276.

³⁰ Ersin Müezzinoğlu and Yakup Kaya, "Milli Mücadele Sonrasında Türk Kadınına Siyasal Haklar Tanınmasına Yönelik Arayışlar (1923-1924)," *Tarihin Peşinde-Uluslararası Tarih Ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, no. 18 (2017): pp. 137-158, p.143.

³¹ Ibid, p.154.

that education should come before the right to vote and public services. It would be absurd to put the right to vote on the backs of the villagers.”³²

Women prioritized their political rights only after they had the right to life. They also worked to obtain the right to vote and closely followed what was happening in the world in this regard. This achievement coincided with the Republic’s early years, and Turkey became one of the 28 countries in the world to grant women the right to vote in 1934.³³ All in all, if we examine the process of women’s struggle starting from the Ottoman Empire, it begins with her first appearing in the public sphere and trying to participate in working life. Then, it continues with her demanding a say in the political sphere, which men dominate. In the Republic’s early years, women who continued their struggle and participated in elections were at least as talented as men, had a wealth of knowledge, and had multifaceted abilities to see and identify the problems of society and women. For this reason, they are urban women who are considered elite even today because of their high level of education.³⁴

134

After briefly explaining the position of women in the historical process and especially the struggle for rights, we will examine the relationship between men and women and the perception of women in the Republic’s first year by reviewing the periodicals. In this sense, the general features of the publications will be discussed first. Then, evaluations will be made on how the women’s issue in the magazine is handled.

The Changing Perception of Women in Magazines with the Republic and the Rising Western Influence in All Areas of Life

Women’s magazines published after the Republic mostly show women physically. Whereas in the magazines before, women had attempted to prove themselves in terms of ideas. Such a change is evident in the content of the magazines prepared with a Western perception of women. Besides, Women’s magazines of the period were published on various topics such as the women of the

³² Şanlı, “Kemalist Kadınlardan Kemalist Feministlere...” p.275.

³³ Berna Yürüt, “Tanzimat Sonrası Osmanlı Kadın Hareketi ve Hukuk Talepleri,” *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, no. 30 (2017): pp. 365-396, pp.394-395.

³⁴ Çağlayan Kovanlıkaya, “Osmanlı’nın Son Döneminden Günümüze Kadın Yurttaşın İnşasında Ataerkil Zihniyet Şiddeti,” in *Türkiye’de Siyasal Şiddetin Boyutları*, ed. Güney Çeğin and İbrahim Şirin (İstanbul: İletişim Yayınları, 2014), pp. 435-475, p.472.

republic, the struggle for equality, free women, and family life. In addition, there were also magazines prepared with feminist ideas that did not want to show women only physically. Women's magazines of the period greatly impacted the attainment of women's rights today, and their work on women's rights and education played an essential role in this process.³⁵

There have been significant changes in women's magazines during the Republican period. The main reasons for this can be attributed to the Western influence, the changes brought about by the reforms, and the revitalization of the sector. Women became visible in more than one field. This resulted from the rights she gained in the political sphere, her working in different professions, and the regulations that allowed her equal rights to education. In other words, before the Republic, women tried to prove their ideas in magazines and tried to claim their rights. For this purpose, they wrote articles, letters, etc., and tried to say that we also existed. On the other hand, with the Republic, magazines began to show women more in their physical presence instead of their intellectual existence. The reason for this was the increased visibility of women according to the Western understanding of women that came with the Republic.³⁶

135

In the Republic's early years, when the form of government changed and the legal system and institutions were subjected to radical restructuring, women's magazines were crucial sources for understanding how women viewed these changes. Sometimes, even a single article can provide important information about a person or a community to get information about them, see what they were doing, and witness the changes in society in general. Through such magazines, it is possible to find out how women thought, what they did, and what kind of developments took place about them, when, where, and through whom.³⁷ In light of all these, the perception of women in *Süs* magazine will first be analyzed as an example.

³⁵ Selda Malkoç Kılıç and Duygu Vefikuluçay Yılmaz, "Cumhuriyet Dönemi Kadın Dergileri (1923-1992)," *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi* 10, no. 17 (March 2019): pp. 2139-2156, p.2139.

³⁶ Nermin Mutlu, "Popüler Kadın Dergilerinde Kadın Temsili (Örnek Olay: *Cosmopolitan Dergisi*" (master's thesis, Selçuk Üniversitesi, 2009), p.59.

³⁷ Aslı Davaz-Mardin, *Kadın Süreli Yayınları Bibliyografya 1928-1996: Hanımlar Aleminden Rosa'ya: Dergiler, Gazeteler, Bültenler* (İstanbul: Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı, 1998), p.10.

The First Modern Women's Magazine of the Republic-Süs

Süs was the first women's magazine published in the Republican period. It was published between June 16, 1339/1923, and July 26, 1340/1924. It has 55 issues in total. Mehmed Rauf was the magazine's director. It was published with the motto "Weekly Literary Ladies Magazine."³⁸ Peyami Safa, Abdülhak Hamit, Reşat Nuri, Cenap Şahabettin, Faik Ali, and Halide Nusret were among the most prominent names in the magazine. Although female beauty was the most emphasized subject, the magazine also included humorous articles.³⁹

Each issue of the magazine featured news with some recurring headlines. For example, the "Lastest Fashion" and "New Fashion" pages featured news worldwide and discussed fashionable clothes in Paris. The "Turkish Women and the World of Womanhood" pages provided up-to-date information on what was happening in Turkey and the world regarding women's movements. Süs magazine had an essential place in women's ability to show their existence as individuals and to make their voices heard in society. In short, besides being the first women's magazine published in the Republican era, it was also the voice of the Republican woman.⁴⁰

In many ways, the magazine was similar to women's magazines published in Europe. For example, the magazine published photographs of famous names and magazine writers. The general editorial policy was to entertain women with various activities and to win their favor. Among the activities carried out for this purpose were novel contests, beauty contests, promotions, and contests for beautiful children. In addition, the magazine also included publications on topics such as children's health, home decoration, women's care, and European fashion.⁴¹

The establishment of the Women's People's Party coincided with the publication of Süs magazine. The government did not approve of the establishment of the party. On the other hand, the magazine endeavored to draw the image of women that the Republican regime wanted to create. Trying to make a modern

³⁸ Melike Karabacak, "Cumhuriyet'in İlk Beş Yılında Kadın Dergileri; Bir Değişimin Kadınca Hikayesi" (master thesis, On Dokuz Mayıs Üniversitesi, 2009), p.11.

³⁹ Hatice Özen, "Tarihsel Süreç İçinde Türk Kadın Gazete ve Dergileri" (master thesis, İstanbul Üniversitesi, 1990), 23.

⁴⁰ Özgün Uçar, "Cumhuriyetin Öncü Kadın Dergisi Süs," *Tarih Dergi*, October 2021, <https://tarihdergi.com/cumhuriyetin-oncu-kadin-dergisi/>.

⁴¹ Yıldız Akpolat, *Sosyoloji Araştırmaları: Osmanlı'da Kadın Dergileri ve Sosyoloji Dergileri* (İstanbul: Fenomen Yayıncılık, 2005), pp.121-123.

picture, the magazine portrayed women as working, learning, and taking care of themselves, that is, as individuals who follow fashion, care about their ornaments, and read. In doing so, it was careful not to detach her from her maternal qualities.⁴²

On the cover of the first issue of the magazine, there was a photograph of Halide Edip Adıvar, and underneath it was written “Halide Edib Hanımefendi, the author of the Ateşten Gömlek.” A closer look at the picture revealed a portrait of Halide Edib from civilian life. In other words, the war period was over, and the Republic had begun to make its presence felt in all segments of society. In the following period, the magazine covers started to show women in their social, literary, and artistic activities.⁴³

An unsigned article named “The Realm of Femininity” announced the establishment of the Women’s People’s Party with the following words:⁴⁴

With a highly appreciated pitch, Turkish womanhood is involved in a famous activity period, creating an essential stage in the country’s life. From the women’s council meeting, which we announced last week that it would take place at the Darülfünun, the “women’s people’s party” was born today. A group of thoughtful women gathered under the leadership of Lady Nezihe Muhiddin and decided to form a party to create a regular organization. In the statement they gave to the government: Although there is no condition that is

⁴² Kılıç and Yılmaz, *Cumhuriyet Dönemi Kadın Dergileri (1923-1992)*, p.2146.

⁴³ Uçar, “Cumhuriyetin Öncü Kadın Dergisi Süs,” *Tarih Dergi*, October 2021. And *Süs*, no:1, June 16, 1923, p.1.

⁴⁴ Unsigned, “Kadınlık Alemi”, *Süs*, no:2, June 23, 1923, p.3.

free from the direct involvement and influence of women in all political, social, and economic issues in every part of the country, it is our country's hometown to bring the presence and personality of women into a blessed form, which is manifested in places by mentioning that this work is not visibly apparent. They declared that they constituted a society called the "Women's People's Party," which they believed would ensure that the execution of their shares in the most sacred event of the country would accelerate the implementation of the principles while actively gathering around the principles that are certain to guarantee their true happiness and salvation.

Inequality between men and women was one of the issues covered in the magazine. An unsigned article on this subject criticizes the mistreatment of a father and daughter who wanted to sit in the seat reserved for men on the ferry as follows:⁴⁵

However, as the Akşam newspaper asks, we are asking here: is there any safer place for a young girl than her father or brother and a young woman at her husband's knees? Why should a young wife and husband, a father and daughter, a brother and sister, who want to take a boat ride from here to Bostancı, be deprived of the happiness of sitting side by side in the carriage? While some men and women can sit on their knees in the Şehzadebaşı, the theater lodge, especially in the dark cinema boxes of Kadıköy, why are they insulted when they come to the Bosphorus ferry? Is there a law specific to every district in this country, a tradition particular to every neighborhood and street? Even if such a law is customary, is the Şehzadebaşı theater more freedom-loving than the Bosphorus ferry? If disobedience to women's independence aims to prevent some debauchery, dividing men and women into ferries and trams will not do any good because the danger considered may come to mind for very secluded places rather than such crowded places. If it is thought to prevent the quarrels of some unscrupulous men and women, women should walk on the right side, men should walk on the left side on all

⁴⁵ Unsigned, "Boğaziçi Vapurunda Bir Vaka", *Süs*, no:5, July 14, 1923, p.11.

pavements of Istanbul, and a man who talks to a woman should be penalized in cash.

The need for women to be present in economic life was one of the issues advocated, and the article “Women’s Force” was about this. The paper evaluated the issue from many angles and touched on different points:⁴⁶

The hope of such a deep, versatile, and extensive need is roaring in front of us that the Turkish nation has to envy one mind like a treasure and use it to the maximum extent. After accepting this truth, it would be a sin in the mildest sense to divide the people of the homeland into male and female. It seems that the bright sun of female power has already risen. Only the mountains of bigotry, leaning against the horizon in front of us with anger and resentment, delay this Turkish enlightenment a little, but in vain.... The Protection Association, the Women’s Crescent Moon, and hundreds of other societies are the awakening manifestations of women’s power. Many of these societies do not enjoy the government’s aid as we men do.... In that case, leaving the ungrateful and sinful past with a deep and broad line is necessary. First of all, we must break some conventions that are a severe insult to women’s dignity.... If we give such an institution to the administration of women for an experience, we will undoubtedly encounter an enormous difference of one hundred percent in the first year. I do not know when we will realize that we have increased the total of the sin we have committed by turning our backs on the benefits of the female power with an ungrateful and cruel obstinacy so that the scales of the apocalypse collapse.

139

The magazine featured a wide range of photographs and pictures, but there were also many caricatures. These cartoons covered various topics, such as marriage, modern weddings, etiquette, relations between men and women, and the Women’s People’s Party. Şükufe Nihal wrote an article titled “The Ideals of Our Party” and talked about the goals of the Women’s People’s Party. This article also included a picture of the party’s founders.⁴⁷

⁴⁶ Seyyah, “Kadın Kuvveti”, *Süs*, no:6, July 21, 1923, p.4.

⁴⁷ Şükufe Nihal, “Fırkamızın Mefkuresi”, *Süs*, no:3, June 30, 1923, p.4.

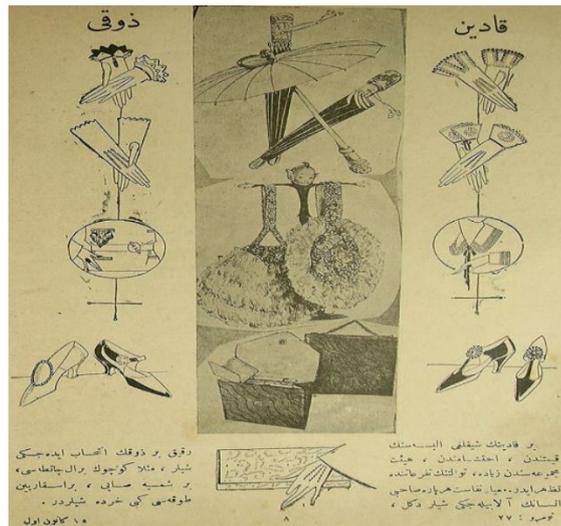

It seated, from right: Nesime İbrahim, Nimet Remide, Zeliha, Faize Emrullah, (?) ladies.

Standing from the right: Fethi Bey, the advisor of the party, Seniye, Latika Bekir, Nezihe Muhiddin, Şükufe Nihal, Muhsine Salih, Matlube Ömer ladies.

The magazine featured articles on a wide range of subjects, but the topics related to women's clothing were a bit more dominant. In this sense, each issue included articles on the latest fashionable dresses, shoes, and gloves. Of course, one of the best ways of explaining these was to support the articles with visuals, and the magazine devoted much space to pictures related to these topics. For example, the article “Women's Pleasure” was about the pleasures of women in their lives.⁴⁸

140

⁴⁸ Unsigned, “Kadın Zevki”, *Süs*, no:27, December 15, 1923, p.8.

The elegance of a woman is manifested in the details of the toilet rather than the value of her dress, its magnificence, and the collection of the delegation. Miracle of delight is not something every money-owner can buy, but things that will be enjoyed by pure taste, such as a small handbag, an umbrella handle, and a shoe buckle.

The magazine also includes a questionnaire on whether marriage should be by seeing or agreement. The answers to this question are interpreted and evaluated, and a cartoon is added after this question, showing a couple discussing marriage. What is striking here is that the woman is portrayed as having a modern appearance.⁴⁹

Boy-But baby, you are still hesitating. If you do not consent to our marriage, I swear I will not look at another woman until that happens.

Young girl-If, I consent... Can you swear to the same thing again?...

Religious or Degenerating Women? Women in the Eyes of an Islamic Magazine-Sebilü'r-reşad

It was first published in 1324 (1908) under the *Sırât-ı Müstakim*. H. Eşref Edip and Ebül'ula Zeynelâbidin founded the magazine. The magazine's subtitle was "A weekly paper on religion, philosophy, literature, law, and science." However,

⁴⁹ Unsigned, "Süs'ün İstimzacı: Görücülük mü Görüşücülük mü?", *Süs*, no:4, July 7, 1923, pp.15-16.

after the fiftieth issue, the subheading “It talks about politics and especially about political and social and civil conditions and the Islamic religion” was added.⁵⁰

The magazine was later renamed *Sebilü’r-reşad*. Muslism in Russia occupied an essential place among the topics covered in the magazine. In addition, the problem of women is another important issue discussed in the magazine. The general understanding of the magazine is to oppose the religious view that it is unnecessary to work for the mortal world because, according to the magazine, this approach pushes humanity into misery and poverty. The magazine’s authors believe agriculture, industry, and trade are valuable for Islam. Therefore, industrialization is essential, and as a result, it seems to encourage the acquisition of wealth.⁵¹

The influence of the West was significant during this period, and innovative changes in thinking were taking place. There were also changes in the regime, particularly evident in education, morality, and lifestyles. In the face of all this, the magazine included articles on various subjects and tried to defend itself. In time, its Islamist features began to predominate. In this sense, it had information on the cultural, political, and sociological framework of the period from its perspective.⁵²

Sebilü’r-reşad declared its aim as “the awakening and glorification of Muslims,” in time, there was a general demand for the magazine. This trend did not prevent disagreements among the writers; some left the magazine after a while. These separations began coinciding with the establishment of the journal *İslam Mecmûası*. Thus, writers who could be called Turkist-Islamists moved to this magazine, and on the other hand, traditional Islamists remained in *Sebilü’r-reşad* and continued to write. It should be noted that even though these two journals were evaluated within the framework of Turkism and Islamism, it was impossible for them not to be influenced by the modern atmosphere of the period. Also, the Committee of Union and Progress supported *Sırât-ı Müstakim* in its first issues. After the departure

⁵⁰ Adem Efe, *TDV İslam Ansiklopedisi*, vol. 36 (İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi, 2009), s.v. “*Sebilürreşâd*”, p.251.

⁵¹ Zafer Toprak, “Türkiye’de Dergiler Ansiklopediler (1849-1983),” in *Fikir Dergiciliğinin Yüz Yılı* (İstanbul: Gelişim Yayınları, 1984), pp. 13-54, p.18.

⁵² Hava Topcu, “*Sebilü’r-Reşad Dergisi Bağlamında Kadın Sorunu ve Hüseyin El-Cisr’in Konuya Bakışı*” (master’s thesis, Bursa Uludağ Üniversitesi, 2020), p.3.

of the writers, the magazine became identified with and became a spokesperson for more conservative Islamic thought, changing its name to *Sebilü'r-reşad*.⁵³

This section will examine the articles about women published in the *Sebilü'r-reşad*. As a general topic of discussion in the magazine, women were dealt with in two ways. On the one hand, the image of the ideal religious woman was tried to be constructed. On the other hand, the degenerating woman, far from moral and religious traditions, was shown.

According to the magazine, women's ideal working and living space is home. It has been said that the truth of womanhood is making a home.⁵⁴

The man works outside, and the woman works internally; in such a case, stability is ensured. A woman's evolution apart from her duty is not progress but regression. Because it is a rebellion against the laws of creation, a woman who fulfills her commitment properly deserves praise and congratulations. Only such a woman can be helpful to society. A woman's ability to perform this duty has been dispositioned. Women's body composition is close to that of children; therefore, women have an extreme sensitivity like children. They are easily affected by emotions such as joy, sorrow, and fear. At the same time, women cannot resist adornment and beauty, and none of them can be excluded.

In general, the magazine's authors explain that the outside world is harsh and dangerous, but women are protected from these conditions by Islam. According to them, Islam provides women with the prosperity and freedom they deserve.⁵⁵

No matter how much our Westerners talk about womanhood being condemned to live behind cages as much as they want, Islam has protected women with great compassion and mercy and glorified the law of womanhood against their weaknesses, which started from their natural formations and showed their influence in every phase of their life.

⁵³ Halil Yıldız, "II. Meşrutiyet Dönemi Din ve Modernleşme Tartışmaları: Sebilürreşad ve İslam Mecmuası Örneği," *Turkish Studies* 13, no. 2 (2018): pp. 107-126, pp.111-112.

⁵⁴ Nusret Cezmi, "Kadın Bir Valide Olmaya Gayret Etmelidir," *Sebilürreşad*, no:534(535), June 9, 1923, p.110.

⁵⁵ Hasan Hikmet, "Asri Aile 4", *Sebilürreşad*, no:576, November 22, 1923, p.55.

According to the general understanding in the magazine, the woman was the most essential family member but also the person most prone to corruption. In many articles, women and the freedom granted to them were the subject of discussion. Accordingly, they were always critical of the new model of free women that was tried to be created in the first years of the Republic.⁵⁶

One of the main goals of the supporters of the acceptance of Western civilization with all its equality and equanimity is to make Turkish and Muslim womanhood free from all kinds of restrictions. However, those with little understanding see that the open femininity running towards freedom does not lead to virtue and maturity. Maybe they are dragging themselves and society into deterioration and collapse with their actions.

I wonder if today's womanhood is as loyal to their families as they were yesterday. Do they have as much knowledge of care as our mothers of yesterday, their knowledge of raising children, which is their most essential duty, and even their orderliness, cleanliness, and, in short, their femininity in all senses? How many free women do we have who consider housework as a dishonorable business and who have no other capital than costumes, ornaments, traveling, many sayings, a few *linguae Franca*, and five or ten musical instruments so that we have the right to expect something from the future? Those who take pride in thinking that all women's duty consists of a depraved display, an openness far from poetry, the use of alcohol by women, and the fact that they walk around like puppets or pleasure toys in theaters, are first of all undermining their happiness.

According to the magazine, freedom is a general excuse to break women's attachment to their traditions. Activities such as balls and dances are seen as non-Muslim activities, and it is mentioned that they became widespread, especially after the British occupation of Istanbul.⁵⁷

At a time when the women's issue in Istanbul has come to a period of tremendous corruption and disastrous decline that our history has not

⁵⁶ Hasan Hikmet, "İctimaiyatta Garbçılık ve Bozgunculuk: Hürriyet-i Nisvan", *Sebilürreşad*, no:530(531), May 24, 1923, p.81.

⁵⁷ "Garblılaştırmanın Tezahüratı- Kadınları Barlara Götürmek, Dans Ettirmek, Şanolara Çıkarmak İstiyorlar", *Sebilürreşad*, no:571(572), October 25, 1923, p.203.

recorded so far, the direction of the education of poor Muslim children and Muslim girls can be understood, which remained in the hands of this university and spirituality teacher, who considered it progress. Those who think women's desire to go to bars and dance halls, which today is claimed to be unstoppable, came into being so suddenly are very deceived. To discover the source of this deviation, it is necessary to look a little into the past. In the past, many efforts were made to turn women from Islam formally and unofficially in schools and abroad. All those virtuous traits of the Muslim woman were shown as bondage. They did not hesitate to do their best to break the relations of women with morals and national traditions for the sake of freedom. The girls with such training and upbringing began to see themselves as unconnected to anything religious or national. Then came the foreign occupation, and finally, things found this request. Now they want to go to bars and dance.

145

The general attitudes of women were constantly criticized in the magazine, and women from Istanbul were the focus of particular criticism. On the other hand, women in Anatolia were praised for playing an active role in the War of Independence and resisting the occupation.⁵⁸

Despite the sacrifices of the Anatolian people, it is an excellent blasphemy that some women and men in Istanbul think of nothing but debauchery and trample the nation's dignity and religion under their feet.

While Anatolian women are struggling with their lives, on the one hand, they are performing the most religious services, such as sending their children and husbands to war; on the other hand, carrying the army's arsenal and plowing, while the debauched woman of Istanbul is dressed in tulle, silk, and diamonds, she goes to theaters and pubs, dance, drink and has fun with non-Muslim men. Let us leave the religious feelings aside; this situation is never appropriate for either nationality or humanity.

⁵⁸ Mehmet Arif, "Anadolu'dan Yükselen Sesler: Hakimiyet-i Milliye Tecelliyatı", *Sebilürreşad*, no:578, December 6, 1923, p.91. and Hasan Hikmet, "İctimai İrtica: İstanbul'un Bazı Muhitinde İslamiyet'ten Evvelki Hayat-ı İctimaiyeye Rücu Hareketleri", *Sebilürreşad*, no:542(543), July 5, 1923, p.180.

Another interpretation parallel to the magazine's general editorial approach is that women are seen to have been created in a structure that is more suitable for housework when analyzed in terms of thoughts and emotions.⁵⁹

In short, for a woman, cooking, sewing clothes, keeping her house clean, washing clothes, and breastfeeding her newborn child, which is the meaning of her life, are such moral virtues that there can be no better honor for her than performing them. No woman should avoid conducting such beautiful duties by looking at her wealth and the social status of the family she belongs to.

Looking at Women Through the Eyes of Humor Magazine-Akbaba

The founders of Akbaba magazine were Orhan Seyfi and Yusuf Ziya Ortaç. Its motto was "National humor newspaper published on Mondays and Thursdays." The magazine started its publication life on December 7, 1922. The emergence of the magazine comes after the closure of Aydede magazine. In other words, as it can be understood, the writing staff of Aydede magazine publishes Akbaba.⁶⁰ The magazine focused more on articles, and the writers enriched it by continuing their understanding of political humor. While writing their articles here, most writers signed their articles using pseudonyms.⁶¹

The magazine was published for an extended period. The reason for this is that Yusuf Ziya Ortaç was able to establish close relations with the government of that period. As can be understood from this, Akbaba included articles that embraced modern and Kemalist thought. In terms of content, articles were written on topics such as relations between men and women, life in the city, world events, and local governments, and in parallel with the supported Kemalist thought, the magazine also included articles and cartoons praising the Republic.⁶²

Akbaba had very rich content with the effect of a long publication life. It was a political humor magazine, but when we examine its scope, we see it was also a

⁵⁹ Ömer Nasuhi, "Müslümanlıkta İftirak-ı Zevceyn", *Sebilürreşad*, no:580, December 20, 1923, p.118.

⁶⁰ Hale Öğdü, "Türk Siyasal Hayatının Karikatür Üzerinden Analizi: Akbaba Dergisi Örneği" (master's thesis, Selçuk Üniversitesi, 2011), p.31.

⁶¹ Büşra Tosun Durmuş, "Erken Dönem Türkiye Cumhuriyeti'nde Modernleşme Bağlamında Kadının Temsili: Akbaba Dergisi Örneği," *Kültür Araştırmaları Dergisi*, no. 7 (November 2020): pp. 166-195, p.172.

⁶² Hakan Keleş, "Mizah Dergilerinde Erken Cumhuriyet Dönemi Kenti" (master's thesis, İstanbul Teknik Üniversitesi, 2013), p.18.

very important literary magazine. This was because the magazine published various genres such as stories, serialized novels, poetry, and literary criticism.⁶³ We see that articles were written on current issues if we examine the topics covered in the magazine according to the subject's focus. Examples of issues that occupied the agenda at the time and were covered in the magazine include Muslim and Turkish women going to dances in Beyoğlu, the removal of the curtains separating men and women on trams, the prohibition of liquor, the press law, the population exchange, the proclamation of the Republic, and the use of the kalpac and fez.⁶⁴

As a humor-based magazine, one of the topics that provided the most material for *Akbaba* was the relationship between men and women. The tram curtain between men and women is one of them.⁶⁵

Curtains were lifted from the trams. From now on, regardless of gender and creed, whether Christian or Muslim, male or female, legally speaking, everyone will be able to sit wherever they want... What I like most is the possibility of reducing tram accidents more in this way. The privileged will not be filled with the desire to see one or two beautiful women's faces on the front landing. They will sit next to what they want to see for this pleasure instead of waiting on a tight watch. They will hear its smell and sound, breathe closely, and try to calm their fever. They will not cause the tram to go off the road by making the tram driver make the wrong maneuver due to the effort to make love maneuvers on the landing. Honestly, I am in favor of the curtain being lifted. The chastity and tram curtain have nothing to do with it, as some religious moralists think. Those who removed the first were also in the times when the tram was not invented. A tram curtain can only be a temporary curtain of hypocrisy on the face of such people! On the street, in the bazaar, in the cinema, in the theater, in short, everywhere, when men and women were together, it was pointless to be subjected to a makeshift sitting separately ceremony.

⁶³ Necati Tonga, "Türk Edebiyatı Tarihinde Mühim Bir Mecmua: *Akbaba* (1922-1977)," *Turkish Studies* 3, no. 2 (2008): pp. 665-679, p.676.

⁶⁴ Melek Çakar, "*Akbaba* Gazetesi (75-150 Sayılar), İnceleme, Tahlili Fihrist, Seçme Metinler" (master's thesis, Fatih Üniversitesi, 2009), p.30.

⁶⁵ *Akbaba*, "Tramvay Perdesi", *Akbaba*, no:110, December 24, 1923, p.1.

The Women's People's Party was one of the most critical issues in the early Republican period and naturally attracted the attention of the press. One of the points discussed here was whether women had the competence to establish a party. Yusuf Ziya Ortaç addressed this issue in an article titled *Kadınlar Halk Fırkası* (Women's People's Party).⁶⁶

Honestly, this attempt has found its place ingeniously from every point of view. Separating our country into two political parties, men and women, is an innovation that will envy the world. It has not been possible for women to form separate parties, but even to have several of them in the same party. When the actress, recently accepted into the British parliament instead of her husband, entered the hall and took a position with a group, including another woman, some members were told that the end times were approaching. Anyway, don't we always see them on trams and ferries? They become lifelike friends in one minute, and in the second minute, they start a head-to-head fight. We should consider their merger in a party that believes it a straightforward omen of doom.

Ladies constitute the majority among us. While this is the case, a newborn boy on the other side of the political scale weighs more if they all come together. See, not even their number of votes was considered in the union. So, the woman does not even exist officially. Then how will they accept the declaration they gave for forming a party? Here is the real issue. For such things, first of all, a political license was needed. However, a woman has always been considered dependent on a man, not on herself. If they thought about this, they would not have started the business independently; they would have accepted the men to the new party as doormen and at least as spectators, if not as accountants or anything. I wonder if they did not want to take us in because they were unsure we would find it profound.

Ortaç mentions similar ideas throughout his writings, and in another article, he compares a woman with a diplomat and tries to show that women are unsuitable for political life.⁶⁷

⁶⁶ Akbaba, "Kadınlar Halk Fırkası", *Akbaba*, no:57, June 21, 1923, p.1.

⁶⁷ Akbaba, "Kadın ve Siyaset", *Akbaba*, no:21, February 15, 1923, p.1.

Women can only be an ornament in the diplomatic halls of political gatherings, like flowers, vases, and parrots. Those who see a relationship between politics and lying are deceived into assuming that women will be successful in political affairs. Once, every diplomat has to lie, right? I do not know. However, isn't it inevitable that not every person who can lie should be a colleague of Machiavelli?... Let us face it: both the diplomat and the woman lie. Nevertheless, the motives and the value of these lies are entirely different for both sides. First of all, lying is an art for the diplomat. But it can be said that it is a necessity of creation for a woman who is always obliged to hide something. In short, the diplomat lies perfectly to the extent that he is strong. However, the lie of a woman is the result of her weakness. Secondly, the diplomat feeds his lie with logic and intelligence, and the woman with smiles and tears.

Akbaba was a magazine that drew attention not only with its articles but also its cartoons, and issues related to men and modern women were frequently featured. In the early Republican period, the modernization of women had become identified with how they dressed, but the magazine stated that this was also related to women's discourse. The cartoon titled "New Cigarette Names" is an example of this.⁶⁸

Woman- May I introduce a “master” to you?

⁶⁸ Adalı ??, “Yeni Sigara İsimleri”, *Akbaba*, no:71, August 9, 1923, p.4.

Man- Thank you, I use “lady”!

In the magazine, women were often emphasized with their sexuality; in other words, women were marginalized as immoral, worthless, and sexual objects. A clear example of this can be seen in a cartoon in issue 62.⁶⁹

Woman- Sir, you're mistaken. What do you think, and you are following me?

150

Man- An honest lady!..

Woman- I said you might be wrong.

As a requirement of the gender role, women were also forced to dress up, which was emphasized in the magazine. Moreover, the cartoons in the magazine attempt to jokingly reduce the persuasiveness of women to the difference of their gender.⁷⁰

⁶⁹ Akbaba, no:62, July 9, 1923, p.3.

⁷⁰ Akbaba, no: 47, May 17, 1923, p.2.

Man- To the island, to the fashion, to the room... I'm ready to go wherever you order!

Woman- To the sewer, the clothier, the jeweler... I'll go wherever you want!

Conclusion

151

All in all, with the development of technology over the years, the digital humanities began to increase its influence and rose to a prominent position in the academic world. History is one of the leading disciplines in this field, and many digital projects, like Muteferriqa, have emerged to advance the study of the field. This article focuses on “woman” as a concept and “1923” as a time period to demonstrate the ease with which Muteferriqa can access and research important sources of Ottoman and Republican history. When these two titles are analyzed together, the diversity of attitudes towards women can be seen even in the founding years of the Republic, based on the sample magazines selected in the article. Süş magazine published articles that emphasized the physical characteristics of women. Sebilü'r-reşad, however, approached women within the framework of religious understanding; on the other hand, Akbaba magazine, known to be close to the rulers of the period and publishing articles dominated by Kemalist ideas, dealt with women from many different perspectives and talked about society’s perception of women in a sarcastic manner by emphasizing caricatures in its publications.

Periodicals

Adalı ??, “Yeni Sigara İsimleri”, *Akbaba*, no:71, August 9, 1923.

Akbaba, no: 47, May 17, 1923.

Akbaba, no:62, July 9, 1923.

- Akbaba, “Kadınlar Halk Fırkası”, *Akbaba*, no:57, June 21, 1923.
Akbaba, “Kadın ve Siyaset”, *Akbaba*, no:21, February 15, 1923.
Akbaba, “Tramvay Perdesi”, *Akbaba*, no:110, December 24, 1923.
“Garblılılaşmanın Tezahüratı- Kadınları Barlara Götürmek, Dans Ettirmek, Şanolara Çıkarmak İstiyorlar”, *Sebilürreşad*, no:571(572), October 25, 1923.
Hasan Hikmet, “Asri Aile 4”, *Sebilürreşad*, no:576, November 22, 1923.
Hasan Hikmet, “İctimai İrtica: İstanbul’un Bazı Muhitlerinde İslamiyet’ten Evvelki Hayat-ı İctimaiyeye Rücu Hareketleri”, *Sebilürreşad*, no:542(543), July 5, 1923.
Hasan Hikmet, “İctimayatta Garbçılık ve Bozgunculuk: Hürriyet-i Nisvan”, *Sebilürreşad*, no:530(531), May 24, 1923.
Mehmet Arif, “Anadolu’dan Yükselen Sesler: Hakimiyet-i Milliye Tecelliyatı”, *Sebilürreşad*, no:578, December 6, 1923.
Nezihe Muhiddin, “Türk Kadınının Hakkı.” *Vakit*, no.1967, June 4, 1923.
Nusret Cezmi, “Kadın Bir Valide Olmaya Gayret Etmelidir”, *Sebilürreşad*, no:534(535), June 9, 1923.
Ömer Nasuhi, “Müslümanlıkta İftirak-ı Zevceyn”, *Sebilürreşad*, no:580, December 20, 1923.
Seyyah, “Kadın Kuvveti”, *Süs*, no:6, July 21, 1923.
Şükufe Nihal, “Fırkamızın Mefkuresi”, *Süs*, no:3, June 30, 1923.
Unsigned, “Boğaziçi Vapurunda Bir Vaka”, *Süs*, no:5, July 14, 1923.
Unsigned, “Kadın Zevki”, *Süs*, no:27, December 15, 1923.
Unsigned, “Kadınlık Alemi”, *Süs*, no:2, June 23, 1923.
Unsigned, “Süs’ün İstimzacı: Görücülük mü Görüşücülük mü?”, *Süs*, no:4, July 7, 1923.

Bibliography

- Adams, Jennifer L., and Kevin B. Gunn. “Digital Humanities: Where to Start.” *College & Research Libraries News* 73, no. 9 (October 2012): 536–69.
- Akça, Sümeyye. “Dijital İnsani Bilimler: Yeni Bir Yaklaşım.” *Türk Kütüphaneciliği* 32, no. 3 (2018): 193–207.
- Akpolat, Yıldız. *Sosyoloji Araştırmaları: Osmanlı’da Kadın Dergileri ve Sosyoloji Dergileri*. İstanbul: Fenomen Yayıncılık, 2005.
- Aladağ, Fatma. “Dijital Beşerî Bilimler ve Türkiye Araştırmaları: Bir Literatür Değerlendirmesi.” *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 18, no. 36 (February 2020): 773–96.
- Altunbay, Müzeyyen. “Cumhuriyet’in İlk Yıllarında Kadın Mecmualarının Rolü ve Asar-ı Nisvan Mecmuası.” *International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* 8, no. 13 (2013): 455–67.
- Balcı, Meral, and Mervenur Tuzak. “Cumhuriyet’in İlk Yıllarında Nezihe Muhiddin Özelinde Türk Kadınlarının Siyasi Hakları İçin Mücadelesi.” *Marmara Üniversitesi Kadın ve Toplumsal Cinsiyet Araştırmaları Dergisi*, no. I (2017): 43–51.
- Burdick, Anne, Johanna Drucker, Peter Lunenfeld, Todd Presner, and Jeffrey Schnapp. *Digital Humanities*. MIT Press, 2012.
- Childress, Faith J. “Creating the ‘New Woman’ in Early Republican Turkey: The Contributions of the American Collegiate Institute and the American College for Girls.” *Middle Eastern Studies* 44, no. 4 (July 2008): 553–69.
- Coşar, Simten. “Woman in Turkish Political Thought: Between Tradition and Modernity.” *Feminist Review*, no. 86 (2007): 113–31.
- Çakar, Melek. “Akbaba Gazetesi (75-150 Sayılar), İnceleme, Tahlili Fihrist, Seçme Metinler,” 2009.
- Davaz-Mardin, Aslı. *Kadın Süreli Yayınları Bibliyografya 1928-1996: Hanımlar Aleminden Rosa’ya: Dergiler, Gazeteler, Bültenler*. İstanbul: Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı, 1998.
- Efe, Adem. “Sebilürreşad.” *TDV İslam Ansiklopedisi*. Vol. 36. İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi, 2009. 251-53.
- Emiroğlu, Atiye. “1923 ve 1960 Arası Türkiye’de Kadın Hakları ve Türk Kadınının Edindiği Hakları Kullanmaları.” *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 24, no. 3 (September 2022): 1186–98.
- Ergönül, Eser, and Bayram Koca. “Erken Cumhuriyet Dönemi Resimlerinde Kadın İmgesi: Modernleşme ve Milliyetçilik.” *Güzel Sanatlar Fakültesi Sanat Dergisi* 10, no. 20 (December 2017): 761–86.

- Kadın Hareketinin Yüzyılı 2000 Ajandası*. İstanbul: Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı, 2001.
- Karabacak, Melike. "Cumhuriyet'in İlk Beş Yılında Kadın Dergileri; Bir Değişimin Kadınca Hikayesi," 2009.
- Keleş, Hakan. "Mizah Dergilerinde Erken Cumhuriyet Dönemi Kenti," 2013.
- Konan, Belkıs. "Türk Kadınının Siyasi Haklarını Kazanma Süreci." *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 60, no. 1 (2011): 157-74.
- Kovanlıkaya, Çağlayan. "Osmanlı'nın Son Döneminden Günümüze Kadın Yurttaşın İnşasında Ataerkil Zihniyet Şiddeti." Essay. In *Türkiye'de Siyasal Şiddetin Boyutları*, edited by Güney Çeğin and İbrahim Şirin, 435-75. İstanbul: İletişim Yayınları, 2014.
- Kurnaz, Şefika. *Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını (1839-1923)*. 2nd ed. Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı, 1991.
- Malkoç Kılıç, Selda, and Duygu Vefikuluçay Yılmaz. "Cumhuriyet Dönemi Kadın Dergileri (1923-1992)." *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi* 10, no. 17 (March 2019): 2139-56.
- Metintaş, Melike. "Erken Cumhuriyet Döneminde Feminizm Hareketlerinin İlerleyen Dönemde Türk Sosyolojisine Yansımaları." *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Türk Dünyası Uygulama ve Araştırma Merkezi Yakın Tarih Dergisi* 1, no. 3 (2018): 109-17.
- Mutlu, Nermin. "Popüler Kadın Dergilerinde Kadın Temsili (Örnek Olay: Cosmopolitan Dergisi)," 2009.
- Müezzinoğlu, Ersin, and Yakup Kaya. "Milli Mücadele Sonrasında Türk Kadınına Siyasal Haklar Tanınmasına Yönelik Arayışlar (1923-1924)." *Tarihin Peşinde-Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, no. 18 (2017): 137-58.
- Öğdü, Hale. "Türk Siyasal Hayatının Karikatür Üzerinden Analizi: Akbaba Dergisi Örneği," 2011.
- Özen, Hatice. "Tarihsel Süreç İçinde Türk Kadın Gazete ve Dergileri," 1990.
- Öztemiz, Semanur, and Nevzat Özel. "Dijital İnsani Bilimler Araçları Üzerine Bir Değerlendirme." *DTCF Dergisi* 60, no. 1 (June 2020): 390-414.
- Söğüt, Mine. *Deli Kadın Hikayeleri*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2011.
- Şakul, Kahraman, Yunus Uğur, and Abdülhamit Kırmızı. "Türkiye'de Deneysel ve Dijital Tarihçiliğin Gelişimi İçin Bir Strateji Çerçevesi." Essay. In *Hunlardan Günümüze Türk Askeri Kültürü*, edited by A. Sefa Özkaya, 718-28. İstanbul: Kronik, 2019.
- Şanlı, Ayşem Sezer. "Kemalist Kadınlardan Kemalist Feministlere, Erken Cumhuriyet Dönemi'nden 90'lı Yıllara: Kemalist Kadın Hareketi Üzerine Bir Değerlendirme." *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, no. 26 (February 2021): 267-88.
- Tekeli, Şirin. "Kadın." in *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, 5:1190-1204. İstanbul: İletişim Yayınları, 1983.
- Tonga, Necati. "Türk Edebiyatı Tarihinde Mühim Bir Mecmua: Akbaba (1922-1977)." *Turkish Studies* 3, no. 2 (2008): 665-79.
- Topcu, Hava. "Sebilü'r-Reşad Dergisi Bağlamında Kadın Sorunu ve Hüseyin El-Cisr'in Konuya Bakışı," 2020.
- Toprak, Zafer. "Türkiye'de Dergiler Ansiklopediler (1849-1983).", in *Fikir Dergiciliğinin Yüz Yılı*, 13-54. İstanbul: Gelişim Yayınları, 1984.
- Toprak, Zafer. *Türkiye'de Kadın Özgürlüğü ve Feminizm (1908-1935)*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2015.
- Tosun Durmuş, Büşra. "Erken Dönem Türkiye Cumhuriyeti'nde Modernleşme Bağlamında Kadının Temsili: Akbaba Dergisi Örneği." *Kültür Araştırmaları Dergisi*, no. 7 (November 2020): 166-95.
- Uçar, Özgün. "Cumhuriyetin Öncü Kadın Dergisi Süs." *Tarih Dergi* no. 87, October 2021. <https://tarihdergi.com/cumhuriyetin-ocnu-kadin-dergisi/>.
- Usta, Veysel, and Bahar Usta Baki. "II. Meşrutiyet ve Erken Cumhuriyet Dönemi'nde Trabzon'da Kadın." *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, no. 20 (2016): 225-74.
- Yacan, Caner. "Bir Siyasal Mücadele Örneği Kadınlar Halk Fırkası." *Toplumsal Tarih*, no. 291 (March 2018): 50-59.
- Yıldız, Halil. "II. Meşrutiyet Dönemi Din ve Modernleşme Tartışmaları: Sebilürreşad ve İslam Mecmuası Örneği." *Turkish Studies* 13, no. 2 (2018): 107-26.
- Yılmaz, Hadiye. "1923 Yılı Mizah Basımında Kadınların Seçme-Seçilme Hakkı ve Kadınlar Halk Fırkası." *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, no. 59 (2016): 263-96.

- Yılmaz, Tuba. “1923-1940 Arası Cumhuriyet Dönemi Kadın Romanlarında İdeal Kadın Tipi Olarak Erkekleşen Kadın.” *Rumeli’de Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, no. 35 (October 2016): 35–51.
- Yürüt, Berna. “Tanzimat Sonrası Osmanlı Kadın Hareketi ve Hukuk Talepleri.” *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, no. 30 (2017): 365–96.
- Zihnioğlu Yaprak. *Kadınsız İnkılap: Nezihe Muhiddin, Kadınlar Halk Fırkası, Kadın Birliği*. Beyoğlu, İstanbul: Metis, 2003.

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Tarih Dergisi

Eskisehir Osmangazi University History Journal

e-ISSN: 2687-3842 <https://dergipark.org.tr/tr/pub/esogutd>, 7/1, Mayıs 2024

DOI: 10.47437/esogutd.1468950

Araştırma Makalesi

Seyidgazi Kazası Arapviran Karyesi'nin XIX. Yüzyıl Ortalarında Sosyo-Ekonomik Yapısı (Temettuât Kayıtları Bağlamında)

Osman Köksal* Yaren Şen**

Öz

19. yüzyıl ortalarında Osmanlı sosyal ve ekonomik hayatına dair önemli bilgiler barındıran temettuât defterleri ışığında hazırlanan bu çalışmada 9190 numaralı temettuât defteri temel arşiv malzemesi olarak kullanılmıştır. Çalışmamızda 1844-1845 yılları arasında Bilecik Sancağı Seyitgazi Kazası'na bağlı Arapviran köyünün sosyal ve ekonomik yapısını ortaya koymak amaçlanmıştır. Temettuât kayıtları incelendiğinde hane reislerinin tarım ve hayvancılık ile meşgul oldukları tespit edilmiştir. Gelir oranı dikkate alındığında tarımsal üretimin köyün temel geçim kaynağı olduğu göze çarpmaktadır. Küçükbaş hayvan oranının daha fazla olduğu köyde koyun yetiştiriciliği daha yaygındır. Farklı meslek kollarının yer aldığı köyde hizmetkârlık mesleğinin 8 hane reisi tarafından yapıldığı görülmüştür. Köyde yaşamlarını sürdüren hane reislerinin gelir durumu ve ödenen vergi miktarı ele alındığında köyün ekonomik durumunun iyi olduğu düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Seyitgazi Kazası, Arapviran Köyü, Vergi, Sosyal ve Ekonomik Yapı.

The Socio-Economic Structure of Arapviran Karye of Seyidgazi Kaza in the XIXth Century (In the Context of Temettuât Records)

Abstract

In this study, prepared based on the "temettuât" registers that contain significant information about the Ottoman social and economic life in the mid-19th century, the register numbered 9190 has been used as the primary archival material. The aim of our study is to reveal the social and economic structure of Arapviran village between the years

* Prof. Dr., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi, okoksal@ogu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-1675-5972.

** Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih ABD Yüksek Lisans Öğrencisi, snyrn99@gmail.com, ORCID: 0009-0000-6443-9774

1844 and 1845, which is a part of Seyitgazi Town in the Bilecik District. Upon examining the "temettuât" records, it has been determined that the household heads were primarily engaged in agriculture and animal husbandry. Considering the income level, it is evident that agricultural production was the main source of livelihood for the village. Sheep breeding is more prominent in the village, as it has a higher proportion of small livestock. The records also show that, in the village where there are different professions, the servant service is practiced by 8 household heads in the village. Considering the income and tax payments of the household heads living in the village, it is believed that the economic situation of the village was favorable.

Keywords: Seyitgazi Town, Arapviran village, Tax, Social and Economic structure.

Giriş

İnceleme konusu resmi verilerdeki adıyla Arabviranı, yerleşik halk dilindeki ismiyle Arabören köyü,¹ kadimden beri hem Sultanönü (Eskişehir) Sancağının hem de Seyidgazi Kazasının nüfusça kalabalık köylerindedir. Köyün adını, içerisinde bulunan Arap Tekke adlı türbeden almış olabileceği muhtemeldir.² Seyidgazi önünden geçip bugünkü Mahmudiye arazisinden Sakarya'ya karışan Seydisuyu havzasında, sırtını Kırkız Dağı'na dayamış vaziyette, ziraata elverişli bir konumdadır. Köy, Osmanlı Devlet merkezi İstanbul'u Asya yakasına bağlayan ve her birine "kol" denilen üç ana yol ağından en sağdaki yol, maruf deyimiyile "sağ kol" güzergâhı üzerinde; bu yol ağının önemli konaklarından (menzil) Seyidgazi yakınındadır. Şehir merkezine kuş uçuşu uzaklığı 45-50 km civarındadır. Kanuni döneminin başlarında 1530 (937 H.) yılında düzenlenmiş bir muhasebe defterinde köy, 67 hane nüfusa sahiptir.³ Köye, isim zikredilmeksizin vakıf kaydı düşünülmüştür. Aşağı yukarı aynı tarihlerde hazırlanmış Eskişehir Vakıf Defterinde, çiftçilik düzeyi

¹ Yakın dönemdeki adı Doğançayır'dır, 1991 yılında belde statüsüne yükseldi, elan Büyükşehir yasası çerçevesinde Mahalle konumundadır.

² Halk arasında tekke olarak isimlendirilmekle birlikte mevcut konumuyla sıradan bir türbedir. İçerisindeki mezarın kime ait olduğu bilinmemektedir. Türbe, mevcut haliyle, üzeri sıvanmış dörtgen tuğla duvar; üstü indirme bir çatı ile kaplı tek odalı basit bir yapıdan ibarettir. Köyde Araboğlu adlı bir sülale gözükmele birlikte bu ailenin köye ad verecek bir kökene sahip nitelikte olmadığı düşünülmektedir.

³ Ayrıca dokuz mücerred (bekar) iki pir-i fani (yaşlı), iki sahib-i berat bulunmaktadır. Krş., *439 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Anadolu Defteri (975/1530) I*, Dizin Tıpkı Basım, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yay. Ankara 1993, s.142.

de belirtilmiş olarak 88 hane kayıtlıdır.⁴ Burada Köyün Seyidgazi Zaviyesi Evkafına merbutiyeti de açıkça görülmektedir.⁵

Arabören'in XIX. yüzyıldaki nüfusu daha da artmıştır. Yüzyılın ilk yarısında Sultan II. Mahmud'un yaptırdığı 1831 yılı nüfus sayımlarında köyde toplam 224 hanede 542 erkek nüfus kaydedilmiştir.⁶

Osmanlı Devleti'nde 1840 tarihinde çıkarılan bir talimatnameyle birlikte Tanzimat döneminden önce çeşitli isimlerle halktan alınan vergilerin tek bir çatı altında toplanıp "temettü resmi" adıyla tek bir vergi şeklinde alınmasına karar verilmiştir. Buna esas olmak üzere halkın emlak, arazi ve hayvanatının miktarını, esnaf ve tüccarların yıllık gelirlerinin kayıt altına alındığı vergi tespiti için tutulan temettuât⁷ defterleri 19. yüzyıl Osmanlı sosyal ve ekonomik yapısının anlaşılması açısından önemli bilgiler içermektedir.⁸ Çalışmamıza konu olan Arapviran köyüne ait kayıtlar TC Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi Maliye Varidat Kalemi 9190 numaralı Defter içerisinde 54 görüntüden oluşmaktadır. Defterin numaralı ilk sayfası hu ya da hüve ifadesi ile Allah'ın adını anarak başlamaktadır. Altında "Hüdavendigâr eyaletinin hâvî olduğu kazalardan Bilecik Kaymakamlığı dâhilinde kâin Seyitgazi Kazasına tâbi Arabviran köyünde mukim ahali-i İslâm'ın emlak ve arazi ve temettuâtlarını mübeyyin defterdir" açıklaması yer alır. Karye-i Arabviran tabi' Seyitgazi ifadesinin altında, ilk hane olarak (Hane 1 Numara 1) köyün imamı "Karye-i Mezbure sekenesinden imam Mustafa Efendi'nin emlak ve arazi ve temettuâtı"⁹ kaydedilmiştir. Arapviran köyüne ait temettuât defterinde 219 hane

⁴ Köy, 9427 akçe zirai gelire (hasıl) maliktir. Mehmet Topal (Haz.), *Eskişehir Vakıfları Tahrir Defteri* (Maliyeden Müdevver 27 No'lu Defterin Transkripsiyon ve Tahlili) İstanbul 2011, s.86-87

⁵ Arabören köyünün 3 km kadar güneydoğusunda küçük bir tepe üzerinde Sultan Alparslan'ın kumandanlarından Emir Danişmend'in torunu, Danişmendlilerin güçlü temsilcisi Emir Gazi (Melik Gazi)'nin makam türbesinin bir zaviye; köyün de bu zaviyenin vakfı olabileceğine ilişkin bazı görüşler ileri sürülmekteyse de, yukarıdaki vakıf defteri, köyün Seyidgazi evkafına aidiyetini açıkça göstermektedir. Melikgazi (ya da halk arasındaki adıyla Melekgazi) Türbesi adına resmi bir zaviye ve vakıf kaydı çıkıncaya kadar söylenenlerin bir değeri olmayacaktır. Krş. Ali Gerengi, "Seyitgazi –Doğançayır Beldesinde Bulunan Melekgazi Zaviyesi", *XIII. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu (14-16 Ekim 2009) Bildirileri*, Pamukkale Ü. Sanat Tarihi Böl. Yay. İstanbul 2010, ayrıbasım, s.271-275

⁶ *Hüdavendigâr Eyaleti, Sultanönü Sancağı, Seyidgazi Kazası Nüfus Defteri, 1247(1831)*, BOA, NFS d. Nr. 1547, varak 51-75

⁷ Temettu`Şemsettin Sami tarafından; Kâr etmek, faide görmek şeklinde tanımlanmıştır. Şemsettin Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 2006, s. 437.

⁸ Mübahat Kütükoğlu, " Osmanlı Sosyal ve İktisâdî Tarihi kaynaklarından Temettü Defterleri", *Bellekten*, C.59, S. 225,(1995), s.395-412.

⁹ BOA., ML. VRD. TMT. d. 09190. s. 1. Hane 1.

sayılmış ancak 178. Haneden sonra sehven 175. hane numarasıyla kayda devam edildiğinden defterde toplam hane sayısı 215 olarak görülmektedir.¹⁰ Köy genelinde 28 hanenin vergi vermediği, bunlardan 10 hanenin hizmetkârlık ile meşgul olduğu ve temettuât sayılacak gelirlerinin olduğu gözlemlenmiştir.¹¹ Hane 3 Köle Mehmed¹² ve Hane 204 (207)'de kayıtlı Konak oğlu Hüseyin çobanlık¹³ ile meşgul olduğundan vergiden muaftır. 199 (202) numaralı hanede kayıtlı Kara İsmailoğlu Mehmet silk-i askeride olduğundan temettü olarak sayılacak bir geliri yoktur ve vergiden muaftır¹⁴. Hane 111'de sakin olan Çolakoğlu Ali'nin yetimi Ali'nin emlak ve arazisi Hane 109 Çolakoğlu Hüseyin üzerine kayıtlıdır¹⁵. Arapviran köyüne ait vergi mükelleflerinin sayısı 190 hane olarak tespit edilmiştir.

Köyün Nüfusu

Osmanlı Devleti'nde Tanzimat'ın ilanından sonra gerekli düzenlemeler için mali kaynakların tespit edilmesi ve vergilerin iyileştirilmesi amaçlanmış, nüfus ve temettuât sayımları gerekli görülmüştür. Bu amaca yönelik ilk olarak 1831 yılında nüfus sayımı yapılmıştır.¹⁶ Nüfus sayımıyla askere alımlarda gerekli erkek nüfusun niteliği ve sayısı tespit edilmiştir. Sultan Abdülmecid'in saltanatının başlarında Tanzimat'ın gereği olan yeni mali düzenlemeler ve vergilerin iyileştirilmesi amacıyla vergi mükellefiyeti olan şahıslar kayıt altına alınmak istenmiş, bu amaçla yine genel bir Temettü sayımı yapılmıştır. Temettuât defterleri hakkında önemli çalışmalara imza atan Ömer Lütfi Barkan temettuât defterlerinden nüfus tespitinin yapılması için anne, baba ve üç çocuktan oluşan çekirdek aile profilinden yola çıkarak mevcut hane sayısının beş ile çarpılması sonucu yerleşim biriminin toplam nüfusunun tespit edilebileceğini ileri sürmüştür.¹⁷ Vergi mükellefi sayılacak her aile

¹⁰ BOA., ML. VRD. TMT. d. 09190, s. 45-46.

¹¹ Arapviran köyünde tespit edilen hizmetkarlık ile meşgul olan şahısların hane numaraları: 28, 52, 98, 190, 203, 208,209, 210, 211, 212.

¹² BOA., ML. VRD. TMT. d. 09190. s. 1, Hane 3.

¹³ BOA., ML. VRD. TMT. d. 09190. s. 52, Hane 204.

¹⁴ BOA., ML. VRD. TMT. d. 09190. s. 51, Hane 199.

¹⁵ BOA., ML. VRD. TMT. d. 09190. s. 28. . Hane 109-111.

¹⁶ İlk nüfus sayımında yalnızca Seyidgazi kazası merkez mahalleleri için bir sayım görülmektedir. Bahsi geçen sayımda kaza merkezinin ehli İslâm sayılan nüfusu 2250 kişi olarak tespit edilmiştir. Enver Ziya Karal, *Osmanlı İmparatorluğunda İlk Nüfus Sayımı (1831)*, T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara, 1997.

¹⁷ Ömer Lütfi Barkan, "Tarihi Demografi Çalışmaları ve Osmanlı Tarihi", *Türkiyat Mecmuası*, X, İstanbul 1953, s. 12.

reisi sülale adı ile beraber medeni durumu veya ayırt edici fiziki özellikleri ile evli, dul, bekâr, yetim, sabi, ihtiyar olarak mal, mülk ve hayvanatlarıyla beraber dikkatlice kaydedilmiştir.

Musa Ayar'ın Seyidgazi Nüfusu adlı Yüksek lisans tezinde, Arapvıran köyünün 1833 yılı hane nüfusunun 237, tahmini nüfusun ise 1018 olduğu tespit edilmiştir.¹⁸ Tarafımızca Seyidgazi kazasına ait 1845 yılı verilerinde 219 haneli Arapvıran köyünün tahmini nüfusu, yukarıdaki yaklaşımla 1095 kişi olarak hesaplanmıştır.¹⁹ Köy genelinde büyük bir nüfus artışının olmaması göç sirkülasyonunun yoğun olmadığını düşündürmektedir.²⁰ Çalışmamız kapsamında karşımıza çıkan tek göç hareketi 201 hane numarası ile kayıtlı Kocadallıoğlu Mehmed adlı şahsın mal ve ıtlak olunur bir şeyi olmayıp Bursa Mihaliç uhdesinde meskûn olduğuna dair düşülen nottan ibarettir.²¹

Hane Reisi Adları ve İsim Profili

Köyün sayım defterinin incelenmesinde ilgi çekici verilerden biri hane reislerinin kaydıdır. Yazım sırasında, henüz “soyadı” sistemi mevcut olmadığından hane reisi şahısların kendinden önceki kuşaklar ile bağlantılarını, fiziki, kişisel ya da sosyal durumunu gösteren ayırt edici ifadelerle yer verilir. Yine burada şahıslara ait lakaplar, kişisel özellikler ve meslek bilgileri de mevcuttur. Arapvıran köyünde 211 sülale adı tespit edilmiş yalnızca bir tanesi okunamamıştır. Birbirinden farklı 124 sülale adına ulaşılan köyde, bazı hanelerde sadece lakaplar kullanılmıştır. Mevcut hane reisi adlarından yalnızca iki tanesinde üst soy olarak kadın ismi geçmektedir. 45 numaralı hanede kayıtlı Sadiye Kadın oğlu Mustafa Çelebi ve 212 numaralı hanede kayıtlı Zahideoğlu İbrahim'dir.²²

¹⁸ Aynı tezde 1834 yılı tahmini nüfusun 1064, 1841 yılı nüfus sayımına göre ise 1044 olduğu tespit edilmiştir. Detaylı bilgi için bkz., Musa Ayar, “19. Yüzyıl Ortalarında Seyidgazi Nüfusu”, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya, 2019 s. 21-24.

¹⁹ Başbakanlık Osmanlı Arşivinde yer alan Hüdavendigâr Eyaleti, Sultanönü Sancağı, Seyidgazi kazasına ait Hicri 1247, nüfus sayım defterlerinde Arapvıran köyüne ait hane sayısı 219, 1256 ve 1258 yılı nüfus sayımı sonuçlarına göre 215 hanelik bir köy olarak karşımıza çıkar. *BOA. NFS. d. 1547, s.51-75, BOA., NFS., d. 1548, s.91-119, BOA. NFS., d. 1549, s.31-41.*

²⁰ 1833 nüfus sayımı sonuçlarına göre Arapvıran köyünde Tatar kabilelerine mensup 29 kişi iki seneden beri misafir olarak yaşamlarını sürdürmektedir. Musa Ayar, a.g.t., s. 30.

²¹ *BOA., ML. VRD. TMT. d. 09190, s. 51, hane 201.*

²² *BOA., ML. VRD. TMT. d. 09190, s.9, hane 45, BOA., ML. VRD. TMT. d. 09190, s.53, hane 212.*

Hane reisi isimleri içerisinde şahısların meslekleri, fiziki özellikleri, kökenleri ile alakalı olabilmektedir. Sarı Mustafaoğlu²³, Kara İsmailoğlu²⁴ gibi isimler şahısların fiziki özelliklerini yansıtmaktadır. İmamoğlu²⁵, Yeniçerioğlu²⁶ ve Teymurcuoğlu²⁷ gibi sülale isimleri meslek özelliklerini, Türkmenoğlu²⁸, Yörükoğlu²⁹ ve Tataroğlu³⁰ gibi isimler ise şahısların nasyonel kökenlerini ifade eder. Şahısların fiziki engel durumları ayırt edici bir özellik olduğundan Topaloğlu³¹, Çolakoğlu³² ve Kör Hüseyinoğlu³³ gibi hane reisi adları karşımıza çıkmaktadır.

Temettuât kayıtlarında adlarında aynı lakap veya başkaca ayırıcı vasıf taşıyan şahısların, farklı hane numaralarıyla kaydedildiği görülmüştür. Bunlar arasında akrabalık bağı olduğu düşünülmektedir. Bu çerçevede köyde en sık Mıcıroğlu ve Kaygıoğlu sülalesinin isimleri tekrar etmektedir. Köy içerisinde sık tekrarlanan diğer adlar arasında, dörder hanede, Bayram Kocaoğlu, İmamoğlu, Kamber Beşeoğlu, Kösekoğlu, ve Mevlütoğlu adları bulunmaktadır.³⁴

Şahıs isimleri, doğan çocukların dünyaya geldikleri aile, kültür ve çevre etkisinde şekillenir. Türk-İslam kültürü çerçevesinde şahıs isimleri aile büyüğü tarafından yeni doğan bebeğe hayır duaları edilerek ve ezan okunarak verilir. Yeni doğan bebeğin ailesine, devletine, vatanına hayırlı, dini bütün bir birey olarak yetiştirilmesi amaçlanır. Bu sebeple peygamber isimleri ile beraber İslam büyüklerinin isimleri sıklıkla tercih edilen adlar arasındadır. Arapviran köyünde Hz. Ali'nin ismine hürmeten Ali adının 23 hane reisine verilerek %11'lik bir oran ile en çok kullanılan isim olduğu görülmüştür. Hz. Peygambere duyulan hürmet ve saygıdan dolayı Muhammed adı yerine, daha çok Mustafa ve Mehmet

²³ BOA., ML. VRD. TMT. d. 09190, s. 3, hane 11.

²⁴ BOA., ML. VRD. TMT. d. 09190, s. 51, hane 199/202.

²⁵ BOA., ML. VRD. TMT. d. 09190, s. 31, hane 124.

²⁶ BOA., ML. VRD. TMT. d. 09190, s. 10, hane 38.

²⁷ BOA., ML. VRD. TMT. d. 09190, s.17, hane 57.

²⁸ BOA., ML. VRD. TMT. d. 09190, s. 49, hane 188/192.

²⁹ BOA., ML. VRD. TMT. d. 09190, s. 48, hane 186/190.

³⁰ BOA., ML. VRD. TMT. d. 09190, s. 48, hane 187/191.

³¹ BOA., ML. VRD. TMT. d. 09190, s. 27, hane 105.

³² BOA., ML. VRD. TMT. d. 09190, s. 28, hane 109.

³³ BOA., ML. VRD. TMT. d. 09190, s. 49, hane 191/195.

³⁴ Türk aile yapısı göz önüne alındığında aynı sayfada ya da yakın hanelerde aynı sülale adına sahip şahısların baba oğul ilişkisine sahip olma ihtimalleri vardır.

kullanılmıştır. 21 hane reisinin taşıdığı Mehmet ismi, %10'luk bir dilimde yer alırken Mustafa ismini taşıyan 13 kişi mevcuttur. Peygamberin torunlarının ismi Hasan ve Hüseyin köyde yine tercih edilen isimler arasındadır.

Tablo:1 Arapviran Köyüne Ait Şahıs Adı Profili

<i>Kişi Adları</i>	<i>Kişi Sayısı</i>	<i>Oranı</i>	<i>Kişi Adları</i>	<i>Kişi Sayısı</i>	<i>Oranı</i>
Abbas	1	%0,47	İdris	1	%0,47
Abdi	1	%0,47	İlyas	1	%0,47
Abdullah	1	%0,47	İsmail	8	%3,74
Ahmet	8	%3,74	Kamber	2	%0,93
Ali	23	%10,75	Maksud	2	%0,93
Ali Çelebi	1	%0,47	Mehmet	21	%9,81
Aşir	1	%0,47	Mehmet Ali	2	%0,93
Ayvaz	1	%0,47	Muhammed	3	%1,40
Bayezit	1	%0,47	Murad	3	%1,40
Bayram	1	%0,47	Musa	6	%2,80
Bekdaş	1	%0,47	Mustafa	13	%6,07
Cafer	3	%1,40	Mustafa Çelebi	1	%0,47
Durmuş	1	%0,47	Osman	1	%0,47
Fakı	1	%0,47	Salih	2	%0,93
Halil	11	%5,14	Satılmış	10	%4,67
Hamza	2	%0,93	Süleyman	7	%3,27
Hasan	22	%10,28	Şaban	2	%0,93
Himmet	5	%2,34	Veli	8	%3,74
Hüseyin	16	%7,48	Yusuf	4	%1,87
Hüseyin Çelebi	1	%0,47	Zeynel	1	%0,47
İbrahim	14	%6,54	Toplam	214	%100,00

Tabloda da görüldüğü gibi, genel olarak İslam dini etkisinde Arapça kökenli isimler karşımıza çıkmaktadır. Türk kültüründen aktarılmış olan sadece iki isim

gözümüze çarpmıştır. Türk kökenli ilk isim Satılmış³⁵ bir diğer isim ise Durmuş'tur³⁶. Yine yukarıdaki tablodan anlayacağımız üzere 219 haneli bir köyde 41 farklı şahıs adı kullanılmıştır. Hane reislerinden beş tanesinin ismi kaydedilmemiştir.

Lakaplar ile ağa, efendi gibi unvanlar şahısların tanınması için önemli bir içerik olarak karşımıza çıkar. Hane 2'de kayıtlı "Karye-i mezbure sekenesinden Müteveffa Mehmet ağanın oğlu ..." ve hane 202'de kayıtlı "Karye-i mezbure sekenesinden Kavakoğlu Süleyman efendinin ..." ³⁷ ifadeleri, Arapviran köyünde kullanılan unvanlara örnek olarak gösterilebilir. ³⁸ Lakaplar; şahısların huy, meslek, fiziki özellik ve kökeni ile alakalı özellikler içermektedir. Kethüda, Eskici, Hancı gibi lakaplar mesleki özelliklere; köle, yetim, sabi gibi lakaplar sosyal statü ve sağlık durumuna; derviş, âşık, hacı gibi lakaplar ise dini özellikli lakaplara örnek verilebilir.

Tablo:2 Arapviran Köyü'nde Öne Çıkan Başlıca Lakaplar

<i>Hane Reisinin Lakabı</i>	<i>Hane Numarası</i>	<i>Hane Reisinin Lakabı</i>	<i>Hane Numarası</i>
Aşık	44, 189/193	Koca	20, 102
Büyük	210/213	Koç	40
Çil	25	Köle	3
Derviş	35	Kör	46,76
Dımık	185/191	Köse	112, 169
Divane	8	Kul	71, 165
Eskici	138	Küçük	13, 177/181
Gedik	211/215	Kütük	60

³⁵ Seyitgazi kazasında 13 kişinin Satılmış ismini taşıdığı tespit edilmiştir. Bu 13 kişinin 10'u Arapviran köyünde, biri Hoca Yunus Mahallesinde, diğeri Karaviran Köyünde bir diğeri Kümbed köyünde görülmüştür. Kaza genelinde %1'lik bir orana sahiptir.

³⁶ Satılmış ve Durmuş isimleri Türk inançlarına göre çocukları ölen ailelerin yeni doğan bebeklerine uzun ömürlü olmaları için verdiği bir isimlerdendir. "Doğduktan kısa bir süre sonra çocuğunu kaybeden aileler çocuk erkekse "tanrı nazarı değdi" diye düşünür ve bir sonraki çocuğuna yemekli merasim yapıp Niyazi, Ağircı, Kepek ve Satılmış gibi isimler verirlerdi." Türklerde isim verme geleneği hakkında detaylı bilgi için bkz. Varis Abdurrahman, "Türk Ad Koyma Gelenekleri Üzerine Bir İnceleme", *Milli Folklor Dergisi*, S.61, 2004, s.124-133.

³⁷ BOA., ML. VRD. TMT. d. 09190, s.54, hane 202/205, BOA., ML. VRD. TMT. d. 09190, s.52.

³⁸ Efendi ve Ağa gibi adlandırmalar unvan olarak gösterilmiştir.

Hacı	68, 172	Naki	160
Hancı	167	Pîr	52, 6
Kaba	66	Sabi	30, 137
Kabak	16	Sarı	11, 11
Kara	126	Şeker	141
Kepir	6	Şimin	196/200
Kethüda	88	Türkmen	83
Kiseli	185/189	Yetim	111

Yukarıdaki tabloda görüldüğü üzere 32 farklı lakap tespit edilmiştir. Farklı şahıslara verilen aynı lakaplar örneğin Hacı lakabını kullanan iki hane reisi vardır. Birincisi hane 68 numarası ile gösterilirken diğeri 172 numara ile gösterilmiştir. Sarı, küçük, sabi, âşık, pîr, hacı ve köse lakapları ikişer hane reisine verilmiştir.

Arapviran Köyünde Zirai Ekonomi

Tarım ve hayvancılığın temel geçim kaynağı olduğu köyde tarımdan elde edilen gelirin hayvancılığa oranla %96 daha fazla olduğu söylenebilir. Köyde tarım alanı olarak kayıtlı 9904 dönüm arazi vardır. Tarlalar, mezru yani ekili ve gayri mezru ekili olmayan olarak iki ayrı grupta ve köyün genelinde eşit oranla kaydedilmiştir.*

Ekili tarım alanı olarak kullanılan 4976 dönümlük araziden toplam 301717 kuruş gelir elde edilmiştir. Arapviran köy nüfusunun %86'lık kısmı yani 187 hane reisi tarım ile uğraşmaktadır. Geriye kalan %14'lük dilimde ise tarla sahibi olmayan sakinler; ihtiyar, yetim, iane-i nâs³⁹ ile geçinen, silk-i askeride⁴⁰ olan, imam ve hizmetkârlık ile meşgul olan kimselerdir.

* Toprağın verimliliği arttırmak amacıyla belirli sürelerde toprağın dinlendirildiği nadas sistemi uygulanmıştır.

³⁹ Yardım. Ekseriya umur-ı saireye vermek suretiyle vuku'bulan muaveneti mahsusiyeye itlak olunur. Mehmed Salâhî, *Kamus-ı Osmani*, C.1, s. 384. Nâs, ismi cinsdir. Ben-i âdem, halk, insanlar. Mehmed Salâhî, *a.g.e.*, s.562. Kelimelerinin anlamlarına bakıldığında iane-i nâs kalıbının insanî yardım olarak değerlendirilmesi uygundur.

⁴⁰ Sâlik, sülük edici, yol tutup gidici mânalarına gelen tarikatlardan birine müntesip olan anlamında kullanılmaktadır. Silk-i askerî tabiri askere giden, vatanî görevde bulunan manasına gelmektedir. Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C.3. Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1972, s.103.

Hane reislerine ait kayıtlı ekili tarla dönüm miktarı en fazla 100 dönüm, en az tarla dönüm miktarı ise 20 dönümdür.⁴¹ Mezru ve gayrimezru tarla toplamı 200 dönüm olan yalnızca bir hane reisi mevcuttur.⁴²

Tablo 4. Arapviran Köyünün Zirai Arazi Portföyü

Tarla Durumu	Dönüm	Arazi Sahibi Hane Reisi	Ortalama Dönüm	Toplam hane başına düşen dönüm	Oran (Dönüm)
Ekili Tarla	4976	187	26,6	22,72	%50
Ekili Olmayan Tarla	4928	184	26,78	26,50	%50
Toplam	9904	219	53,38	49,22	%100

Tarım arazilerinin büyüklükleri bakımından Arapviran köyü İmalat-ı mutavassıta yani orta büyüklükte işletme sınıfına girer. Arapviran köyünde 10 ila 50 dönüm arası arazide tarım ile uğraşan 174 hane reisi vardır. İmalat-ı cesime yani büyük işletme sayılan tarım arazisine sahip (50 dönüm ve üzeri) 13 hane reisi vardır.⁴³ 24 hane reisinin tarla olarak kaydedilen arazisi yoktur.⁴⁴ Oruçoğlu Veli, Topaloğlu Ahmet, Mıcıroğlu Mehmet ve Emir Hüseyinoğlu Yusuf isimlerinde 4 hane reisinin sadece gayrimezru yani ekili olmayan tarlası vardır.⁴⁵ Müteveffa Mehmet Ağanın Oğlu, Kavakoğlu Süleyman ve Büyük Alioğlu Ali isimlerinde 3

⁴¹ Dönüm; Tûl ve arzı kırk adım veya mimari arşınından ibaret arazi ölçüsü ki dört evleğe mümkündür. Şemsettin Sami, Kamus-ı Türkî, s. 634.

⁴² Hasanoğlu Hacı İsmail'in mezru (ekili) tarlası 100 dönüm geliri ise 4950 kuruştur. Hane reisinin 100 dönümde gayri mezru (ekili olmayan) tarlası vardır. *BOA., ML. VRD. TMT. d. 09190*, s.17, Hane 63.

⁴³ Zirai üretimde etkinlik tarım işletmelerinin büyüklüğüne bağlı gelişir. Sermaye donanımı büyük olan işletmeler modern ve ileri tarım metodlarına uygundur. Küçük işletmelerden büyük işletmelerin Pazar üretimine dolayısıyla ticaret ve sanayi sektörünün gelişmesine etkisi büyük olur. İşletmelerin büyüklükleri ise tarla dönüm miktarına göre belirlenmiştir. "İmâlât-ı Sağire": Yüzölçümleri 10 dönümden daha az olan küçük işletmelerdir. "İmâlât-ı Mütevassıta": Yüzölçümleri 10-50 dönüm arası olan orta büyüklükte işletmelerdir. "İmâlât-ı Cesime": Yüzölçümleri 50 dönümden daha fazla olan büyük işletmelerdir. 19. Yüzyılda Osmanlı tarımına dair detaylı bilgi için bkz. Tefik Gürhan, *19. Yüzyıl Osmanlı Tarımı*, Eren Yayıncılık, İstanbul, 1998.

⁴⁴ Mezru ya da gayri mezru tarlası bulunmayan hanelerin, hane numaraları; H.3, H. 20, H.28, H.52, H.98, H103, H.111, H. 114, H. 141, H.186/190, H. 187/191, H. 189/193, H. 190/194, H. 193/197, H199/203, H. 200/204, H. 201/205, H. 204/208, H. 205/209, H.208/212, H. 209/213, H. 211/215, H.212/216, H. 213/216.

⁴⁵ Yalnızca gayri mezru tarla sahibi hane reislerinin hane numaraları; H. 73, H. 106, H. 122, H. 207/211.

hane reisinin mezru tarlasına ait dönüm bilgisi verilmeden bir senelik kazancı kuruş olarak verilmiştir.⁴⁶ Hane 2’de sakin müteveffa Mehmet Ağa’nın oğlu İbrahim’in İcara verdiği 200 dönüm tarlası ve Çayır olarak kayıtlı 150 dönüm arazisi vardır.⁴⁷ Mezru tarlaların dönüm başına elde edilen gelir kayıtlarında farklılıklar vardır. Aynı dönüm miktarına sahip iki farklı hane reisinin elde ettiği gelir birbirinden farklıdır. Örneğin 50 dönüm ekili arazisi olan Kaygıoğlu Süleyman 4005 kuruş gelir elde ederken; 50 dönüm ekili arazisi olan Memişoğlu Ali 1512 kuruş gelir elde etmektedir. 1 dönüm mezru tarladan en çok gelir elde eden hane reisi Anzakoğlu Ali’dir. Anzakoğlu Ali, 20 dönüm ekili arazisinden toplamda 3258 kuruş, dönüm başına 162,9 kuruş gelir elde etmiştir. 68 numaralı hane de kayıtlı Hasanoğlu İsmail, ekili tarlasından en çok gelir elde eden hane reisidir. Hasanoğlu İsmail, 100 dönüm tarlasından 4950 kuruş gelir elde eden hane reisinin bir senelik temettuatı 5245 kuruştur. Bu durumda Hasanoğlu İsmail’in yıllık kazancının %94,38’ini tarımdan elde ettiği gelir oluşturmaktadır. Tarım gelirleri köy genelinde esas gelir kalemini oluşturmaktadır. Bostan adı verilen sebze-meyve bahçelerine ait kayıt bulunmamaktadır.

Tablo:5 Arapviran Köyü Öşür Vergisi

Ürün İsmi	Kile	Vergi Veren Hane Sayısı	Kile X 10	Yüzde (%)	Ortalama hane başına düşen miktar(kile)	Toplam hane başına düşen hububat miktarı (kile)
Hınta (Buğday)	2038	188	20380	%58,21	108,40	93,05
Şair (Arpa)	1391,5	169	13915	%39,75	82,33	63,53
Burçak	68	50	680	%1,94	13,6	3,10
Mercimek	3,5	7	35	%0,10	5	0,15

⁴⁶ Tarlalarına ait dönüm miktarı belli olmayan hane reislerinin hane numaraları; H.2, H.202/206, H. 210/214.

⁴⁷ Müteveffa Mehmet Ağa’nın oğlu İbrahim’in icara verilen 200 dönüm arazisinden 240 kuruş, 150 dönüm Çayır dan 900 kuruş geliri vardır. *BOA., ML. VRD. TMT. d. 09190, s.1.*

Toplam	3501	219	35010	%100,00	209,3415	159,86
---------------	-------------	------------	--------------	----------------	-----------------	---------------

Arapvıran köyüne ait temettuât defterinde mezru yani ekili tarla olarak kayda geçen alanlarda hangi ürünlerin yetiştirildiği hakkında bir bilgiye yer verilmemiştir. Ancak, köylülerin “kezalik Â`şâr Rüsûmu” başlığıyla ödeyecekleri öşür vergisi, Hınta (Buğday), Şair (Arpa), Burçak ve Mercimek üzerinden â`şâr vergisi⁴⁸ alındığından ekili tarlalarda adı geçen tarım ürünleri yetiştirildiği görülmektedir. Â`şâr vergisi toplam üretimin %10’u üzerinden hesaplandığında kile çarpı 10 hesabı ile yılda kaç kile üretim yapıldığı hesaplanabilir. Arapvıran köyüne ait toplam tahıl ve hububat üretimi 35010 kiledir. Toplam üretimin %58,21’lik oranıyla en çok buğday üretimi yapılırken, %39,75 ile arpa üretimi ikinci sıradadır. Yıllık buğday üretimi 20380 kiledir. Osmanlı Devleti’nde kişi başı buğday tüketimi yıllık 6 kileden en az 6540 kile buğday tüketim için yıllık üretimin 5’te 1’i yani 4076 kilesi de tohumluk olarak ayrılmıştır.⁴⁹ Tahmini nüfusu 1095 kişi olan Arapvıran köyünün yıllık buğday tüketimi en az 6540 kiledir. 20380 kile buğday üreten köyün 4076 kile tohumluk buğday ayırması gerekmektedir. Toplam üretimden %10 oranında 2038 kile â`şâr için ayrılır. Sonuç olarak köyün ortalama 7726 kile ihtiyaç fazlası buğday ürettiği görülmektedir. Tüketim fazlası buğdayın pazarlarda satıldığı ya da gelecek sene için saklandığı düşünülebilir.

Buğday dışında en çok üretilen tarım ürünü arpadır. 169 hanede toplam 13915 kile arpa üretilmiştir. Burçak ve Mercimek üretimi buğday ve arpa üretimine göre daha az kişi tarafından üretilmektedir. Burçak eken 68 hane, mercimek eken 7 hane vardır. Toplamda 35 kile mercimek, 680 kile burçak hasadı yapılmıştır. Köyde hasat edilen toplam tarım ürünü miktarı 35010 kiledir. Çiftçilik yapan hane başına düşen ortalama tarım ürünü miktarı 209 kile iken toplam hane başına düşen tarım ürünü miktarı ortalama 160,5963 kiledir. Toplam hane hesaplamasına imam, hizmetkar, çoban, iane-i nâs ile geçinen ve çiftçilik yapmayan haneler dahil olduğunda hane başına düşen tahıl miktarı 48,7452 kile az olmaktadır.

⁴⁸ İslam hukukunda toprak ürünlerinin zekâtı olan öşür Osmanlı vergi sisteminin önemli kalemlerinden birini oluşturmaktadır. Öşür resmi genelde beşte bir ile onda bir arasında değişen oranlarla mal olarak tahsil edilmektedir. Bkz. Ahmet Tabakoğlu, “Öşür”, Osmanlılar, *TDVİA*, C. 34, İstanbul, 2007, ss.100-103.

⁴⁹ Osmanlı devletinde kişi başı yıllık buğday tüketim miktarını kile cinsinden 6 kile kilogram cinsinden 191 kg olarak gösteren Gürhan, tohumluk ayrılan buğday miktarını %20 olarak göstermiştir. Tevfik Gürhan, a.g.e., s.217.

Arapviran Köyünde Hayvancılık ve Hayvan Varlığı

Kırsal yerleşim bölgesi olarak Arapviran köyünde hayvancılık önemli bir yer tutmaktadır. Hayvancılık ile uğraşan toplam 170 hane vardır. Köylülerin yetiştiriciliğini yaptığı hayvanları büyük ve küçükbaş hayvanlar olarak iki grupta değerlendirirsek; büyükbaşlardan çift tırnaklılar arasında manda/camız ve kara sığır türleri; tek tırnaklılardan, muhtelif at ve eşek/merkep yaygındır. Çift tırnaklı büyükbaşlardan camus⁵⁰, sağman camus, camus öküzü, kısır camus, kara sığır öküzü, sağman kara sığır, kısır kara sığır inek, düğ⁵¹, tosun ve dana adı sık geçen hayvanlardır. Küçükbaşlar umumiyetle sağman koyun, kısır koyun, kısır keçi, sağman keçi, erkek⁵², toklu⁵³, teke, koç olarak sıralanmıştır. Camus ve kara sığır öküzü çift olarak diğerleri tek sayılmıştır. Hayvanların etinden, sütünden, yününden ve gücünden yararlanılmaktadır. Gelir getiren hayvanlardan süt geliri olanlar, sağman kara sığır, sağman camus ineği, sağman koyun ve sağman keçi şeklinde kaydedilmiş; sağmal olmayanlar kısır keçi, kısır koyun, erkek keçi, toklu olarak yazılmıştır. Tek tırnaklı kısırak⁵⁴ gelir getiren hayvan olarak kaydedilmiştir. Camus ve Kara Sığır öküzü çiftçilikle uğraşan hanelerde toprağı sürmekte, kısıraktan ise yük ve binek hayvanı olarak yararlanıldığı düşünülmektedir. Hayvancılıkla uğraşan hanelerden %57'lik kısmı küçükbaş hayvancılık %34'lük kısmı ise büyükbaş hayvancılıkla uğraşmaktadır. Yük ve binek hayvanı olarak kısırak sahibi hanelerin oranı ise %9'dur. Köylüler tarımsal üretim sürecinde toprağın işlenmesi için camus ve öküz gibi hayvanların gücünden yararlanmaktadır. Örneğin 100 dönümlük arazi sahibi Hasanoğlu Hacı İsmail⁵⁵'in hayvanatına bakıldığında camus ve karasığır öküzü olarak iki çift (4 baş), 80 dönüm mezru tarlaya sahip Çolakoğlu Hüseyin⁵⁶'in ise dört çift (8 baş) camus ve karasığır öküzüne sahip olduğu görülmektedir. 25 dönüm tarlası olan Karınoğlu Satılmış⁵⁷'in 4 baş camus ve karasığır öküzü olduğu görüldüğünde tarla ve sürüm hayvanı olarak camus ve öküz sahibi olma arasında

⁵⁰ Camız, su sığırı. a.g.e., s. 466.

⁵¹ Genç inek, bir yaşını doldurmuş, daha doğurmamış inek. Şemsettin Sami, a.g.e., s.632.

⁵² Erkek keçi, a.g.e., s.90.

⁵³ Toklu: bir yaşına girmiş dişi veya erkek koyun. a.g.e, s.902.

⁵⁴ Kısırak: beygir dişisi, gerek biniş ve koşu ve gerek yük beygirinin dişisi. a.g.e., s.1129.

⁵⁵ BOA., ML. VRD. TMT. d. 09190, s. 17.

⁵⁶ BOA., ML. VRD. TMT. d. 09190, s.28.

⁵⁷ BOA., ML. VRD. TMT. d. 09190, s.24.

doğru orantı olduğu düşünülmemelidir. Köyde toplam 506 baş camus ve kara sığır öküzü, 7 baş camus öküzü ve 12 baş kısır camus ile toplamda 525 baş camus ve öküz diğer büyük baş hayvanlar içerisinde %40, 92 tüm hayvanlar içerisinde %14,83 orana sahiptir.

Tablo:6 Büyükbaş Hayvan Gelirleri

Büyükbaş Hayvan	Toplam Hayvan Sayısı (baş)	Gelir Miktarı (Kuruş)	Gelir Sağlayan Hane	Gelir Oranı %	Hane Başına Düşen Ortalama Gelir (kuruş)	Toplam Hane Başına Düşen Ortalama Gelir (kuruş)
Sağman Kara Sığır	146	3625	91	%91,89	39,8	16,62
Sağman Camus	8	320	8	%8,11	40	1,46
Toplam	154	3945	92	%100	42,88043478	18,09

Büyükbaş hayvancılıktan gelir sağlayan hane sayısı 154'tür. Köyde toplamda 146 baş sağman kara sığır vardır. Sağman kara sığırdan hayvan başına 25 kuruş gelir getirmektedir. Bu durumda sağman kara sığırdan toplamda 3625 kuruş gelir elde edilmiştir.⁵⁸ Sağman kara sığıra sahip 91 hane olduğuna göre ortalama hane başına düşen miktar 39,8 kuruştur. Sağman camustan hayvan başına 40 kuruş gelir alınırken toplamda 320 kuruş gelir elde edilmiştir. Küçükbaş hayvancılığın çoğunlukta olduğu köyde sağman ve kısır koyun yetiştiriciliğinin, sağman ve kısır keçi yetiştiriciliğine göre daha fazla olduğu tespit edilmiştir.

Tablo:7 Küçükbaş Hayvan Gelirleri

Küçükbaş Hayvan	Toplam Hayvan Sayısı	Gelir Miktarı kuruş	Gelir Sağlayan	Gelir oranı%	Hane Başına Düşen	Toplam Hane Başına
------------------------	-----------------------------	----------------------------	-----------------------	---------------------	--------------------------	---------------------------

⁵⁸ Hane 166 Kır Musaoğlu Hasan'ın temettuât kaydında sağman kara sığır 1 baş olarak girilmiş gelir gösterilmemiştir. BOA., ML. VRD. TMT. d. 09190, s. 42.

			<i>Hane Sayısı</i>		<i>Ortalama Gelir (kuruş)</i>	<i>Düşen Ortalama Gelir (kuruş)</i>
<i>Sağman Koyun</i>	960	4800	88	%55,41	54,54	39,73
<i>Kısır Koyun</i>	558	1327,5	79	%15,32	16,80	6,08
<i>Kısır Keçi</i>	303	747,5	55	%8,63	13,59	3,42
<i>Sağman Keçi</i>	366	1767,5	77	%20,40	22,95	8,1
<i>Erkek Keçi</i>	7	17,5	1	%0,20	17,5	0,08
<i>Toklu</i>	1	2,5	1	%0,03	2,5	0,01
Toplam	2194	8662,5	94	%100,00	92,15	39,72

Köyün küçükbaş hayvan varlığı toplam 2223'tür. Bu hayvanlardan 2194 tanesinden gelir elde edilmektedir. Sağman koyunun ve sağman keçinin süt geliri hayvan başı 5 kuruş; kısır koyun, kısır keçi ve erkek keçininki ise 2,5 kuruştur. Muhtemelen bu ikinci gurup için yün (yapağı, tiftik) geliri yazılmıştır. Küçükbaş hayvancılık geliri içerisinde Sağman koyun %54,41 oran ile en fazla gelir getiren hayvan türüdür.

Yük ve binek hayvanı olarak yalnızca 26 hane reisinin kısırak sahibi olduğu tespit edilmiştir. 6 hanede (Hane 4 Hızıroğlu Hüseyin, Hane 7 Mevlütoğlu Hasan, hane 169 İmamoğlu Murat, hane 172 Kamber Beşeoğlu Hasan, hane 175 Hıdır Çelebi oğlu Hasan, hane 194/198 Gök Hüseyinoğlu Hasan) 2 baş kısırak; bir hanede (176. Hane Hıdır Çelebi oğlu Halil) 3 baş kısırak vardır.⁵⁹ Kısıraktan elde edilen gelir 1 baş 40 kuruş olmak üzere toplamda 1360 kuruştur. Hane başına ortalama 52,30 kuruş gelir getirmektedir. Gelir getiren hayvanlar arasında %9,74 orana sahiptir. Tüm hayvan gelirleri arasında en çok gelir getiren küçükbaş hayvancılıktır. Hane başına düşen hayvan geliri küçükbaş hayvandan 92 kuruş, yük ve binek hayvanı olarak kısıraktan 52 kuruş büyükbaş hayvancılıktan ise 43 kuruştur. Hayvancılık ile uğraşan 94 hanenin hayvancılıktan elde ettiği gelir ortalama 149 kuruş olarak hesaplanmıştır.

⁵⁹ 176. Hanede kayıtlı Hıdır Çelebioğlu Halil Ağa'nın 3 baş kısırakı vardır. BOA., ML. VRD. TMT. d. 09190, s.90.

Tablo:8 Arapviran Köyü Toplam Hayvan Gelirleri

Hayvan Türü	Hayvan Sayısı	Elde Edilen Gelir	Gelir elde eden hane sayısı	Toplam Hayvan Gelir Oranı (Yüzde)	Hane başına düşen gelir kuruş
Büyükbaş Hayvan	1283	3945	92	%28,24	42,88
Küçükbaş Hayvan	2223	8662,5	94	%62,02	92,15
Yük ve Binek Hayvanları	34	1360	26	%9,74	52,30
Toplam	3540	13967,5	219	%100	187,34

Arapviran Köyünde Meslekî gelirler ve Oranları

Köy sakinleri genelde aynı zirai ekonomiye bağlı, bir örnek hayat tarzının müdavimleridir. Bu anlamda mesleki çeşitlilik ve ayrışma son derece zayıftır. Bu çerçevede Arapviran’da 7 farklı meslek kolu vardır. İmamlık, çobanlık, hizmetkârlık, kethüdalık, berberlik ile rençberlik veya diğer adı olan ziraat erbabı tespit edilen mesleklerdendir. 180 hane reisinin Erbâb-ı zırâ’at⁶⁰ olarak kayıt altına alındığı köyde, 25 hane reisinin mesleğine dair bilgi verilmemiştir. Erbâb-ı zırâ’at dışında kaydedilen 8 hizmetkâr⁶¹, 2 çoban⁶², 1 kethüda⁶³, 1 berber⁶⁴ ve 1 imam⁶⁵ vardır. Beş hane reisinin temettü sayılan ek geliri olduğu belirlenmiş fakat iş koluna dair bir bilgi verilmemiştir.⁶⁶ 106 hane numarasıyla kayıtlı Topaloğlu Ahmet’in

⁶⁰ Erbâb-ı zırâ’at, zırâ’at adamı demektir. Erbâb ehl layık muktedir adam olarak geçmektedir. Şemsettin a.g.e., s.87.

⁶¹ Hizmetkarlık ile meşgul şahısların hane numaraları sırasıyla, 28, 186/190, 200/203, 205/208, 206/209, 207/210, 208/211, 209/212, olarak tespit edilmiştir. Hane 209/212 numaralı Kara dede oğlu Halil hizmetkar olarak kaydedilmiş ve buzağı çobanlığından 100 kuruş geliri olduğu belirtilmiştir. BOA., ML. VRD. TMT. d. 09190, s.53.

⁶² Hane3 numaralı Köle Mehmed Çobanlık ile meşguldür. BOA., ML. VRD. TMT. d. 09190, s.1. Hane 204/207 numaralı hanede sakin Konak oğlu Hüseyin adlı hane reisi Çobanlık ile meşguldür ve 250 kuruş geliri vardır. BOA., ML. VRD. TMT. d. 09190, s.52.

⁶³ Hane 214/ 217 numaralı hanede sakin Maksud oğlu Ahmed kethüdalıktan 400 kuruş gelire sahipken tarım ve hayvancılıktan 335 kuruşa gelire sahiptir. BOA., ML. VRD. TMT. d. 09190, s.53.

⁶⁴ Hane 2137216 numaralı hanede sakin Berber Musa mesleğinden 500 kuruş gelire sahiptir.

⁶⁵ Hane1 numaralı hane sakin İmam Mustafa Efendi imamlık dışında tarım ve hayvancılık ile meşguldür. İmamlıktan 900 kuruş geliri olan İmam Mustafa Efendi’nin tarım ve hayvancılığından geliri 565 kuruştur. BOA., ML. VRD. TMT. d. 09190, s.1.

⁶⁶ بیکار harfleri ile yazılan terimi net olarak okuyamadık, anlamlandıramadık. Bıkarlık, bekarlık, pınarlık? şeklinde transkribe edilebilir.

Bikâr: işsiz, meşguliyetsiz. Şemsettin Sami, a.g.e., s.331.

temettü sayımında mal mülk ve hayvanatına rastlanmamış açıklama kısmında ise “*merkum bekâr olup tarlası zırâ’ate kudret-yab olmadığından bikârlıktan? temettü*” yazılıdır. Bîkârlıktan elde ettiği 250 kuruş gelirin haricinde bir ek geliri (ak çeşmesinden?) daha olduğu belirtilmiştir. Buradan da 225 kuruş gelir sağlayan Topaloğlu Ahmet’in toplam temettü 475 kuruş olarak hesaplanmıştır.

Tablo:9 Arapviran Köyü Hane Reislerine Ait Gelir Kalemleri

Gelir Kalemi	Gelir Sağlayan Hane Reisi Sayısı	Gelir Miktarı Kuruş	Hane Başına Düşen Gelir Miktarı Kuruş	Gelir Oranı %
İmam	1	900	900	%0,30
Çoban	2	550	275	%0,18
Hizmetkar	8	1550	193,75	%0,52
Berber	1	500	500	%0,17
Kethüda	1	400	400	%0,13
Erbâb-ı Zırâ’at	180	294042	1.633,57	%98,30
Buzağı Çobanlığı	1	100	100	%0,03
Toplam	199	299122	1.503,12	%100,00

Hane reislerinin temettüatları kayıt altına alınırken tarım ve hayvancılığın haricinde, mesleğinden ya da herhangi bir işten elde ettiği gelirler toplam yekün kısmının alt tarafında gelir getiren icraat ile ilgili açıklama ile birlikte gelir kuruş cinsinden yazılmış ve toplanmıştır. Arapviran köyünde tespit edilen 11 hane reisi ek gelire sahiptir. İmam Mustafa, imamlık mesleğinden 900 kuruş, Çoban Mehmed mesleğinden 200 kuruş, Karadede oğlu Ali adlı hane reisi buzağı çobanlığından 100 kuruş, Maksud oğlu Ahmet Kethüdalıktan 400 kuruş ve Kamberbeşe oğlu İsmail Asekir-i Nizamiye’den aylık 90 kuruş emekli maaşı aldığından toplamda 1080 kuruş ek gelire sahiptir⁶⁷. Bîkârlıktan temettü geliri olan hane reislerinden Pir kalem oğlu Bekdaş ve Haydar Çelebi oğlu Ali aynı zamanda hizmetkârlık ile meşgul iken

⁶⁷ BOA., ML. VRD. TMT. d. 09190, s.45.

Oruç oğlu Veli aynı zamanda erbab-ı zira`at ile meşguldür. Topaloğlu Ahmet⁶⁸ gayrimezru tarlaya sahip olmasına rağmen tarlası ziraat için uygun olmadığı açıklamasıyla birlikte kaydedilirken Yatan oğlu Mehmet, ise yalnızca bîkâr olarak kaydedilmiştir.⁶⁹ İncelemiş olduğumuz temettuât defterinin son sayfalarında hane numarası verilmeksizin Melikgazi zaviyesine ait bir temettuât gelirinden bahsedilmiştir. Melik gazi zaviyesinin bir senelik temettü geliri 1045 kuruş olarak toplanmış ancak zaviyenin gelirleri olarak harcanacak kısım için 545 kuruş ayrıldığı ve 500 kuruş olarak hesaplandığı görülmüştür⁷⁰.

Meslek ve gelir sahibi olmayan yaşlı, çocuk ve engelli sayılabilecek sabî şeklinde adlandırılan şahıslar ise hane numaralarının yanında açıklanarak deftere kaydedilmiştir. Örneğin 2 numaralı hanede yaşamını sürdüren sabî İbrahim'in 3 ve hemşiresinin 5 yaşında olduğu, 30 numaralı hanede kaydedilen Akşinoğlu Mustafa'nın 7 yaşında olduğu metin içinde açıklama olarak verilmiştir.⁷¹ 111 numaralı hanede yaşayan “ merkûmun mal, emlak vesairesi 109 numaralı haneye kayıt olunmuştur.” açıklamasıyla şahıslara ait belirsizlikler ortadan kaldırılmaya çalışılmıştır.⁷² Köyde 3 şahıs yetim, 4 hane reisi iane-i nâs ile geçinmekte, 1 kişi Bursa taraflarına göç etmiş ve 2 kişi de salık-i askeri de olarak kaydedilmiştir. Hane 187'de sakin olan Tataroğlu Mehmed geşt-ü güzar⁷³ bir işle meşgul olmayan kimse ve Hane 111'de sakin Çolakoğlu Ali'nin mal varlığının kardeşi üzerine kaydolunması şartı olduğundan mal, mülk ve gelirleri kaydedilmemiştir.

Zirai, Hayvan ve Meslek Gelirlerinin Toplam Gelir İçerisindeki Yeri

Arapviran köyüne dair gelir oranlarına baktığımızda en çok yüzdeyi tarım geliri kaplamaktadır. Toplamda 302857 kuruş ile %94,40 orana sahip tarım gelirinin

⁶⁸ Topal oğlu Ahmet'in ayrıca bir gelir kalemi daha vardır. Bu gelir kaleminden 225 kuruş gelir elde etmiş toplam temettuâtı 475 kuruş olmuştur. Ancak bu gelir kalemi tarafımızca okunamamıştır.

⁶⁹ Bıkarlıktan şeklinde okuduğumuz temettü kaydından gelir elde eden hane reislerinin kayıtlı olduğu hane numaraları ve temettü geliri miktarları: H.52 Pir kalem oğlu Bekdaş 300 kuruş, H.73 Oruç oğlu Veli 250 kuruş, H.106 Topal oğlu Ahmed 250 kuruş, H.118 Yatan oğlu Mehmet 180 kuruş, H.206/209 Haydar Çelebi oğlu Ali 100 kuruş.

⁷⁰ İtamesi minha şeklinde transkrip ettiğimi ancak doğruluğundan emin olmadığımız açıklamasından çıkarılan sonuca göre zaviyenin sürdürülmesi için ayrılan miktar olarak düşünülmüştür. *BOA., ML. VRD. TMT. d. 09190, s.107.*

⁷¹ *BOA., ML. VRD. TMT. d. 09190, s.1, hane 2. Ve BOA., ML. VRD. TMT. d. 09190, s.8, hane 30.*

⁷² *BOA., ML. VRD. TMT. d. 09190, s. 28, hane 111.*

⁷³ Geşt ü güzar, Kamus-ı Türki'de geçip dolaşma, seyir ve seyahat şeklinde tanımlanmıştır. Şemsettin Sami, a.g.e., s.1169.

hayvancılık gelirinden fazla olması köyün bir tarım köyü olduğu sonucuna ulaşmamızı sağlamıştır. Köy nüfusunun büyük bir kısmı hayvancılık ile uğraşmakta olmasına rağmen elde edilen gelir miktarı tarım gelirine oranla daha azdır. Tarımda kullanılabilen süreklilik hayvanlarından camus öküzü ve kara sığır öküzü gibi hayvanların yetiştiriciliği daha fazla olduğundan köylü büyük bir gelir kapısı olarak tarıma yatırım yapmıştır. Hayvancılıkta gelir getiren büyük baş hayvanların daha az olması ve yoğunlukla daha az gelir getiren küçükbaş hayvancılık ile uğraşıldığı görülmüştür. Bu sebeple hayvancılık geliri 13967,5 kuruş ile %4,35 bir orana sahiptir. İmam, çoban, kethüda, hizmetkâr ve berber gibi meslek gelirleri ve icraatinden ek gelir kaleminin toplam miktarı 3985 kuruştur. Toplam geliri 320809,5 olan köyün 56789 kuruş vergi yükümlülüğü vardır. Toplam gelirden vergi kısmını düşüğümüzde 264120,5 kuruş kalmaktadır. Vergi yükü toplam gelirin %17,67 kısmını oluşturmaktadır.

Arapviran Köyünde Vergi Çeşitleri Ve Vergi Mükellefiyetleri

Osmanlı maliyesinin temelini oluşturan vergi sistemi Tanzimat Fermanının ilan edilmesinin ardından yeniden düzenlenmiştir. Köy ve kazalara muhasıllar gönderilerek herkesin kazancının hesaplanması ve buna göre vergilendirme yapılmasına karar verilmiştir. Yapılan tahrir çalışmaları ardından halktan tek bir temettü vergisi alınarak eşit ve adil bir vergilendirme yapılması amaçlanmıştır. Arapviran köyüne ait temettüat defterlerinde dört farklı vergi kaydına rastlanmıştır.

Tablo:10 Arapviran Köyünde Muhtelif Vergiler ve Oranları

Vergi Çeşitleri	Vergi Veren Hane Sayısı	Toplam Vergi Miktarı (Kuruş)	Toplam Vergi İçerisinde Oranı (%)	Ortalama Hane Başına Düşen Miktar (Kuruş)	Toplam Hane Başına Düşen Miktar (Kuruş)
Âşâr Rüşumu	188	33675	59,30%	179,122	153,7
Âdet-i Ağnam Rüşumu	83	94	0,17%	1,13253	0,42
Vergi-i Mahsûsa	190	22920	40,36%	120,63	104,65

<i>Çayır Â'sârı</i> ⁷⁴	1	100	0,18%	100	0,45
Toplam	219	56789	100,00%	260,5	260,5

Tablo 10'da görüldüğü bu vergiler â'sâr rüsumu⁷⁵, âdet-i ağnam rüsumu⁷⁶, vergi-i Mahsûsa⁷⁷ ve çayır â'sârı olarak sıralanabilir. Toplam vergi miktarı içerisinde %59,30 ile en fazla yer kaplayan dilim â'sâr vergisine aittir. Arapviran köylüsü, esnaf, zanaatkârlık ve tüccarlıktan ziyade, ağırlıklı olarak çiftçilik ile uğraşmaktadır.⁷⁸

Â'sâr Rüsümü

Öşür⁷⁹ vergisi temettuât defterinde “*Kezalik a'sâr rüsümü olarak bir senede ifa eylemiş olduğu*” başlığı altında sayfanın dikine doğru hane numaralarının üst kısmında yer alır. Sırayla Hınta (Buğday), Şair (Arpa), Burçak ve Mercimek üzerinden alınmaktadır. Yan yana sıralanan tarım ürünlerinin altlarına aynı öşür miktarı kile; nakdî karşılığı kuruş olarak yazılmıştır. Buğdayın kilesi 12 kuruştan,

⁷⁴ Çayır arazisi üzerinden alınan vergiyi ifade etmektedir.

⁷⁵ Çalışmamız kapsamında â'sâr rüsumu olarak karşımıza çıkan öşür vergisi tarım ile uğraşan tüm çiftçiden alınan aynı yani mal ile tahsil edilen bir vergidir. Arapça onda bir anlamına gelen öşür vergisi,17. Yüzyıldan itibaren nakdileşmeye başlamış ve kelimenin çoğulu olarak â'sâr kullanılmaya başlanmıştır. Detaylı bilgi için bkz. Ahmet Tabakoğlu, a.g.m., s.100-103.

⁷⁶ Arapça koyun anlamına gelen ganem, şerî nitelikli bir vergi çeşididir. Kayıtlarda resm-i ganem, âdet-i ağnam şeklinde çeşitli isimlerle karşımıza çıkar. Aynı bir vergi çeşidi olan ağnam resmi 1840 tarihinden sonra nakdî bir şekilde tahsil edilmeye başlanmıştır. Detaylı bilgi için bkz. Feridun Emecen, “Ağnam Resmi”, *TDVİA*, C.1., 1988, s.478-479.

⁷⁷Tanzimatın ilanından sonra tekalifi örfiye adı altında halktan alınan vergiler kaldırılmış yerine tek bir vergi getirilmiştir. Tespit edilen vergi miktarının, vergi mükelleflerinin hal ve tahammüllerine göre komşuca ve karındaşca üleştirilmesi şeklinde toplanmasına karar verilmiştir. Detaylı bilgi için bkz. Yakup Akkuş, “*Osmanlı Maliyesi Literatüründe İhmal Edilmiş Bir Tartışma: Tevzi` Defterlerinden Vergi-i Mahsûsa'ya Geçiş*”, Tarih Dergisi, S.65, (2017/1), İstanbul, 2007, s.29-62.

⁷⁸ Arapviran köyünde çeşitli ek gelire rastlanmazken civar köylerde kereste nakliyeciliği, ticaret ve çeşitli esnafıklardan gelir sağlayan hane reislerinin mevcudiyeti bilinmektedir. Örneğin Künbed köyüne ait temettuât defterlerinde pazarlara arabayla kereste nakli hemen hemen her hanede görülen gelir getiren işlerden biridir.

⁷⁹“Öşr: Vakt-i hasâdda mahsûlât-ı arziyyeden ahz olunan mala itlâk olunur.” Ve âtuvâ hakkıhi yevmi hasâde” ayeti neticesinde arazi ve mahsulatınızın zekatını hasat zamanı veriniz manasındaki yüce ayet neticesinde zekât olarak nitelendirilmiştir. Öşr-i şer’i hakkında detaylı bilgi için bkz. Nadir Özbek, *İmparatorluğun Bedeli Osmanlı'da Vergi, Siyaset ve Toplumsal Adalet, 1839-1908*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul, 2015, s. 16; İslam hukukunda ibadet niteliği taşıyan öşr yalnızca Müslümanlardan %5 ile %10 oranında ve sadece mülk topraklardan alınırdı. Osmanlı Devleti'nde en önemli vergi kaynağı olarak gayrisafi ürün tutarının yarısından onda birine kadar değişen miktarlarda tahsil edilirdi. Miri arazi sahibi gayrimüslimlerde â'sâr vergisini ödemeye mükellefti. Önceleri reaya tarafından tumar ve zeamet sahiplerine ödenen â'sâr Tanzimat'ın ilanının ardından iltizam sistemiyle toplanarak merkezi devlet hazinesine ait bir gelir halini aldı. Osmanlı Devleti vergi sistemiyle alakalı detaylı bilgi için bkz. Abdüllatif Şener, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Vergi Sistemi*, İşaret Yayınları, İstanbul, 1990.

Arpanın kilesi 6 kuruştan Burçak ve Mercimeğin kilesi 10 kuruştan hesaplanmıştır. Hıntadan (Buğday) vergi vermeyen 30 hane tespit edilmiştir bu hanelerden ikisi Çobanlık ile meşgul iken yedi tanesi hizmetkârlık ile meşguldür.* Şairden (Arpa) vergi veren 169 hane, Burçaktan vergi veren 50 hane vardır. Mercimek en az vergi alınan tarım ürünüdür. Buğday vergi sıralamasında aynı ve nakdî olarak en çok vergi oranına sahip tarım ürünüdür. 2038 kile buğdayın hane başına düşen ortalama vergi miktarı 11 kile olarak hesaplanmıştır. Aynı vergide tüm ürünler arasında %58,21'lik orana sahip olan buğday, nakdî vergi içerisinde %72,69 orana sahiptir. Buğdaydan 24479 kuruş nakdî vergi hesaplanmıştır. Vergi veren 188 hane olduğuna göre hane başına ortalama 130 kuruş vergi düşmektedir. Arpadan vergi veren 169 hane vardır. Toplam 1391,5 kile arpadan hane başına 8,233 kile arpa vergi aynı vergi düşmektedir. Toplam tarım ürünleri içerisinde aynı vergide %39,375'ye sahip olan arpanın toplam nakdî vergisi 8381 kuruştur. Toplam nakdî vergi içerisindeki oranı %24,89 olan arpanın hane başına düşen vergi miktarı 49,59172 kuruştur. Burçak tarımı ile uğraşan 50 hane vardır. Toplamda %1,94'lik oran ile 68 kile aynı vergi olarak üründen verilirken 680 kuruş ise nakdî vergi verilmektedir. Mercimekten vergi veren 7 hane vardır. Mercimekten toplamda 3,5 kile aynı vergi veren köyde, hane başına düşen aynı vergi miktarı 0,5 kileyken tüm tarım ürünlerine oranı %0,10'dur. Mercimekten alınan nakdî vergi ise diğer vergi haneleri arasında en az orana sahiptir hane başına düşen nakdî vergi miktarı 5 kuruşken diğer ürünlere oranı %0,10'dür. Öşrü çayırı olarak geçen çayır vergisi veren bir hane vardır. Hane 2 Müteveffa Mehmet Ağa'nın oğlu İbrahim'in 150 dönümlük çayır arazisi ve bu araziden gelen 900 kuruş geliri vardır. Hane reisi İbrahim'in nakdî vergisi 100 kuruştur.

Toplam nakdî vergi miktarı 33675 kuruştur. Yapılan hesaplamalarda çeşitli yazım yanlışları olduğu fark edilmiştir. Buğdayın kilesi 12 kuruştan hesaplandığında 2038 kile buğdaydan toplam 24456 kuruş nakdî vergi hesaplanması gerekirken 24479 kuruş hesaplanmıştır arada 23 kuruşluk bir hesap hatası fark edilmiştir. Arpanın kilesi 10 kuruştan hesaplandığında 1391,5 kile

* Hinta (Buğday) ekmeyen hane numaraları sırasıyla, 3, 20, 28, 52, 73, 98, 102, 106, 111, 114, 122, 141, 146, 186/190, 187/191, 189/193, 190/194, 193/197, 199/202, 200/203, 201/204, 204/207, 205/208, 206/209, 207/210, 208/211, 209/212, 211/214, 212/215, 213/216.

arpadan 8349 kuruş nakdî vergi toplanması gerekirken 8381 kuruş vergi toplanmıştır. Bu durumda ise 32 kuruşluk fark tespit edilmiştir.

Âdet-i Ağnam Rüsümü

Osmanlı Devleti vergi kayıtlarında resm-i ganem, âdet-i ağnâm ve resm-i zekât olarak geçen şerî vergiler arasında sayılan âdet-i ağnâm rüsümü, “*beher her koyun ve keçiden alınan*”⁸⁰ önemli bir vergi kalemini teşkil etmektedir. Hayvancılıkla uğraşan hanelerden alınan âdet-i ağnâm koyun yavruladıktan sonra nisan ve mayıs aylarında alınır koyunlar kuzusuyla beraber hesaplanır ve aynî olarak tahsil edilirdi. 1840 vergi düzenlemesi ile birlikte aynî toplama usulünden vazgeçilerek⁸¹ her koyun ve keçiden eşit olarak beş kuruş yirmi beşer para alınmasına karar verilmiştir.⁸² Ancak koyunların değeri her bölgede değişiklik gösterdiğinden belirlenen vergi miktarı ağır gelmiştir. Belirlenen vergi miktarının, yaşamı ziraat ve hayvancılıktan sağlayan memlekette bu derece ağır olması şikâyetlerin artmasına neden olmuştur. Hal böyle olunca 1273 (1856-57) yılında sözü edilen verginin ıslahına girişilmiştir. Bir koyun ve keçinin yavrusu ve yapağısı ile beraber bir senede ne kadar hasılat verdiği Meclis idarelerince tespit edilerek eyaletlere bildirilmesine karar verilmiştir. Belirlenen hasılat miktarının yüzde onu hesabıyla İslimiye ve Anadolu eyaletlerinin bir kısmı için vergi 3, diğer Anadolu vilâyetleriyle Arabistan vilâyetleri için 1,5 kuruş olarak bildirilmiştir. Arapviran köyünde alınan toplam vergiyi toplam hayvan miktarına böldüğümüzde hayvan başına 2 para gibi cüz’i bir rakam düşmektedir⁸³. Toplamda 94 hanenin hayvancılıkla uğraştığı köyde vergi veren toplam 83 hane vardır⁸⁴. Verginin, hane başına ödenen toplam vergi içerisindeki payı %0,17 dir. Ortalama hane başına düşen hayvan vergisi 1,13 kuruştur.

⁸⁰ Nadir Özbek, a.g.e., s.28;

⁸¹ “15 Safer sene 1256 tarihli ilmühaberinin üçüncü maddesi mucibince aynen ağnam almak usulü terk ve türlü nâmlarla ağnâmdan istifâ edilmekte bulunan rüsumât-ı muhtelifi lağv edilmiştir.” Abdurrahman Vefik. Sayın, *Tekâlif Kavaidi (Osmanlı Vergi Sistemi)*, T.C. Maliye Bakanlığı Araştırma, Planlama ve koordinasyon Kurulu Başkanlığı, Ankara, 1999, s.480.

⁸² Ahmet Tabakoğlu, a.g.m., s.100-103.

⁸³ A. Vefik Sayın, a.g.e., s.482.

⁸⁴ Âdet-i ağnam rüsümü adıyla hayvancılık yapan hanelerden toplanan vergiden muaf tutulan veyahut vergi miktarı belirtilmeyen hanelerden 11 hane numarasıyla sarı Mustafa oğlu Ali’nin 34 baş vergiye dahil hayvanı bulunmaktadır. Bu şekilde kayıtlarda vergi miktarı belirtilmeyen diğer hane numaraları ise H.30, H.35, H.49, H.61, H.75, H.119, H.146, H.194/198, H.214/218 şeklindedir.

Vergi-i Mahsûsa

Temettuât defterlerinde hane sıralamasında hanelere mahsus vergiler kısmında dikine yazılı halde “*sene-i sabıkada vergi-i mahsûsadan bir senede vermiş olduğu*” açıklamasıyla birlikte kayıt altına alınan vergi çeşididir. Arapviran köyünde vergi-i mahsûsa mükellefi hane sayısı yüz doksandır. Yüz doksandan alınan vergi toplamda 22920 kuruştur. Vergi-i Mahsusa mükellefi hanelerin verdiği en yüksek vergi miktarı 440 kuruştur. Tüm köylüler içerisinde en çok vergi ödeyen hanelerin toplam gelirleri incelenecek olursak 99 no’lu hane sahibi Kaygıoğlu Süleyman, erbab-ı ziraattan olup 50 dönüm mezru tarlası ve hayvanatından toplam 4335 kuruş gelirinden, ödediği vergi-i mahsusası 440 kuruştur. 50 no’lu hane sakini Ziraat erbabı olan Fakıoğlu Hüseyin’in 20 dönüm mezru tarlasından 477 kuruş gelirin 40 kuruş vergi konulmuştur. 145 no’lu hane reisi Amcaoğlu Abdullah’ın 3605,5 kuruş toplam geliri vardır, 440 kuruş vergi konulmuştur. Hane 167’de sakin Hancı Abdi toplam 4527 kuruş gelirin 4302 kuruşunu mezru tarlasından elde etmektedir, 440 kuruş vergi mükellefidir. 176 no’lu hane sahibi Hıdır Çelebi oğlu Halil 80 dönüm ekili tarlasından 3186 kuruş geliri ve hayvancılıktan elde ettiği gelir ile toplam 3608,5 kuruş geliri karşılığı 354 kuruş öşür, 2 kuruş 28 para ağnam vergisi ile beraber 440 kuruş vergi-i mahsusa mükellefidir. Köyde 100 dönüm tarlaya sahip Hasanoğlu İsmail 4950 kuruş zirai ve toplamda 5245 kuruş gelirin 325 kuruş vergi-i mahsusa vermektedir. Bu örneklerden vergi-i mahsusa tespitinde net bir gelir-vergi oranı olmadığı gözlemlenmektedir. Vergi mükellefleri arasında 15 kuruş ile en az vergi ödeyen vergi yükümlüsü hane 106’da yaşamını sürdüren Topal oğlu Ahmet’tir. Bîkârlıktan temettüü bulunan Topal oğlu Ahmet’in bîkârlık haricinde elde ettiği ek gelirinden vergi mükellefi olduğu düşünülmektedir. Söz konusu verginin tüm vergiler içerisindeki yeri %40,43 olup, hane başına düşen vergi-i mahsûsa ortalama 120 kuruştur.

Sonuç

Yukarıdaki detaylı değerlendirmeler ışığında Arapviran köyü, gerek nüfusu, gerek sosyo-iktisadi yapısı bakımından Anadolu köylerinin pek çoğunda cari, tipik zirai ekonomik hayata sıkı sıkıya bağlı bir görüntü sergilemektedir. Köy, hem hane nüfusu, hem istimal ettiği zirai arazinin büyüklüğü bakımından bağlı olduğu Seyitgazi’ye merbut dokuz köyün en büyüğüdür. Kazanın, yine ana yol güzergâhı

üzerindeki kadim ve ikinci büyük köyü Bardakçı'nın aynı sayımda 145 hane nüfusa sahip olduğu göz önüne alınırsa bu vüsat açıkça görülür.

Seydi Suyu havzasında ziraate oldukça elverişli bir arazi üzerinde konuşlu köyde, köylülerce on bin dönüme yakın tarla istihdam edilmektedir. Tarla sahibi olmayan az sayıdaki nüfus hariç tutulursa, kişi başı ortalama elli dönüm arazi düşmekte; o zamanki ziraatin ibtidai koşulları göz önüne alındığında, her bir köylü için vasati bir çiftthane oluşturmaktadır. Ancak, karasal iklimin hâkim olduğu köyde, sadece arpa, buğday, nohut, mercimek türü zahire ürünlerinin hasadının yapıldığı, sebze meyveciliğin gelişmediği de bir gerçektir. Arapviranı geniş otlak arazisiyle, büyük ve küçükbaş hayvancılığa da müsaittir, her ikisi birlikte yapılmaktadır.

Kaynaklar

Arşiv kaynakları

BOA, ML. VRD. TMT. d. No:09190.

BOA. NFS. d, 1547, s.51-75,

BOA, NFS., d, 1548, s.91-119,

BOA. NFS., d, 1549, s.31-41.

Hüdavendigar Eyaleti, Sultanönü Sancağı, Seyidgazi Kazası Nüfus Defteri, 1247(1831), BOA, NFS d. Nr. 1547, varak 51-75.

Diğer Kaynaklar

Akkuş, Yakup, “Osmanlı Maliyesi Literatüründe İhmal Edilmiş Bir Tartışma: Tevzi` Defterlerinden Vergi-i Mahsûsa'ya Geçiş”, Tarih Dergisi, S.65, (2017/1), İstanbul, 2007, s.29-62

Ayar, Musa, “19. Yüzyıl Ortalarında Seyitgazi Nüfusu” , Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya, 2019 s. 21-24.

Barkan, Ömer Lütfi, “Tarihi Demografi Çalışmaları ve Osmanlı Tarihi”, *Türkiyat Mecmuası*, C.X, İstanbul 1953, s.12

Emecen, Feridun, “Ağnam Resmi”, *TDVİA*, C.1., 1988, s.478-479.

Gerengi, Ali “Seyitgazi –Doğançayır Beldesinde Bulunan Melekgazi Zaviyesi”, *XIII. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu (14-16 Ekim 2009) Bildirileri*, Pamukkale Ü. Sanat Tarihi Böl. Yay. İstanbul 2010, ayırbasım, s.271-275.

Gürhan, Tefvik, *19. Yüzyıl Osmanlı Tarımı*, Eren Yayıncılık, İstanbul, 1998.

Karal, Enver Ziya, *Osmanlı İmparatorluğunda İlk Nüfus Sayımı (1831)*, T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara, 1997.

Kütükoğlu, Mübahat “Osmanlı Sosyal ve İktisâdi Tarihi kaynaklarından Temettü Defterleri”, *Belleten*, C.59, S. 225,(1995), s.395-412.

Özbek, Nadir, *İmparatorluğun Bedeli Osmanlı'da Vergi, Siyaset ve Toplumsal Adalet, 1839-1908*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul, 2015, s. 16.

Pakalın, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C.3. Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1972.

Salâhî, Mehmed (Yay. Haz. Ali Birinci), *Kâmûs-ı Osmânî*, C.1, İstanbul, 2019.

Sami, Şemsettin, *Kamus-ı Türki*, Çağrı Yayınları, İstanbul 2006.

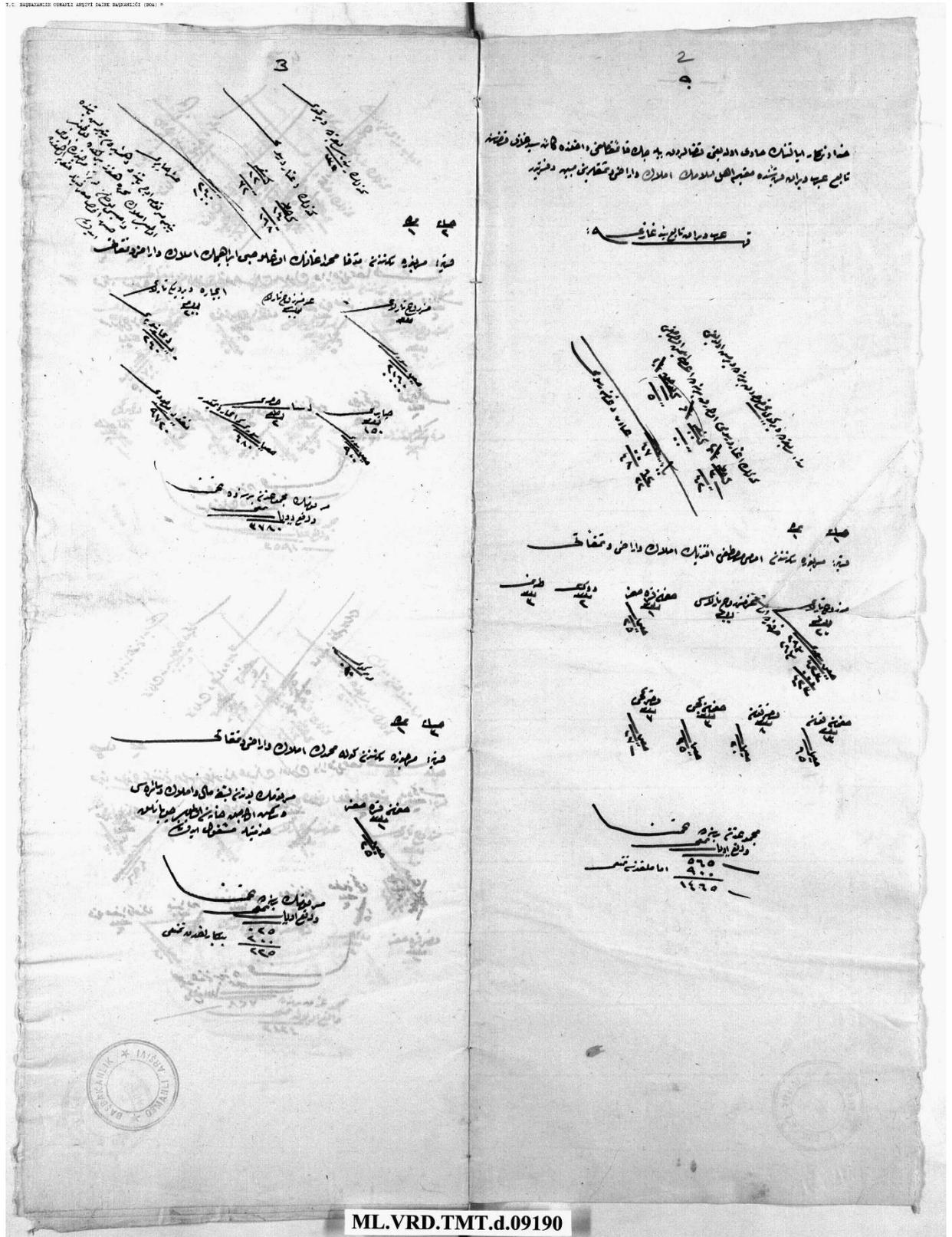
Sayın, Abdurrahman Vefik, *Tekâlif Kavaidi (Osmanlı Vergi Sistemi)*,T.C. Maliye Bakanlığı Araştırma, Planlama ve koordinasyon Kurulu Başkanlığı, Ankara, 1999, s.480.

Şener, Abdüllatif, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Vergi Sistemi*, İşaret Yayınları, İstanbul, 1990.

Tabakoğlu, Ahmet, “Öşür”, Osmanlılar, *TDVİA*, C. 34, İstanbul, 2007.

- Topal, Mehmet (Haz.), *Eskişehir Vakıfları Tahrir Defteri* (Maliyeden Müdevver 27 No'lu Defterin Transkripsiyon ve Tahlili) İstanbul 2011, s.86-87
- Varis, Abdurrahman, "Türk Ad Koyma Gelenekleri Üzerine Bir İnceleme", *Milli Folklor Dergisi*, S.61, 2004, s.124-13.
- 439 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Anadolu Defteri (975/1530) I, Dizin Tıpkı Basım, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yay. Ankara 1993, s.142.

Ek:2 - Arapvıran Köyüne Ait Temettuât Defterinin İlk Sayfası

***Ek :3- Arapviran Köyüne Ait Temettuât Defterinin İlk Sayfası
BasitTranskripsiyonu***

Hüdavendigâr Eyaletine havi olduğu kazalardan Bilecik Kaymakamlığı dahilinde kâin Seyitgazi kazasına tâbi⁸⁵ Arapviran karyesinde mukîm⁸⁶ ehl-i İslâmın emlak ve arazi ve temettuâlarını mübbeyyin defterdir

Karye-i Arapviran tâbi` Seyitgazi

Hane 1, Numara 1

Karye-i mezbure sekenesinden İmam Mustafa Efendi'nin emlak ve arazi ve temettuâtı

Sene-i sâbıkada virgü-yi mahsûsadan bir senede vermiş olduğu kuruş

Kezalik âşar rûsumu olarak bir senede ita itmiş olacağı

Hinta kile 3,5; kuruş 42 (Öşür,1/12)

Şair, miktar belirtilmemiş (Öşür 1/6)

Burçak kile 0,5 kuruş 5 (Öşür 1/10)

Âdet-i ağnâm rusumu 62 para

Toplam 48 kuruş 22 para

Mezru tarla dönüm 20, Hâsılâtı senevîsi 1260 senesi 423 kuruş 1261 senesi 0 kuruş toplam 423 kuruş (harîkzede)

Gayrimezru tarla dönüm 00

Sağman kara sığır, res 1 Hâsılâtı 25 kuruş

Düğe res 2

Dana res 3

Sağman koyun res 13, hâsılâtı 65 kuruş

Kısır koyun res 8, hâsılâtı 20 kuruş

Sağman Keçi res 3, hâsılâtı 35 kuruş

Kısır Keçi res 7, hâsılâtı 17,5 kuruş

Mecmu'undan bir senede tahminen vaki` olan temettü`ü

565 kuruş İmamlıktan temettü` 900 kuruş, Toplam 1465,5 kuruş

⁸⁵ Birinin arkası sıra giden, s. 370.

⁸⁶ Mukîm oturan ikamet eden. Şemsettin sami, çağdaş sözlük s.1395.

Hâne 2, Numara 1

Karye-i mezbure sekenesinden Müteveffa Mehmet ağanın oğlu sabi İbrahim'in emlak ve arazi ve temettuatı

Kezalik seneyi sabıkada virgüsü 130 kuruş

Kezalik âşar rüsumu

Hinta kile 14 Kuruş 168

Şair kile 12 Kuruş 72

Toplam 240 kuruş

Çayır âşarı 100 kuruş

Yetim-i merkumun üç yaşında ve hemşiresi yetim beş yaşında olub emlak _1 muharrere birlikte bulunub vasîsi bulunan karye-i mezbûrun imamı Hasan Efendi ma'rifetiyle tesviye olunmakta idüğü

Mezrû' tarla dönüm kuruş 2160

Gayri mezru tarla dönüm

İcara verdiği tarla dönüm 200 senevîsi 240 kuruş

Çayır dönüm 150 hâsılâtı senevîsi 900 kuruş

Asiyab Hissesi kıta 2 hâsılâtı senevîsi 480 kuruş nükud mevcudu 9720 kuruş

Merkumun mecmu'ndan bir senede tahminen vaki` olan temettü` 3780

kuruş

Hane 3, Numara 1

Karye-i mezbure sekenesinden köle Mehmed'in emlak ve arazi ve temettü

Virgüsü,10 kuruş

Sağman kara sığır res 1, hâsılâtı senevîsi 25 kuruş

Merkumun bundan başka mal emlak vesairesi ve sakin olacak hanesi olmayıb çobanlık hizmetiyle meşgul idüğü

Merkumun bir senede tahminen ve vaki' olduğu temettü 25 kuruş

bikarlıktan temettü`200 kuruş, toplam 225 kuruş.

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Tarih Dergisi

Eskisehir Osmangazi University History Journal

e-ISSN: 2687-3842 <https://dergipark.org.tr/pub/esogutd>, 7/1, Mayıs 2024

DOI: 10.47437/esogutd.1468950

Araştırma Makalesi

Bozkurt Dergisi ve Komünizm*

Enes Çağiltay**

Öz

Anadolu topraklarında komünizm düşüncesinin tarihi Osmanlı Devleti'nin son yıllarına dek dayansa da Türkler komünizmin etkisini Kurtuluş Savaşı yıllarında daha yoğun bir şekilde hissetmeye başlamış, stratejilerini buna göre belirlemek zorunda kalmıştır. Birinci Dünya Savaşı esnasında Rusya'daki iç savaşı Çarlık yanlısı olanlara karşı Bolşeviklerin kazanmasıyla komünizm furyası bütün dünyaya hızlı bir şekilde yayılmaya başlamıştır. Millî Mücadele'nin kazanılması ile yönünü batıya çeviren Türkiye, komünizmi bir tehlike olarak tanımlamış önlemler almaya çalışmıştır. Batı yönlü politikanın izlenmesi ile Türkiye'deki komünistler faaliyetlerini gizli bir şekilde yapmak zorunda kalmışlardır. İkinci Dünya Savaşı'nın çıkması ile İsmet İnönü Türkiye'yi savaştan korumak için komünistlere karşı daha sert önlemler almıştır bu süreçte komünistlerin bazıları faaliyetlerini yeraltından devam ettirirken bazıları devlete entegre olmaya çalışmışlardır. Savaş boyunca Türkiye'de komünizm düşüncesi neredeyse tamamen yasaklanmış devamında komünist tutuklamalarını da beraberinde getirmiştir. Çalışmamızda, 19. yüzyılın başlarında Karl Marx ile başlayan ve parasız, eşit ve emeği ön planda tutan bir toplum yapısının kurulmasını hedefleyen komünizm düşüncesi üzerinde durulacak, sonrasında İkinci Dünya Savaşı sürecinde yayın hayatına başlayan Türkçü düşünce merkezli yayınlanan Bozkurt Dergisi perspektifinden komünizm ideolojisi tahlil edilecektir.

Anahtar Kelimeler: Bozkurt Dergisi, Komünizm, Türkçülük, İkinci Dünya Savaşı.

* Bu makale Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Tarih bölümünde Prof. Dr. Mesut Erşan danışmanlığında yapılmakta olan "İkinci Dünya Savaşı Basın ve Fikir Dünyasında Bozkurt Dergisi" başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

** Yüksek Lisans Öğrencisi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bilim Dalı, ORCID: 00090002-4626-7678, enescagiltay@gmail.com

Bozkurt Magazine And Communism

Abstract

Although the history of the idea of communism in Anatolian lands dates back to the last years of the Ottoman Empire, Turks began to feel the impact of communism more intensely during the War of Independence and had to determine their strategies accordingly. After the Bolsheviks won the civil war in Russia against the Tsarists during the First World War, Communism began to spread rapidly all over the world. Turkey, which turned its direction towards the West with the victory of the National Struggle, defined communism as a danger and tried to take precautions. Communists in Turkey were forced to carry out their activities in secret due to the Western oriented policy. With the outbreak of the Second World War, İsmet İnönü took harsher measures against the communists in order to protect Turkey from the war. In this process, some of the communists continued their activities underground while others tried to integrate into the state. During the war period, the idea of communism was almost completely banned in Turkey and communist arrests followed. In our study, the idea of Communism, which started with Karl Marx at the beginning of the 19th century and aims to establish a social structure that is free of money, equal and prioritizes labor, will be emphasized, and then the ideology of Communism will be analyzed from the perspective of Bozkurt Magazine, which was published in the Second World War period and centered on Turkist thought.

Key Words: Bozkurt Magazine, Communism, Turksim, World War II.

Giriş

Komünizm uzun yıllar boyunca tartışma konusu olmuş, hatta ülkelerin iç meselesi haline gelmiş bir düşünce sistemidir. Son derece politik olan komünizm meselesi devleti daha doğrusu “devletsizliği” ele alan bir ideolojidir. Devlet/sınıf mücadelesinin başta Rusya’da devrim ile gerçekleştirilmesi diğer ülkeleri de etkilemiştir. Türkiye’de komünizmin etkileri Osmanlı’ya kadar dayanmaktadır. İlk olarak İşçi hareketleri ve küçük işçi oluşumları olarak görülse de bunlar zamanla sosyalizmden etkilenecek işçi haklarını aramak amacıyla örgütlenmeye başlamışlardır. Birinci Dünya Savaşı’nda Osmanlı Devleti yenilince Mondros Mütarekesini imzalamak zorunda kalmış ve komünistler Osmanlı’nın etkinliğinin azalmasını değerlendirerek İstanbul’da Osmanlı Sosyalist Firması’nı dahi kurma fırsatı bulmuşlardır. Bu fırka daha sonrasında Türkiye Sosyalist Fırkası adını alacaktır.

Osmanlı'daki bir diğer komünist parti de Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Partisi'dir. Bu parti 1921 yılında *Aydınlık Dergisi*'ni de çıkarmıştır. Millî Mücadele döneminde ise komünist faaliyetleri daha etkili olmaya başlamıştır çünkü Ankara Hükümeti ile Sovyet Rusya hükümeti ortak çıkarlar doğrultusunda ilişkiler kurmaya başlamış ve Sovyet Rusya'nın Millî Mücadele'ye destek vereceğini açıklamasının ardından Anadolu'da komünistler için istedikleri ortam oluşmaya başlamış olsa da Mustafa Kemal Paşa Sovyet Hükümeti ile dengeli bir siyaset izlemiş ve Sovyet Rusya'nın komünizmi Türkiye'ye sokmaya çalışmasına hiçbir zaman müsaade etmemiştir. Cumhuriyet'in ilk yıllarında Hıyaneti Vatanîye Kanunu çerçevesinde memlekette zararlı faaliyetlerde bulunan bazı komünistler yargılanmışlar fakat büyük cezalar almadan beraat etmişlerdir. Beraat edenlerin yanında 18 ay hapis cezası alanların olduğu da bilinmektedir. Bu olayların ardından Komünistler yurtdışına çıkmışlar faaliyetlerine başta Fransa olmak üzere çeşitli ülkelerde devam etmişlerdir ki bunların başında TKP'nin başındaki isim Şefik Hüsnü gelmektedir. 1926'da çıkarılan af yasası ile komünistler Türkiye'ye dönmüşler yeni propagandalara başlamışlardır. 1927'de Şefik Hüsnü ve yanındakilerinin Moskova ile bağlantılarının deşifre edilmesinin ardından 35 komünist yakalanmış ve 24'ü mahkûm edilmiştir. Tutuklamaların devam etmesi ile iktidar komünizme karşı tavrını keskin bir şekilde belli etmiş, aynı zamanda komünistlerin faaliyet alanları da daraltılmıştır. Komünizm meselesi sebebiyle tutuklananların Cumhuriyet'in 10. yılı sebebiyle çıkarılan yeni af yasası ile serbest bırakılmışlar Atatürk'ün vefatına kadar ciddi bir faaliyet yürütmemişlerdir. Atatürk'ün vefat etmesi ve İkinci Dünya Savaşı'nın başlaması ile komünistler faaliyetlerine yeniden başlamış ve İsmet İnönü'nün TKP'yi yakın takibe alması ile sıkıntılar tekrar yaşamaya başlamışlardır. Ayrıca İkinci Dünya Savaşı öncesince iktidar Türkiye'yi savaştan uzak tutmak istediğinden komünistleri Anadolu'nun bazı bölgelerine sürgüne gönderdiğinden komünist kadrolar sınırlı imkanlar ile siyasetini devam ettirmek zorunda kalmışlardır.¹

¹ Serhat Sipahi, Türkiye Komünist Partisi Öncülerinden Şefik Hüsnü'nün Moskova'ya Gönderdiği Rapor Çerçevesinde, İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye'de Komünizm, *Avrasya Beşeri Bilim Araştırmaları Dergisi*, Cilt:1, Sayı:2, Ankara, 2021, s. 10-12.

Genel amacı emeğin sömürsüz, devletsiz, özgür ve eşit bir şekilde değerlendirilmesi ve emeğin karşılığının para olmadığını, emeklerin kıyaslanmaması için mücadele eden bu düşünceye Atatürk'ün vefat etmesinin ardından İsmet İnönü döneminde büyük bir denetim getirilmiştir. Çünkü Türkiye kendini savaşa dahil etmeden bu badireden kurtulmak istiyordu. Böyle bir süreçte başlayan İkinci Dünya Savaşı ve bu kaos ortamında yayınlanan Türkçü dergi olan Bozkurt'un komünizme bakışı makalenin değerlendirme konusudur. Bu değerlendirmenin önemi İkinci Dünya Savaşı devam ederken CHP iktidarının bazı ideolojileri mercek altına alması ve denetimi arttırması ile Komünist ideolojinin Türkçü kesimlerce ne şekilde kaleme alındığını göstermek çalışmanın bir diğer amacıdır.

1. Komünizm Tarihçesi

Komünizmin kökeni Latince'deki communis kavramından gelmektedir. Communis ortak ve evrensel anlamında kullanılmaktadır. Türk Dil Kurumu'nda komünizm, "*Bütün malların ortaklaşa kullanıldığı ve özel mülkiyetin olmadığı bir toplum düzeni*"² olarak tanımlanmaktadır. Komünizm, tarihte Karl Marx ve Friedrerich Engels tarafından 1848 yılında Komünist Parti Manifestosu adlı bildirge ile oluşmaya başlamıştır. Aslında insanlık tarihinin başlangıcına baktığımızda basit komünizm esintileri ile karşılaşmak mümkündür. Buna örnek olarak ilk çağlarda insanlar avcılık ve toplayıcılık ile yaşamlarını devam ettiriyorlardı. Yani insanın doğasına baktığımızda temel gereksinimleri yemek, barınma ve giyinmedir. Buna 'ilkel komünizm' demek yanlış olmayacaktır.

Yapılan en büyük yanlışlardan biri de sosyalizm ile komünizmin birbirine karıştırılmasıdır. Sosyalizm ideolojisinde verilen emek ve alınan karşılık arasında doğrusal bir orantı vardır. Yani emeğin değeri ne kadar artarsa alınan ücret de o kadar artar fakat komünizmde bu mümkün değildir. Çünkü maaşın seviyesi emek ile ölçülemez bütün emekler eşittir ve sıralanması, kıyaslanması yanlıştır. Sosyalizmin genel felsefesi işçi üzerine kuruludur. İşçi en mağdur kesimdir ve işçi hak ettiği emeğinin karşılığını almalıdır. Komünizm ise bütün emeklerin eşit olduğunu savunmaktadır. Sosyal sınıf farklarına karşı olan komünizm, kısaca ezilen kesimin hakkını aramasına verilen genel tabirdir.

² <https://sozluk.gov.tr/komunizm> 28.02.2024

Avrupa’da 18. yüzyılın ortalarında meydana gelen Sanayi devrimi ile sınıf farklılıkları daha fazla meydana gelmeye başlamış ve işçi sınıfı ortaya çıkmıştır. Fabrikaların artması, üretimin hızlanması zengin ile yoksul arasındaki ekonomik farkı daha da arttırmış, yoksul insanlar zengin insanların emrinde çalışmak zorunda kalmıştı. İşçiler günde 12 saatten fazla çalışıyor ve emeklerinin karşılığını alamıyorlardı. Komünizm, Marx ve Engels’in hazırladığı Komünist Parti Manifestosu ile gündeme geldikten sonra Marx, paranın ve özel mülkiyetin ön planda olduğu sistemler yerine -yani kapitalizm- ortak mülkiyet, parasız, sınıfsız, emeğin eşit olduğu bir toplumu savunmuştur. Sınıf kavramını ortadan kaldırmanın yolu üretim sonucunda meydana gelen kazancın toplum arasında ihtiyaçlarına göre eşit paylaşılması gerekmektedir.³

Komünizm kavramının yanında “sol” kavramının da iyi bilinmesi gerekmektedir. Solun anlamını kavramak için tarihsel gelişimine ve içindeki gelişmelere bakmak faydalı olacaktır. Batı medeniyetinde solun ortaya çıkması 1789 Fransız İhtilali’ne dayanmaktadır. 19. Yüzyıl boyunca liberal düşüncenin temsil ettiği burjuva sınıfı ihtilalin gerçekleşmesinde önemli bir yere sahiptir. Çünkü halk burjuvaların lüks yaşamının yanında fakir bir hayat sürmekteydi. Sınıf farklılığı artmış, gelir dağılımı ciddi anlamda adaletsizdi. Yönetim (iktidar) hangi sınıfının elinde olursa olsun bir baskı aracı haline gelmekteydi, kötüydü. Bu baskının kaldırılabilmesi için devletin yok edilmesine girişilmeliydi. Yoksul halk tam olarak da bu felsefe ile hareket etmekteydi. İlerleyen zamanda Fransız Devriminin yaşanmasının ardından cumhuriyet ilan edilmiş ve mecliste oturma düzenine göre sağda oturanlar sağcı yani düzeni korumak isteyenler ‘gerici’ olarak anılırken, sol tarafta oturanlar ‘ilerici’ yani değişimciler olmuşlardır. Marx, Burjuva düzenine yani zengin sınıf egemenliğine karşı olduğundan dolayı Marksizm, komünizm gibi ideolojiler solu temsil etmektedir.⁴

Marx’a göre Burjuva serveti aslında toplumun servetidir. Servetin toplumsal şekli ne olursa olsun kullanım değeri onun her zaman içeriğini teşkil eder. Emek maddi

³ Karl Marx ve Friedrich Engels, *Komünist Manifesto* (Çev. Nail Satlıgan, Tektaş Ağaoğlu, Olcay Göçmen, Şükrü Alpagut), Yordam Kitap, İstanbul, 2014, s. 21-22.

⁴ Mete Tunçay, *Türkiye’de Sol Akımlar (1908-1925)*, Üçüncü Basım, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1978, s. 13-16.

olarak asla kıyaslanamaz eğer kıyaslanması gerekiyorsa bu kıyaslama sadece harcanan zaman için yapılabilir. Emek-zaman ölçüsü, saat, gün, hafta gibi normal zaman ölçüleri ile ölçülebilir, para ile değil. Emeğin, biçimi, içeriği, bireyselliği mühim olmamalıdır, onun nicel biçimde canlı varlık tarzı ve verilen emeğin süresidir.⁵ Örneğin Marx, A kişisi altı saat süreyle demir ve altı saat süreyle de kumaş üretsın, ve B kişi de aynı biçimde altı saat süreyle demir, altı saat süreyle de kumaş üretsın, ya da A 12 saat süreyle demir, B de 12 saat süreyle kumaş üretsın, bu, besbelli ki, aynı emek-zamanının değişik biçimde kullanılmasından başka bir şey ifade etmez, emek aynı emektir sadece ürettikleri malzeme farklıdır.⁶

Marksizm ve Leninizm ideolojileri komünizmi en çok benimseyen düşüncelerdir. Komünizm için bu ayrımların da bilinmesi gereklidir. Marx, yayınladığı bir manifestoda kapitalist toplumlarda zenginlerin bile zararlı çıkacağını, dünyanın komünist sisteme geçmesi için yapılması gerekenleri açıklamıştır. Çarlık Rusya'da 1917 devriminin yaşanması ve yönetimi Bolşeviklerin ele geçirmesi ile Lenin komünizmi farklı yorumlamıştır. Lenin, Marx'ın söylediklerini sosyalizme benzetmiştir. Marx'a göre burjuvazi sınıfı iktidara gelince toplumdaki sınıflar mesleklere göre iş ayrımı yapılmalı ve ekonominin tüm paydaşları emeğe göre paylaşımı devam ettirmeliydi.⁷ Lenin, Marx'ın düşüncelerini bir noktaya kadar benimsemiş -sosyalizm kısmını- bazı kısımlarında değişiklik yapmak istemiştir. Lenin eğer sistem değişecekse bunun için ortam hazırlanması ve bu çerçevede çalışmalar yapılmasına inanmaktaydı. Lenin, ülkede yönetici kesimin halkın sorunlarına uzak kalıyorsa, ülkenin menfaatlerini göz önünde bulundurmuyorsa bu ortamda devrim kaçınılmaz olacaktır. Devrim için işçilerin ayaklanması beklenmemeli, şartlar kötüleştiyse ve sanayi gelişmiyorsa o devrim yapılmalıdır. Bolşevik Devriminden sonra tam olarak bu politikalar uygulanmıştır. Marx ve Lenin'i birbirinden ayıran bir diğer farklılık ise Marx devletin burjuvalar sayesinde ayakta kaldığını iddia ederken Lenin buna katılmıyordu. Çünkü Lenin devrimi işçilerin değil, Komünist partilerin başlatması gerektiğini düşünüyordu. Bu yüzden devletin başına işçiler değil siyasiler

⁵ Karl Marx, *Ekonomi Politiginin Eleştirisine Katkı* (Çev. Sevim Belli), Dördüncü Baskı, Sol Yayınları, Ankara, 1973, s. 48-49.

⁶ Karl Marx, a.g.e. s. 52.

⁷ Lenin, *Devlet ve İhtilal*, Bilim ve Sosyalizm Yayınları, Ankara, 2003, s. 108-109.

geçmeliydi. Marx der ki: “*Sermayeci komünist cemiyet arasına birincinin ikinciye ihtilalkar bir suretle inkılap etmesi devri girer. Ona tekabül eden siyasi intikal devri işçi sınıfının ihtilalcı diktatörlüğünden başka bir şey değildir.*”⁸

Bolşevik Devrimi’nden sonra komünizm politikası şu şekilde özetlenebilir; Devlet, üretim araçlarının mülkiyetini toplum adına eline almaktır. Ekonomide toplum eşitliğe dayandırılmalı ve sanayide ise rekabet değil iş birliği sağlanmalıdır. Komünizme göre; toplum, özel mülkiyeti kaldırmalı, çalışma şartları eşitlemeli, herkes yeteneğine ve ihtiyacına göre işlerde çalışmalıdır. Eğitim, sağlık ve barınma ücretsiz olmalıdır. Din konusunda ise Lenin, dini devletin değil insanların bir inanış şekli olarak yorumlamış kişilerin kendi tercihleri olarak kalması gerektiğini söylemiştir.⁹

2. Türkiye ve Komünizm

Türkiye’de ve Osmanlı’da komünizm etkisi ise çeşitli süreçlerden geçmiştir. Rusya modeli örnek alınarak ülkeye komünizm getirmeye çalışan kesimler olmuştur. I. Dünya Savaşı sırasında Bolşeviklerin yönetimi ele geçirmesi ile komünizme bakış açısı da değişmiştir. Özellikle II. Meşrutiyet’in ilan edilmesi ile düşünceler daha özgür bir ortamda ifade edilmeye başlamış örneğin Refik Nevzat tarafından Osmanlı Sosyalist Fırkası kurulmuştur. Kurtuluş Savaşı sürecinde SSCB ile Ankara hükümeti dostluk ilişkileri kurma yolunda önemli adımlar atılmıştır. Örnek olarak I. İnönü Savaşı’ndan sonra imzalanan Moskova Antlaşması ile iki taraf arasındaki ilişkiler oldukça gelişmiş ve Millî Mücadele’ye Rusya’nın destek olacağı resmîyet kazanmıştı. SSCB’nin bu anlaşmayı yapmasındaki sebep Anadolu’da komünist bir Türkiye oluşturabilme isteğiydi. Ülkenin kurucu kadroları bunu bir fırsat olarak değerlendirmiş İngiltere ve Fransa’ya karşı bir Rusya’yı bir koz olarak görmüşlerdir. Cumhuriyet’in ilanından sonra da komünistler hükümet tarafından sürekli olarak denetlenmiştir çünkü komünist düşünceye sahip insanlar devlete başkaldırarak bazı eylemlerde bulunmuş ve suçlara karışmışlardır. Devlet otoritesini arttırmak adına komünistleri bazı şartlarda denetlemek zorunda kalmıştır. Genellikle kısa süreli cezalar alsalar da komünistlik faaliyetleri suç sayılmıştır. Çünkü Türkiye Cumhuriyeti Atatürk ilkeleri ile yönünü batıya çevirmişti. 1933-1936 yılları arasında Türkiye ile SSCB ile sıkı bir iş birliği

⁸ Lenin, a.g.e, s. 117.

⁹ Engin Çağdaş Bulut, “*Modern Türkiye’de Komünizm Algısı (1923-1960)*”, Yayınlanmış Doktora Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon, 2019, s.9.

dönemi başlamıştı. Bu ilişkilerin temel sebebi 1930ların başında Mussolini önderliğinde İtalya, revizyonist Almanya ve anti revizyonist İngiltere ve Fransa arasında 4lü bir anlaşma yapılacağı söylentileriydi. Bu devletler Türkiye topraklarında hak iddia ediyorlardı. Bu durumdan kaygılanan Türkiye Cumhuriyeti ve Milletler Cemiyeti dışında bir anlaşma yapılacağı iddiaları da SSCB'yi kaygılandırmıştır. İki devletin ortak kaygıları Türkiye ve SSCB'yi birbirine yaklaştırmıştır.¹⁰ Atatürk'ün vefat etmesi ve İkinci Dünya Savaşı'nın başlaması ile (1939) dünyada ideoloji çatışmaları başlamıştır. Dünya bu sıcak savaşın içinde bir kaos yaşarken Cumhurbaşkanı İsmet İnönü Türkiye'yi savaştan uzak tutmak adına hem komünist hem de faşist ideolojileri yasaklamış ve sıkı denetim getirmiştir. Türkiye'de antikomünist düşünce antikapitalizm ve NATO karşıtlığı üzerinden yapılmaya çalışmıştır. Komünizm, SSCB'nin Türkiye üzerinde hayata geçirmeye çalıştığı politikalar ve baskı sebebiyle "Ruslaştırma" olarak anlaşılmıştır. Türkiye bu antikomünizm politikaları tarafların dikkatini ve tepkisini çekmemek adına uygulamaya çalışmıştır. Çünkü ülkede komünist söylemlerin artması Türkiye'yi hiç beklemediği bir anda 2. Dünya Savaşı'nın içine çekebilirdi.¹¹ Türkiye'de komünist ve antikomünist kutuplaşma bu süreçte meydana gelmiştir. Makalenin ana konusunu oluşturan husus da budur. İkinci Dünya Savaşı sırasında çıkan Türkçü bir dergi olan Bozkurt Dergisi sayılarında yayınlamış olduğu bazı yazılar ile komünistleri eleştirmiş ve yazar kadrosu komünizmin ülkeye etkilerinden bahsetmiş, halkı bilgilendirmeye çalışmışlardır.¹² İkinci Dünya Savaşı'nın başlarında ise Sovyetler Birliği Türkiye ile antlaşma imzalamak istediğini bildirdi. Dönemin dışişleri bakanı Şükrü Saraçoğlu 25 Eylül 1939'da Moskova'ya giderek görüşmeler başlamıştı. İngiltere ile iyi ilişkilerin SSCB'den geçtiğini bilen Türkiye hükümeti planlarını bu yönde ilerletmekteydi. İlerleyen süreçte Stalin önderliğindeki SSCB Türkiye'den boğazlar konusunda ayrıcalık isteyince Türkiye bu teklifi reddetmiş ve iki devlet arasındaki yollar ayrılmıştır.¹³ Son olarak Fethi Tevetoğlu'na göre komünizm Türk ülkelerinde ve

¹⁰ Hüner Tuncer, İsmet İnönü'nün Dış Politikası (1938-1950), Kaynak Yayınları, İstanbul, 2012, s. 25-26.

¹¹ Abdülazim Şimşek, Komünistin Eşkali: Türkiye'de Antikomünizm, İletişim Yayınları, İstanbul 2021, s. 31-32.

¹² Engin Çağdaş Bulut, a.g.m, s. 192-193.

¹³ Hüner Tuncer, a.g.e, s. 131-132.

neredeysi tüm dünyada mantıklı bulunmayan bir ideolojidir çünkü komünistler serseri ve sapıktır. Türkçülerin neredeysi hiçbiri komünizmi bir doğru olarak görmemişlerdir. Rusların Türkleri Ruslaştırma yani bir nevi emperyalist politika olarak görmüştür. Türkçüler komünistleri “Moskofçu” olmakla suçlamaktaydılar. O zamanlar Moskofçu olmak demek Türk düşmanı demektir. Tevetoğlu, yazılarında sivri bir üslupla; komünistlerin aslında psikopat, hırsız ve namussuz gibi üç kötü karakteri temsil ettiğini söylemiştir. Türkçü düşünceye sahip toplulukları etkileyen en önemli faktörlerden en önemlisi hem iç hem de dış politikada yaşanan anti-Rus, anti-Sovyet ve anti-komünistliktir. Bu özellikler ister Türkçü ister Irkçı ya da Atatürk milliyetçisi olsun, hep birlikte komünistlere karşı mücadeleye etmeye çalışmışlardır. Türkiye’de komünistlerin faaliyet göstermesi suç teşkil ettiğinden komünist teşkilatlar illegal ve gizli bir şekilde varlıklarını sürdürmekteydi. Bu nedenle de milliyetçi kitleler eylemlerinin çoğunda genellikle aydınlara, üniversite hocalarına, kurumlara ve siyasilere karşı hareket etmişlerdir.¹⁴

220

3. Bozkurt Dergisi ve Komünizm

Bozkurt Dergisi, Türk fikir dünyasının en önemli bilim insanlarından biri olan Reha Oğuz Türkan ve arkadaşları tarafından 1938 yılında yayın hayatına başlamıştır. Ergenekon Dergisi’nin mahkeme kararı ile kapatılmasının ardından Türkçü düşüncenin devam etmesi adına Bozkurt Dergisi çıkarılmaya başlanmıştır. Bozkurt Dergisi’nde aynı Ergenekon çizgisinde sayılar çıkarmıştır. Slogan olarak ise “Her ırkın üstünde Türk Irkı!” sloganını kullanmışlardır. Derginin ilk cildi 12 sayı çıkmış ve bu 12 sayı aylık olarak yayınlanmıştır. İkinci ciltte ise dergi haftalık olarak yayınlanmıştır. Derginin 1. Sayısı incelendiğinde koyu kırmızı bir kapak ile basıldığı görülmektedir. Kapağın tam ortasında yayın içinden çıkan 3 ok ve üzerinde bozkurt figürü bulunmaktadır. Kapağın en altında çerçeve içine alınmış “BOZKURT, “Ergenekon’un remzidir. (Devamıdır) Türklük yolunda sesimizin bir an bile kısıldığını görmeyeceksiniz” yazısı basılmış, Ergenekon’un devamı olduğu Türkçü düşünceler hakkında yazılara devam edeceklerini bildirmişlerdir. Derginin sağ alt köşesinde ise 10 kuruşu satıldığı da belirtilmiştir.

¹⁴ Fethi Tevetoğlu, Faşist Yok Komünist Var, Üçüncü Baskı, Komünizmle Mücadele Yayınları, Ankara, 1963, s. 54-56.

Komünizm, Bozkurt Dergisi'nde önemli bir yere sahiptir. Çünkü dergi Türkçü bir ideoloji etrafında çıktığından dolayı komünistlere karşı genel olarak bir eleştiri söz konusudur. Örneğin Reha Oğuz Türkkın tarafından kaleme alınan “İçimizdeki Şeytan”¹⁵ adlı yazıda başlığın altında “İyi bir kabiliyet, kötü bir fikrin hizmetinde” alt başlığı dikkat çekmektedir. Yazar komünizmi kötü bir fikir olarak tanımlamaktadır. Yazar iyi bir kabiliyetten kastetmek istediğini ayrı bir başlıkta açıklamakta ve Sebahattin Ali'nin Ulus Gazetesi'nde tefrika edilmiş olan İçimizdeki Şeytan adlı romanından esinlendiğini aktarmaktadır. Romanda Sebahattin Ali'nin iyi bir kaleme sahip fakat kötü bir fikri savunduğunu, yazının başlığı olan İçimizdeki Şeytan'ın da buradan geldiğini aktarmaktadır. Tefrika edilen romanın açıklamasında Ömer, Macide ile ani bir aşk ile evlenmektedir, fakat Ömer, umursamaz biridir. Ömer bu umursamazlığı içindeki kötü sesi şeytana benzetir. Sürekli hatalar yapmasına rağmen hiç suçu kendisinde bulmaz. Bütün hataları yapan kendisi değil içindeki o ses, o şeytandır. Yazar, Sebahattin Ali'nin romanlarını çok sevdiğini fakat Sebahattin Ali'nin ruhunun kötü olduğunu aktarıyor. Çünkü Sebahattin Ali komünist bir düşünceye sahiptir. Ali'nin ruhun derinliklerine karanlık hususlara inişi zeki olduğu kadar düşünce yapısının da geliştiğini kanıtlamaktadır diyen yazar, Ali iyi, hatta büyük kabiliyetli bir sanatkardır ama kötü bir fikir olan komünizm düşüncesine sahip olduğunu düşünmektedir. Bu zararlı komünizm fikri ikiye ayrılmaktadır. Birincisi Ali'nin fazla realizm yapması ve kuşkucu bir karakteri olmasıdır. Yazdığı romanlarda kalemi sağlam olsa da karakterlerin hepsinin ahlakı şüphelidir. Yazar Ali'nin romanlarındaki karakterlerin genelde köy öğretmeni, öğrenci, esnaf aileler, profesör ve bütün gençlerin bencil, ülküsüz ve çıkarıcı olduğunu söylemektedir. Bu karakterler hiçbiri diğerini düşünmez, sevmezler menfaatleri uğruna her şeyi yapabilirler. Tek dertlerinin hayatlarının ve karakterlerinin temeli çıkardır. Kupkuru ruhlara, sahte heyecanlara, yalancı inanışlara, inanılmamış cemiyetlere, köye inme hedefi dilinden düşmeyen gerçek duygulardan çok uzak insanlar olarak tanımlamaktadır. En iddialısı bile bu romanda zararlı tutkuları olan kimseler olarak görünüyor. Hepsi mevki kapmak, para dolandırma peşinde olan kimselerdir. Bakıldığında Ömer ne iyi ne kötüdür. Bedri ve Macide de insan beğenmeyen fakat kendi istekleri de belli olmayan

¹⁵ Bozkurt, sayı 3, Mayıs-Haziran 1940, s. 84-88.

tiplerdir. Ali'nin yazdığı romanlarda kişiler öyle bir topluluğu tasvir ediyor ki hiçbir ferdi samimi değildir hiçbirinin diğerine inancı yoktur. Sabahattin Ali'nin asıl hedefi Türkçüleri eleştirmektir. Ali, Türkçüler kelimesini kullanmamasına rağmen eleştirilerin kime yapıldığı açıkça ortaya çıkmaktadır. Ali, milliyetçileri özetliyor fakat aynı zamanda ağır eleştiriler de yapıyor. Türkçülüğün adını kullanmadan, Türkçüler için “*Barbar, insaniyetin kuyusunu kazan dünya görüşü*” sıfatlarını kullanıyor. Reha Oğuz Türkkan ise bunun doğru olmadığını savunuyor. Türkkan, Ali fikirlere hücum edemediği için o fikirlerin sahiplerine saldırdığını söylüyor. Ali, romanlarında Türkçü insanları iğrenç şahıslar olarak göstermektedir. Türkkan, aynı zamanda milliyetçilere bu derece ağır hakaretler eden başka kimsenin olmadığını da söylemektedir. Ulus Gazetesi'nde milliyetçilere ağır hakaretler içeren Ali'nin yazılarını ve romanlarının paylaşılmasının yanlış olduğunu aktaran yazar, eğer roman küçük bir rötuştan geçerse Türk milleti ve Türk gençliği için oldukça faydalı bir eser haline gelebileceğine inanıyor. Sabahattin Ali, hiçbir inanisinde samimi olmayan, hislerine kapılmış bir genç olarak tasvir edilirken Romandaki Ömer'e benzetilmektedir. Özünde iyi olsa da yaptığı yanlışların farkında olmayan biri olarak tanımlamaktadır. Son olarak Türkkan, Sabahattin Ali'nin yazarlık yeteneklerini milletimiz için zararlı bir düşünce olan komünizmin için harcamayacağına da inanmaktadır.

Dergide sosyal tenkitler kapsamında “*Komünizmin Tenkidi*”¹⁶ başlıklı yazıda komünizm eleştirilmiştir. Ünlü sosyologlardan Georg Simmel komünizmin biyoloji kanunlarına aykırı bir düşünce olduğunu, hayat mücadelesinde yeri olmadığını, sosyolog George Henry Loskiel ise en geç modernleşmiş topluluk olan Kızılderililerin yaşam tarzı üzerinden komünizmi açıklamaya çalışmıştır. Kızılderilileri o kadar tembel insanlar olarak nitelendiren yazar, hiçbir şey ekmezler, ümitleri sadece komşularıdır. Anneannelerine göre bu komşu kabileler ürettikleri mahsulleri tembel Kızılderililer ile pay etmek zorundadırlar. Üretim yapan ile üretim yapmayan topluluklar arasında bir fark olmadığını, üretmeyenler ile paylaşmak zorunda kaldıklarından dolayı komşu kabileler de tembellerden etkilenererek ekim yapmamaya başlamışlardır. Sadece kendilerine değil komşularına da zararları vardır. Amerikan Aydınını Will Durant ise; komünizmin arta kalanlara sükûnet sağladığını, ama bu

¹⁶ Bozkurt, sayı 1, Mayıs 1939, s. 7-8.

fakirlikten kurtulmaları için yeterli bir düşünce olmadığını aktarmaktadır. Yine Durant, topluluklarda iş bölümü arttıkça birbirinden farklı işlerle meşgul olmaya başlıyor bütün bu işler maddi değerde sayılamayacağı ve komünizmin kaybolacağını da savunmaktadır. Komünizm ideolojisinde vasıfsız olanlar fakir kalmaya mecburdur, sefalet içinden yaşamlarını devam ettirmek zorundadırlar. Bu kimseler komünizmin getirdiği fakirliği unuttur ve getirdiği eşitliğe kanarlar. Yazar, komünizmin tatbikinin imkânsız olduğunu da söylemektedir çünkü komünizmde açık gözlüler aslan payını kendine alacaklardır olan yine fakir ve vasıfsız kişilere olacaktır. Geçmişe bakıldığında da böyledir insanları komünizm düşüncesine çekenler rahat yaşarken bu düşünceye inananlar hep sefalet içinde yaşamışlardır. Yazıda komünizmin avcılık, toplayıcılık ve hayvancılık ile geçimini sağlayan toplumlarda eksikliklerinin açığa çıkamadığını toprak ekilmeye başlayıp yerleşik hayata geçilmeye başlayınca asıl kusurları meydana gelmeye başlamıştır. Durant eserinde şu satırlara yer vermektedir; *“Medeniyeti doğuran ziraat, aynı zamanda esaretin ve şahsi mülkiyetlerin de vücut bulmasına sebep oldu”* Yazar, yazının devamında Ünlü ekonomist Löröy Boliyö'nun komünizmin eriyip gittiğini onun sözlerini referans alarak aktarmaktadır. Löröy Boliyo, komünizmin etkili olduğu toplumlarda komünizm eremediği sürece toplumların medeniyet anlamında ilerleyemeyeceğini söylemekte ve avcılık ve hayvancılık ile uğraşan toplumlarda açlığın hâkim olduğunu komünist topluluklarda hiçbir zaman rahatlık olmadığını altını çizmektedir. Yazar başka bir referans olarak sosyalizm tarihçisi olan Alman Maks Ber'i almıştır. Ber, şehirlerin oluşması ile özel mülkiyetin yükseldiğini, fakir kesimin daha da fakir olmaya başladığı, fakat komünizme inanların bunu altın çağ ya da kaybolmuş cennet olarak gösterdiğini söylemektedir. Türkkkan son olarak komünizmin artık etkisinin kalmamasını eski tür medeniyetlerin bozulması, modernleşmesinin yükselmesi ve bireylerin bozulmasına bağlamakta ve komünizmin kayboluşunun bir tesadüf değil medeniyetlerin gelişmesinin doğal bir sonucu olduğunu söylemektedir. Komünizmin 'sadece geri kalmış toplulukların' bir yaşayış şekli olacağını da eklemektedir.

Dergide İsmet Rasim Tümtürk tarafından kaleme alınan “Komünistler”¹⁷ başlıklı yazıda yazar Komünistleri ağır bir dilde eleştirmiştir. Yazısına komünistleri acayip bir ‘mahluk’ olarak tanımlayarak başlayan Tümtürk, komünistlerin isimlerini de eleştirmiştir. İsimlerine bakıldığında vatansever isimler olduğu fakat karakterlerine bakıldığında hükümete, milletine, kültürüne, dinine, ahlakına, tarihe ve bağımsızlığa dahi en baş düşmanlar olduğunu söylemektedir. Komünistler kendini her ne kadar insancıl olduklarını söyleseler de insanı hayvandan ayıran her şeye karşı olduklarını ve inkâr ettiklerini belirtmektedir. Aslında komünistler her şeye düşmandır. Bu söylenenlere ilave olarak yazar, iffete, ahlaka, milliyete, aileye, topluma, düzene, devlete kısaca akla gelecek her şeye düşmandırlar. Devletlerin birleşmesini isterler ama mensubu olduğu ülkeye düşmanca davranırlar. Tümtürk, komünistleri hiçbir iş yapmayan başkalarının üstünden geçinen, namuslu insanlar gibi alın teri akıtmayan kimseler olduğunu iddia etmektedir. Komünistlerin fikirleri kof ve boştur hiçbir mantıklı yanı yoktur. Fikirler asla orijinal değildir hepsi birbirine benzer. Bir komünisti yakından incelemek isteyen yazar bir komünisti aşağı yukarı; Tipi tam soyu bozuk tipi, insana tiksinti verecek derecede ahlak bozukluğu, müthiş derece alkoliklik, ‘uyuşturucu kullanan, eroinci’ nefissiz, bencil, kendi zevkleri dışında hiçbir şeye önem vermeyen, sadakatsiz, ailesine, memleketine, vatanına, milletine faydası olmayan, utanmaz, silik, kendisinden daha iyi ve temiz olan her şeye karşı olan, içinde zehir gibi düşmanlık besleyen kimseler olarak tasvir ederken, insanı komünist olmaya iten faktörleri de açıklamıştır. Öncelikle bir kişinin komünistliğe yönelmesinin en temel sebebi içinde yaşadığı topluma düşman olmaktan geçmektedir. Milli duygulardan yoksun olmak, kendi soyunu inkâr etmek komünist olmak için yeterlidir. İkinci olarak ise; komünistlerin geçmişi kirlidir, eğer bir kişi bir suça bulaşmışsa onun artık namuslu insanların yanında yeri yoktur kendine temiz insanların yanında yer bulamaz ve bu sebeple komünistliğe yönelir. Üçüncü olarak; komünistlerin tembel ve iradesiz kişiler olduğunu tekrarlayan yazar, toplumda bir rolün olması hakikate dayanır fakat komünistlerde hakikat olmadığından dolayı toplumda bir rol üstlenemezler. Kendi işlerine gelen her fikri hemen benimseyebilirler. Aç kalma, sefil olma, korkuları yoktur, yan gelip yatsa dahi millet onu beslemeye mecbur kalacaktır. Çalışıp didinen

¹⁷ Bozkurt, sayı 6, Eylül 1940, s. 140-141.

insanların emeğine göz koyacaklardır. Bu yüzden yazar, komünistlerin rahatına oldukça düşkün olduklarını iddia etmektedir. Eğer komünistler başa geçerse kendileri zevk sefa içinde yaşayacaktır onlara bakan yine Türk köylüsü olacaktır. Tembel olarak nitelendirilen komünistler için bunun çok güzel bir hayal olduğu da aktarılmaktadır. Yazar dördüncü olarak, komünist olmanın sebeplerinden birinin de gayri tabii hayat yaşamaktan geçtiğini söylemektedir. Zevk ve şehvete düşkün kimselerin ilk durağı komünistliktir. Beşinci olarak; komünistliğin daimî arkadaşı ‘alkol ve eroindir’. Bu zararlı alışkanlıklar ile iradesini kaybeden insanlar komünistliğe bulaşırlar. Altıncı ve son olarak yazar, komünistliğin seçilmesindeki en önemli sebeplerden birinin para olduğunu iddia etmektedir çünkü bazı kesimlerden insanlara komünist olması için para verilmektedir, para için komünistliği savunanlar da bulunmaktadır. Aynı zamanda yazar, komünistlere propaganda ve faaliyetlerde bulunması içinde ekstra para verildiğini iddia etmektedir. Tümtürk, komünistlerin bir aile kuramayacağını çünkü onda o kafanın, göz renginin, yüz şeklinin başka olduğunu bu sebeple çoluk çocuğa karışmaması gerektiğini bilir diyerek eleştiriler dizmektedir. Bütün komünistleri ‘piç’ olarak nitelendirmekte ve aileden atadan bahsedildiğinde kendisinde bu kavramların eksik olduğunu farkında varır ve bu acıyı her zaman içinde hisseder diyerek ağır ithamlarda bulunmaktadır. Yazar, komünistlerin kendisinde olmayan bir özelliği başkasında gördüğünde kıskançlığı kin derecesinde yaşadığını, o temiz insanlara baktıkça haset duyar ve kendi manevi yoksulluğunun farkına varmaz o duyguların sebebini de çevresindeki insanlara bağlar. Tümtürk, komünistlere “insanın mikroplanmış” halidir der. Mikrop nasıl insan vücuduna zarar verir hasta ederse komünistlik de aynı şekilde insan vücudunu kemirerek ruhun zehirlenmesine sebep olduğunu düşünmektedir. İnsan hastalandığında nasıl mikrobu temizlemek zorundaysa bir toplumda içinde komünistleri temizlemeye o kadar mahkumdur kıyaslamasını yapmaktadır. Yazar son olarak komünistlerin baş Türkçü düşmanı olduklarını onlarla mücadele etmenin çok zor olduğunu aktarmaktadır.

Sonuç

Bozkurt dergisi, İkinci Dünya Savaşı sırasında Reha Oğuz Türkkan ve arkadaşlarının Türkçü düşünce çerçevesinde yayınladığı bir dergidir. Dergide tarih, sanat, aile Türkçe, milliyetçilik toplumsal gibi birçok alanda yazılar yayınlanmıştır. Bu konulardan biri de komünizm düşüncesidir. Dergi milliyetçi kadrolar tarafından

çıkarıldığından dolayı komünizme sıcak bakılmamaktadır. Dergide bazen komünizm bilimsel çerçevede ve tarihten örnekler verilerek açıklansa da bazen ağır bir eleştirme ve taşlama diline başvurulmuş, komünizme inanan kişiler hakkında ağır ithamlarda bulunulmuştur. Komünizm düşüncesinin Türkiye’ye faydası olmadığını düşünen yazarlar, toplumu komünizmden uzak tutmak için yazılarını halk ile paylaşmış ve onların bu tür “zararlı, zehirli” düşüncelerden uzak durması istenmiştir. Yazılarda genel olarak komünizmin üretim ve tüketim odaklı, emeğin ön planda tutulduğu eski çağlarda mantıklı olduğu fakat komünizmin günümüzde artık işlevini yitirdiği, toplumların modernleşerek sanayileştiğini, emek gibi ince hassas bir konunun komünizm gibi demode bir ideoloji ile basite indirilemeyeceği savunulmuştur.

Kaynakça

Bozkurt, İstanbul, 1939-1942.

Bulut, Engin Çağdaş, “*Modern Türkiye’de Komünizm Algısı (1923-1960)*”, Yayınlanmış Doktora Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon, 2019, s.9.

<https://sozluk.gov.tr/komunizm>

Lenin, *Devlet ve İhtilal*, Bilim ve Sosyalizm Yayınları, Ankara, 2003.

Marx Karl ve Engels Friedrich, *Komünist Manifesto* (Çev. Nail Satlıgan, Tektaş Ağaoğlu, Olcay Göçmen, Şükrü Alpagut), Yordam Kitap, İstanbul, 2014.

Marx Karl, *Ekonomi Politiğinin Eleştirisine Katkı* (Çev. Sevim Belli), Dördüncü Baskı, Sol Yayınları, Ankara, 1973.

Sipahi, Serhat, Türkiye Komünist Partisi Öncülerinden Şefik Hüsnü’nün Moskova’ya Gönderdiği Rapor Çerçevesinde, İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye’de Komünizm, Avrasya Beşeri Bilim Araştırmaları Dergisi, Cilt:1, Sayı:2, Ankara, 2021.

Şimşek, Abdülazim, Komünistin Eşkali: Türkiye’de Antikomünizm, İletişim Yayınları, İstanbul 2021.

Tevetoğlu, Fethi, Faşist Yok Komünist Var, Üçüncü Baskı, Komünizmle Mücadele Yayınları, Ankara, 1963.

Tuncer, Hüner İsmet İnönü’nün Dış Politikası (1938-1950), Kaynak Yayınları, İstanbul, 2012.

Tunçay Mete, *Türkiye’de Sol Akımlar (1908-1925)*, Üçüncü Basım, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1978.